

BELTERÜLET - VÁROSRESZEK
4. PALOTAVÁROS

SZÉKESFEHÉRVÁR
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY
4. KÖTET

2010.

Kulturális Örökségvédelmi Hatástanulmány

SZÉKESFEHÉRVÁR
BELTERÜLET - Városrészek

4. PALOTAVÁROS

ALÁÍRÓLAP

Megbízó: SZÉKESFEHÉRVÁR Megyei Jogú Város
Önkormányzata
8000 Székesfehérvár, Városház tér 1.

Generál tervező: .....

CSUTI ÁRPÁDNÉ
8000 Székesfehérvár, Pöstyéni u 15

Építészet: .....

CSUTINÉ SCHLEER ERZSÉBET
építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök
kamarai szám: É/1 07-0082/2013
műemlékvédelmi műszaki szakértő

Régészet: .....

DR. SIKLÓSI GYULA
történelemtudomány (régészet) kandidátusa

Székesfehérvár, 2010.

TARTALOMJEGYZÉK

Címlap
Aláírólap
Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS

előzmények, jogszabályi környezet, szakirodalom, térképi és egyéb források

A./ VIZSGÁLAT

1./ Történeti leírás, városrész története:

- 1.1. A mai városrész PALOTAVÁROS határai, elhelyezkedése a várostestben
- 1 2. Történeti összefoglaló
Városrész története

2./ Régészeti örökség

3. / Természet, táj, használat

4./ Épített örökség

- 4.1. Településkép és utcaképek
- 4.2. Településszerkezet és területhasználat
- 4.3. Településkarakter
  - a. telekszerkezet, telekhasználat
  - b. beépítési mód
  - c. háztípusok
  - d. kerítések
  - e. gazdasági épületek
- 4.4. Infrastruktúra

5./ Védettségek

- 5.1. Régészeti védettség
- 5.2. Műemléki védettség
- 5.3 Helyi védettség

6./ Örökségi értékek elemzése

- 6.1. Régészeti örökség
- 6.2. Építészeti örökség
  - a. településszerkezet
  - b. utcakép
  - c. középületek
  - d. lakóépületek
  - e. egyéb építmények
  - f. köztárgyak, művészeti alkotások
  - g. összkép, sziluett

7./ Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében

B./ VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK

- 1./ Településhálózati és tájhasználati változások
- 2./ Településszerkezeti, területhasználati és beépítettségi változás
- 3./ Infrastrukturális változás
- 4./ Népeség, életmód, társadalom, kultúra változása

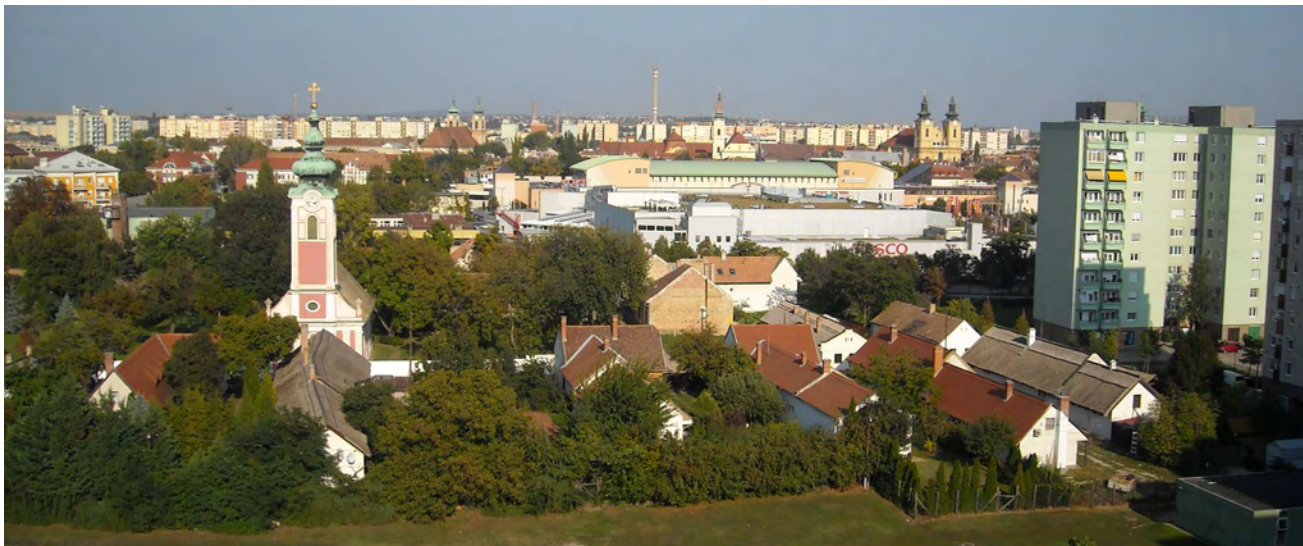
C./ HATÁSELEMZÉS

- 1./ Történeti településhálózati követelmények
- 2./ Természeti, táji hatások
3. / Településkép feltárulásának változásai
- 4./ Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának
vagy pusztulásának lehetőségei
- 5./ Történeti térbeli rendszerek alakulása
- 6./ Műemléki együttesek, műemlékek eszmei, használati és esztétikai jelentőségének alakulása a tájban, településszerkezetben, épített környezetben, a település életében
  - 6.1. Országos védelem
  - 6.2. Helyi védelem
    - helyi területi védelem
    - helyi egyedi védelem
- 7./ Műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának esélyei
- 8./ Településkarakter változásának hatásai
- 9./ Környezeti terhelések és az épített örökség műszaki állapotának összefüggései
- 10./ Folyamatok iránya, visszafordíthatósága
- 11./ Kárenyhítés lehetősége, költsége, illetve ellentételezésének lehetőségei

ÖSSZEFOGLALÁS

1. TÖRTÉNELMI BELVÁROS
- 2-3. FELSŐVÁROS és C./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
4. **PALOTAVÁROS**
5. VIZIVÁROS
6. ALMÁSSY-TELEP és környéke
7. BÚRTELEP, VASÚTVIDÉK, TÓVÁROSI LAKÓNEGYED és környéke
8. MAROSHEGY és F./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
9. ALSÓVÁROS, SÓSTÓ
10. VÁRALJA SOR, ÓRHALMI SZŐLŐK és I./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
11. RÁCHEGY és környéke
12. ÖREGHEGY
13. FEKETEHEGY, SZÁRAZRÉT és D./ , E./ KÜLTERÜLETI RÉSZEK
14. VIDEOTON IPARI PARK és környéke és B./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
15. KÖFÉM, ALBA IPARI ZÓNA és környéke és J./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
16. IKARUSZ, SÓSTÓI IPARI PARK és G./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
- 17-18. CSALA, 18. KISFALUD és A./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
19. BÖRGÖND és H./ KÜLTERÜLETI RÉSZ

BEVEZETÉS

A kulturális örökségvédelmi hatástanulmány megrendelője:

SZÉKESFEHÉRVÁR MJV Önkormányzata
8000 Székesfehérvár, Városház tér 1.

A tanulmány tárgya: KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY
Székesfehérvár teljes kül-, és belterületére
egységes szerkezetben a 4/2003(II.20.) NKÖM rendelet
melléklete szerinti tartalommal

Ezen munkarész a 4. PALOTAVÁROS városrészre vonatkozik. A városrészek felosztása a 2009. 11. 24.-i egyeztetés alapján történt.

Előzmények:

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata a település teljes közigazgatási területére kiterjedő településrendezési eszközeit a korábbi években hagyta jóvá, ezek a következők:

TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ 2001-2010.
Székesfehérvári Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány 2001.

KÖZLEKEDÉSI KONCEPCIÓ – elemző tanulmány

TURISZTIKAI FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ
Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszék 1999.

INTEGRÁLT VÁROSFEJLESZTÉSI STARTÉGIA 2008.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI TERV
Pécsi Építész Kör, Horváth Magdolna, Bede István 2004.

SZÉKESFEHÉRVÁR egyes külterület és belterület –Helyi Építési Szabályzata (HÉSZ) és Szabályozási Terve, 2004-2008.

SZÉKESFEHÉRVÁR önkormányzata a város érvényben lévő településrendezési terveinek felülvizsgálatához egységes szerkezetű kulturális örökségvédelmi hatástanulmányt kívánt elkészíttetni, amely a település teljes közigazgatási területét érinti. A településrendezési tervekhez, tervmódosításokhoz a 2001. évi LXIV. törvényben (és a 4/2003 (II. 20) NKÖM rendeletben) előírtak szerint örökségvédelmi hatástanulmányt kell mellékelni. A székesfehérvári történelmi Belváros és tágabb környezete területére vonatkozóan 2007. évben már készült örökségvédelmi hatástanulmány, amelyre a POMSÁR ÉS TÁRSAI Építész Iroda Kft kapott megbízást. Az általuk összeállított hatástanulmány - a beleegyezésükkel - részét képezi a jelen örökségvédelmi hatástanulmány régészeti és építészeti szakterületi fejezeteinek. Az egyes fejezeteknél feltüntettük a közös szerzői tevékenységet.

E munkarész készítésénél figyelembe vettem és egyes részleteiben felhasználtam a területről 2004-ben PÉCSI ÉPÍTÉSZ KÖR Kft Horváth Magdolna által készített SZÉKESFEHÉRVÁR SZERKEZETI TERVE örökségvédelmi munkarész megállapításait.

A jóváhagyott tervek, koncepciók nyilvánosak, korlátlanul hozzáférhetők, a jóvá nem hagyott terveket, a város alaptérképét és a légifelvételeket a Megrendelő bocsátotta rendelkezésünkre.

Jelen tanulmányt a "szerzői jogról" szóló 1999. évi LXXVI. törvény alapján szerzői jogi védelem illeti meg. A közölt adatok szerződéstől eltérő célra való felhasználása, régészeti lelőhelyre vonatkozó adatok és a tanulmányban közölt fotóanyag nyilvánosságra hozása vagy továbbadása csak a szerzők engedélyével, a 17/2002 (VI. 21.) NKÖM rendelet 7. §, valamint a 47/2001 (III. 27.) Kormányrendelet szabályai szerint történhet.

Jelen átfogó tanulmányban közreadott tanulmányi kéziratokat, nyilvánosan még meg nem jelent kutatási eredményeket a szerzők csak ezen munkában történő közlésre engedélyezik. Más célú felhasználása csak a szerzők külön beleegyezésével lehetséges.

Az örökségvédelmi hatástanulmány módszere:

Székesfehérvár a középkorban az ország egyik „fővárosaként”, illetve a királyi koronázások és temetkezések helyszíneként a „királyok városaként” is aposztrofálható. A török fennhatóságot követően fejlődése az újkorban is folytatódik. Ennek következménye, hogy Székesfehérvár kulturális örökségi elemekben az országon belül páratlanul gazdag. Az épített örökség nagy része a történelmi belváros területén található, ennek feldolgozása már több ízben megtörtént. A legnagyobb szabású munka a 1986 – 90-ben a Fejér Megyei Tervező Iroda – Schulz István és munkatársai által készített Székesfehérvár (városközpont) Műemléki Rehabilitációs Részletes Rendezési Terve tudományos előkészítő munkarésze volt. A város egyéb területeire ilyen átfogó és részletes tudományos vizsgálat nem történt. Ennek pótlása túlnő ezen tanulmány keretein és lehetőségein. Azonban felhívjuk a figyelmet, hogy egyes területekre a tudományos vizsgálat elvégzése rendkívül fontos.

A fenti szempontokat figyelembe véve és az említett fontos korábbi kutatásokat áttanulmányozva a jelen tanulmány felépítését és tartalmát az alábbiak szerint határoztuk meg.

- A tanulmány a 4/2003. (II.20.) NKÖM rendeletben meghatározott tartalmi követelmények figyelembe vételével készült..
- Az épített örökség tapasztalt gazdagsága miatt az örökségi elemek összességét e tanulmány nem képes teljes körűen ismertetni. Viszont igen széles keresztmetszetben tárja fel mindazon értékeket, melyre alapozva a további részletes feltárás megtervezhető.
- E tanulmány készítésének idején Fejér megye és Székesfehérvár régészeti topográfiája még csak Dr. Siklósi Gyula kéziratában létezik, melynek térképi rajzi feldolgozása is kézirat. Tanulmányunk a KÖH hivatalos nyilvántartásán, kiegészítve a SZIKM Adattárában fellelhető adatokkal, és e kiadatlan kéziratot alapul, mellyel kapcsolatban a szerző, Dr. Siklósi Gyula, szerzői jogait

fenntartja. A régészeti lelőhelyek helyszíneinek egyértelmű, pontos behatárolása majd csak a teljes lelőhely-állomány digitális feldolgozásának ismeretében lesz lehetséges.

- Mindezekkel együtt – a tanulmány feladatából következően – olyan megállapításokat szándékoztunk tenni, melyek a szabályzatban konkrét előírások formájában megjelenve segítik elő az örökségi értékek védelmét.

Örökségvédelmi és városrendezési szempontból egyaránt fontos tervelőzmények, a teljes tanulmány vonatkozásában:

1986 – 90 Fejér Megyei Tervező Iroda – Schulz István
Székesfehérvár (városközpont) Műemléki Rehabilitációs Részletes Rendezési Terve

1995 VÁTI – TÉT – Rosival Ágnes
Székesfehérvár – Belváros – Műemléki jelentőségű terület Részletes Rendezési Terve

2002 VÁTI – S. Zlamál Ilona
Székesfehérvár – Belváros és környéke Szabályozási Terve

2007 POMSÁR és Társai Építész Iroda Kft – Városov Péter, Vagner Zs.-Siklósi Gy.
Székesfehérvár MJV – Belváros és tágabb környezete kulturális örökségvédelmi hatástanulmány

Különös jelentőséget tulajdonítunk e tanulmány készítésének időszakában megjelent „alpműnek”, a Dr. Entz Géza Antal és munkatársai által összeállított SZÉKESFEHÉRVÁR könyvnek (Dehio-rendszerű műemléki topográfia), amely a MAGYARORSZÁG MŰEMLEKEI sorozat első megjelent kötete (Osiris kiadó 2009).

Jogszabályi környezet:

A régészeti lelőhelyekre, a régészeti kutatásra és a régészeti leletekre valamint a műemlékekre vonatkozó főbb jogszabályok:

2001. évi LXIV. törvény (2205. évi LXXXIX. törvénnyel módosított)	– örökségvédelmi törvény
1997. évi CXL. Törvény	– múzeumi törvény
149/2000. (VIII. 31.) Kormányrendelet	– a régészeti örökség védelméről szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről
191/2001. (X. 18.) Kormányrendelet	– örökségvédelmi bírságról
308/2006. (XII. 23.) Kormányrendelet	– Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról
4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet	– örökségvédelmi hatástanulmányról
3/2003. (I. 25.) NKÖM rendelet	– egyes lelőhelyek védetté nyilvánításáról
17/2002. (VI. 21.) NKÖM rendelet	– kulturális örökség hatósági nyilvántartásáról
3/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet	– a kulturális örökség védetté nyilvánításának részletes szabályairól
18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet	– régészeti feltárásokról
10/2006. (V. 9.) NKÖM rendelet	– örökségvédelmi hivatal eljárásrendjéről
21/2007. (III. 26.) OKM rendelet	– a 18/2001.(X. 18.) NKÖM rend. módosításáról

A 2001. évi LXIV. törvény és végrehajtási rendeletei alapján a régészeti területeket három kategóriába lehet besorolni:

1. fokozottan vagy kiemelten védett régészeti lelőhelyek
2. nyilvántartott régészeti lelőhelyek
3. régészeti érdekű területek.

1. Védett régészeti lelőhelyek esetében:

Védett régészeti területen bármilyen, a talajt 30 cm-nél mélyebben megbolygató tevékenység végzéséhez a KÖH hatósági engedélye szükséges, függetlenül az adott beruházást egyébként engedélyező államigazgatási szerv engedélyétől. A KÖH határozatának hiányában semmilyen munka nem végezhető. Egyebekben mindenben az adott területre a régészeti védelmet elrendelő miniszteri rendeletben (a korábbiak esetében határozatban) foglaltakat kell követni és betartani. (2001. évi LXIV. tv. 63. § (2) bekezdés a) pont)

2. Nyilvántartott régészeti lelőhelyek esetében:

A régészeti lelőhelyek e törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak. (2001. évi LXIV. tv. 11. §)

A nyilvántartott régészeti lelőhelyek esetében minden az eddigi használattól eltérő hasznosításhoz, építkezéshez, a talaj bolygatásával járó tevékenység végzéséhez a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal előzetes (hatósági vagy szakhatósági) engedélye szükséges. (2001. évi LXIV. tv. 63. § (2) bekezdés a) és (4) bekezdés a) pontjai)

Az engedélyezési eljárás miatt célszerű már a tervezés előtt a KÖH előzetes nyilatkozatát kérni, hogy az adott beruházáshoz, hasznosításhoz (pl. építkezés, művelési ág változtatása, halastó kialakítása, stb.) hozzá fognak-e járulni, s ha igen, akkor milyen feltételekkel. Így a később megvalósíthatatlannak minősülő fölösleges tervezés, illetve a feltárás miatt történő nem várt időbeli csúszás és költségnövekedés kiküszöbölhető vagy előre kalkulálható lesz. (2001. évi LXIV. tv. 65. § (1) bekezdés)

A földmunkával járó fejlesztésekkel a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által nyilvántartott régészeti lelőhelyeket - a (2) bekezdésben meghatározottak kivételével - el kell kerülni. Ha a lelőhely elkerülése a földmunkával járó fejlesztés, beruházás költségeit aránytalanul megnövelné, vagy a beruházás másutt nem valósítható meg, a beruházással veszélyeztetett régészeti lelőhelyeket előzetesen fel kell tární. (2001. évi LXIV. tv. 22. § (1)-(2) bekezdések)

A beruházás feltételeként adott esetben előírt régészeti feltárás költségei mindig a beruházót terhelik, mivel az ő érdeke a már ismert lelőhely megbolygatása. A régészeti feltáráshoz szükséges szerződést a beruházónak a területileg illetékes múzeummal vagy - amennyiben nagyberuházásnak minősül - a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálattal (KÖSZ) kell megkötnie. A szerződés érvényességéhez a KÖH jóváhagyása szükséges. Magát a feltárást bármelyik, a régészeti feltárások végzésére jogosult intézmény elvégezheti, amennyiben a szerződő felek erről megállapodásra tudnak jutni. A feltáráshoz jogosult intézményeket a 18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet 2. § sorolja fel.

Nyilvántartott régészeti lelőhelyen a lelőhely jelenlegi használati módját csak akkor kell korlátozni, ha annak folytatásától a lelőhely súlyosan károsodhat, vagy fennáll a megsemmisülés veszélye. Ugyanez vonatkozik az ott a KÖH hozzájárulásával végzett tevékenységekre is, amennyiben ennek során előre nem kalkulálható örökségvédelmi érdek merül fel, vagy nem várt jelenség mutatkozik, a végzett tevékenységet korlátozni kell. A Hivatalnak a munka felfüggesztése esetén lehetősége van kártérítés fizetésére, kisajátítás kezdeményezésére, vagy régészeti védelem megindítására. (2001. évi LXIV. tv. 22. és 23. §; 18/2001 NKÖM rendelet 14. §)

A régészeti lelőhelyben vagy a leletekben okozott kár, illetve ezek megsemmisítése büntetendő cselekmény (BTK hatálya alá esik), továbbá örökségvédelmi bírság kirovását eredményezi.

A nyilvántartott régészeti lelőhelyek a III. kategóriába tartoznak, vagyis a bírság a kötelezettségszegés vagy a károkozás mértéke szerint 10 ezer forinttól 25 millió forintig terjedhet. (2001. évi LXIV. tv. 82-85. §; 191/2001 Kormányrendelet)

3. Régészeti érdekű területek, továbbá valamely tevékenység során bárhol újonnan észlelt régészeti lelőhely előkerülése esetében.

Régészeti érdekű területnek számít minden olyan területrész, ahol régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető. E területekre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a beruházás során nem várt módon előkerülő régészeti leletekkel és objektumokkal fedett területekre.

Az ilyenkor követendő eljárásban a helyi önkormányzat is feladatot kap. (2001. évi LXIV. tv. 7. § 14. pont)

Amennyiben ezeken a nem ismert vagy hivatalosan nem nyilvántartott régészeti lelőhelyeken régészeti jelenség vagy lelet kerül elő, a végzett tevékenységet abba kell hagyni és a helyszín vagy lelet őrzése mellett értesíteni kell a jegyzőt, aki a területileg illetékes múzeum és a KÖH szakmai bevonásáról köteles gondoskodni. A bejelentési kötelezettség a felfedezőt, az ingatlan tulajdonosát, az építetőt és a kivitelezőt egyaránt terheli. A múzeum 24 órán belül írásban köteles nyilatkozni a munka folytathatóságáról. A szükséges beavatkozás költségeit (amennyiben időközben a KÖH nem regisztrált lelőhelyet a helyszínen) a feltárással jogosult intézmény köteles állni. (2001. évi LXIV. tv. 24. és 25. §; 18/2001 NKÖM rendelet 15. §)

A lelet, illetve a lelőhely bejelentőjét jutalom illeti meg, amely nemesfémek esetében nem lehet kisebb a beszolgáltatott lelet nemesfémtartalmának piaci értékénél. A nyilvántartásban nem szereplő régészeti lelőhelyben vagy az onnan származó leletekben okozott kár, illetve ezek megsemmisítése ugyancsak büntetendő cselekmény (BTK hatálya alá esik). (2001. évi LXIV. tv. 26. §; 18/2001 NKÖM rendelet 16. §)

Az örökségvédelmi hatástanulmányról

A KÖH a rendeletben foglalt esetekben és tartalommal örökségvédelmi hatástanulmány elkészíttetéséhez kötheti szakhatósági állásfoglalásának megadását.

Ez vonatkozik egyrészt a már ismert lelőhelyekre, másrészt a nagyobb felületet érintő (1 ha területet vagy 500 m² épület-alapterületet meghaladó méretű, illetve bizonyos nyomvonalas létesítményekre vagy bányatelkekre vonatkozó) beruházásokra bármely területen. Kötelező az örökségvédelmi hatástanulmány elkészítése a településrendezési eljárás (településfejlesztési koncepció, településrendezési terv, helyi építési szabályzat és szabályozási terv) során. A tanulmány elkészíttetése a beruházót terheli, készítésére a nevezett rendeletben feljogosítottak vállalkozhatnak. (4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet)

A 2001. évi LXIV. tv. 66. §-a alapján készíttendő hatástanulmányok tartalmi követelményeit részletesen tartalmazza a 4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet melléklete. Ugyanezen rendelet értelmében a hatástanulmány régészeti és műemléki szakterületi részét csak felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkező személy készítheti. A hatástanulmány készítője jogosultságán túl egyben nyilatkozik arról is, hogy a tervezett megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak.

Szakirodalom, forrásmunkák :

Csutiné Schleer Erzsébet: Rác utca, Rác templom, TKMK 349. Budapest, 1989.

Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: SZÉKESFEHÉRVÁR ANNO – A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai 6. szám, Székesfehérvár 1990.

Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: ÖRVENDEZZ, KIRÁLYI VÁROS! – A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai 8. szám, Székesfehérvár 2002.

Demeter Zsófia – Gelencsér József - Lukács László: Palotavárosi emlékek, Székesfehérvár – Palotavárps története és néprajza, Székesfehérvár, 1990.

Fehér Géza: Török miniatúrák – Magyar Helikon – Corvina 1975.

Fejér Megye Történeti Évkönyv 22. Szerkesztette: dr. Farkas Gábor 1991,

FEJÉR VÁRMEGYE - Magyar városok és vármegyék monográfiája XXII. kötet – Magyar Városok Monográfiája Kiadóvállalat Budapest 1937.

FitzJenő: Székesfehérvár – Panoráma 1980.

Fitz Jenő – Császár László – Papp Imre: Székesfehérvár (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966)

Fülöp Gyula: Alba Regia – Székesfehérvár, Címerek – Pecsétek - A Szent István Király Múzeum közleményei, Székesfehérvár 1994.

Granasztói György: A középkori magyar város (Magyar História sorozat) – Gondolat 1980.

Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai – Székesfehérvár Útügyi Napok kiadványa 1997.(Útgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság, Fejér Megyei Állami Közútkezelő Kht támogatásával)

Károly János: Fejér vármegye története IV. Székesfehérvár 1901.

Kiss Erika Mária: Séta közben – magánkiadás 2010.

Kovács Péter – Szelényi Károly: A barokk Székesfehérvárott – Magyar Képek, Budapest / F.Szelényi Ház, Veszprém, 1992-93.

Magony Imre: Székesfehérvár szobrai - Köztéri szobrok, emlékművek, kutak, épület-plasztikák, épületdíszítő elemek, emléktáblák - 2. javított bővített kiadás - MA Kiadó Székesfehérvár 2004.

Magyarország Műemlékei SZÉKESFEHÉRVÁR - szerkesztette: Entz Géza Antal (OSIRIS Kiadó Budapest 2009.)

Molnár Tibor építész, volt városi főmérnök emlékei az 1910.-1980. évek Székesfehérvárára (1985. k)

Siklósi Gyula: Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről – Megyei Művelődési Központ, Székesfehérvár 1990.

Török József – Legeza László: Székesfehérvár évezrede – Mikes Kiadó, Budapest 2000.

Velinszky Ferenc: Székesfehérvár szab. kir. város elemi népiskoláinak története. 1696-1896. Székesfehérvári községi iskolaszék, Székesfehérvár 1903.

Veress D. Csaba – Siklósi Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa – Zrínyi Kiadó, Budapest 1990.

Wathay Ferenc: Énekes Könyve – hasonmás kiadás – Magyar Helikon 1976.

Schéry Gábor: Évek, művek, alkotók – Ybl Miklós –díjasok és műveik 1953-94. ÉTK Bp, 1995

Térképi források:

Magyar Országos Levéltár térképtára, Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, Városi Levéltár, Hadtörténelmi Térképtár (Hadtörténelmi Intézet)

Egyéb források, internetes honlapok:

Székesfehérvár MJV honlapja: www.szekesfehervar.hu

Kodolányi Főiskola honlapja: www.kodolanyi.hu

Közintézmények honlapjai, fotó
<http://szekesfehervar.linkcenter.hu/>

Ezer év története - honvédség
www.hm.gov.hu/files/9/653/szekesfehervar_tortenete.pdf

Városi Levéltár honlapja, szakirodalom felsorolás
http://www.albaarchivum.hu/id-28-ajanlott_szakirodalom.html

Szfvár története képekben – kiállítás a Városházán 2004. Hadnagy Károly
http://5let.szekesfehervar.hu/index.php?pg=news_15258

Egyházmegyetörténeti bibliográfia
<http://www.szfvar.katolikus.hu/?fm=2&m=14>

Tanítóképzés története
http://fejer.archivportal.hu/kateg-53-1-tanitokepzes_tortenete_szekesfehervaron.html

www.hidak.hu / fejer

Akiknek köszönettel tartozom, hogy kéziratok, térképek, tervek átadásával, adatokkal, információkkal, jótanáccsal segítették e tanulmány megszületését:

Csburgai Horváth József levéltáros, igazgató Városi Levéltár

Demeter Zsófia történész, igazgató, Szent István Múzeum

Erdős Ferenc levéltáros, igazgató Fejér Megyei Levéltár

Kovács Eleonóra levéltáros

Igari Antal építész, megyei főépítész

Juhászné Viniczai Ágnes közlekedési mérnök

Horváth Magdolna építész, településtervező, Pécsi Építész Kör

Kelemen Csaba mérnök

Poklosi Péter tanár, Székesfehérvári Városszépítő-, és Védő Egyesület elnöke

Csuti Barbara, palotavárosi lakos

A./ VIZSGÁLAT

1./ Történeti leírás, PALOTAVÁROS városrész története:

1. 1. A mai városrész határai, elhelyezkedése a várostestben

PALOTAVÁROS (Palotai városrész és a Plaza-tömb)

É: nyugati elkerülő út
K: Palotai út, Sch. Gmünd út, Mátyás király körút, Piac tér
D: Balatoni út, Bakony utca (Malom-csatorna)
NY: belterületi határ (komáromi vasút)

1. 2. Történeti összefoglaló

A településrész fekvésének jelentősége

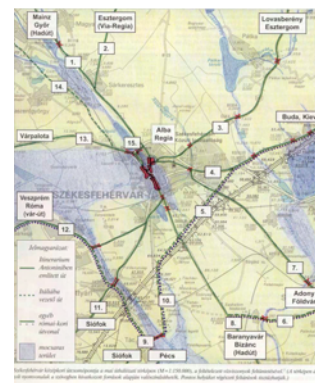
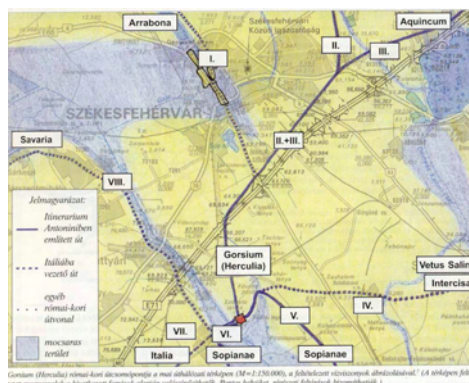
Székesfehérvár a történetileg kialakult természetes útvonalak (a Balaton-Velencei tó-Budapest irányú tektonikus törésvonal és a rá merőleges Győr-Székesfehérvár irányú Móri-árok) találkozásánál jött létre.

A hely és a környező mocsárvilág már kezdettől fogva, de a római és a középkorban is előnyöket is jelentettek. Az ókori Pannónia provinciában és később is, a város közlekedési kapcsolatai, közelebb és tágabb környezetének értékei kezdtek dominálni. A közlekedési hálózat mára rendkívüli jelentőséggel bír.

A város félúton helyezkedik el Budapest és a Balaton, valamint a Bakony hegység között. A szerteágazó jelentős közúti hálózat mellett természeti és tájértékei is meghatározók, külön kiemelve olyan helyek jelentőségét, mint a Bakony, Vértes, Velencei tó és Balaton és környéke.

Székesfehérvár kora középkori felemelkedésében fontos szerepet játszottak a területet érintő országos és nemzetközi jelentőségű utak. A katonai és kereskedelmi szempontból fontos útvonalak egy része (Veszprém, Győr felől) a város nyugati Sziget külvárosán keresztül vezettek a Belvárosba, de a Dunaföldvár, Simontornya, Kanizsa felé tartó utak nem is érintették a Belvárost. A Sárvíz mocsarából kiemelkedő Sziget valószínű, hogy útcsomópont jellegének köszönhető jelentőségét, középkori nagyságát.

Az alábbi térképi ábrák *Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai c.* könyvéből is azt támasztja alá, hogy Székesfehérvár, meghatározó jelentőségű útkapcsolatokkal rendelkezett a római korban és a középkorban egyaránt. A mai Palotaváros és a Belváros között haladt át a római korban a Győr felőli, a középkorban a Mainz, Győr – Baranyavár, Bizánc közötti hadút, beeresztve a városba a Várpalota és Esztergom felől érkezőket is.

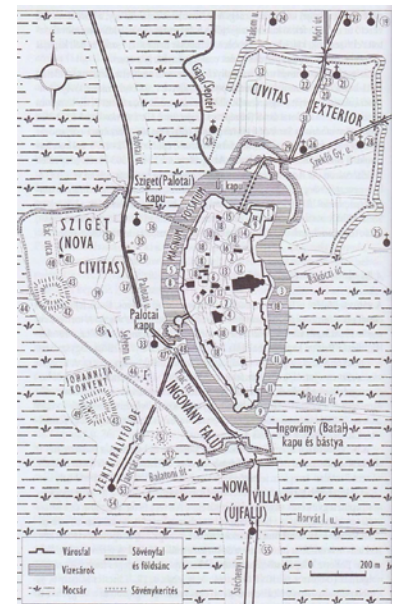
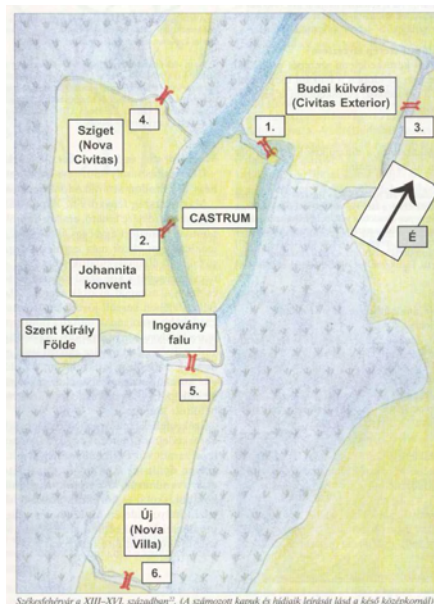
Palotaváros településrész története

Székesfehérvár tipikus példája a területileg szétagolt pre-, vagy protourbánus város egyik formájának, ahol a földesúri-, egyházi központok és a piac körül egy-egy templom illetve kolostor köré csoportosulva egész településhalmaz jött létre. Ezek a falvak a középkor végére rendszerint egybeolvadtak a várossal, mint azt Esztergom, vagy éppen Székesfehérvár esetében is megállapíthatjuk.

A kora középkorban a történeti külvárosok is az úrendszer mellett telepüdtek le. A Budai külváros, majd utóda, a Felsőváros vezette be a győri, azaz a Móri-árkon becsatlakozó, ÉNY felől érkező utakat. Ugyanezen haladt keresztül a Lovasberény felől a régi Budai út is a Budai kapuhoz.

A Nova civitas, a nyugati külváros utóda, a Palotaváros, a Várpalota-Veszprém-Graz felé vezető út mellett alakult ki. A dél irányába vezető út menti település, a mai Alsóváros - nova villa, Ingovány, illetve Égett város neveken létezett - a Szekszárd-Pécs útvonal mellett alakult ki.

A belvárostól városfalak választották el a külső, az északi (civitas exterior) a nyugati (Sziget-insula albensi, Ingovány-villa inguan, Szentkirályföldre) és a déli városrészeket (Újfalunova villa), ahol a XIII-XIV. században alakultak ki önálló települési egységek.

Fehérvár, 13. század második fele

A Rác utcában azonosított 11. századi magyar temető is azt bizonyítja, hogy területén a magyarok egészen korán megtelepedtek. Középkori jelentőségét emelte, hogy területén építették fel a 12. század közepén a kereszties (johannita) lovagok rendházát, templomát és kórházát.

A város nemzetközi kereskedelmi szerepét 1200 körül elvesztette, ebben az időben ugyanis a balkáni események lehetetlenné tették a nemzetközi kereskedelmi és jeruzsálemi útvonal használatát. A tatárjárás megakasztotta az addigi dinamikus fejlődést, bár Fehérvár várát nem tudták elfoglalni.

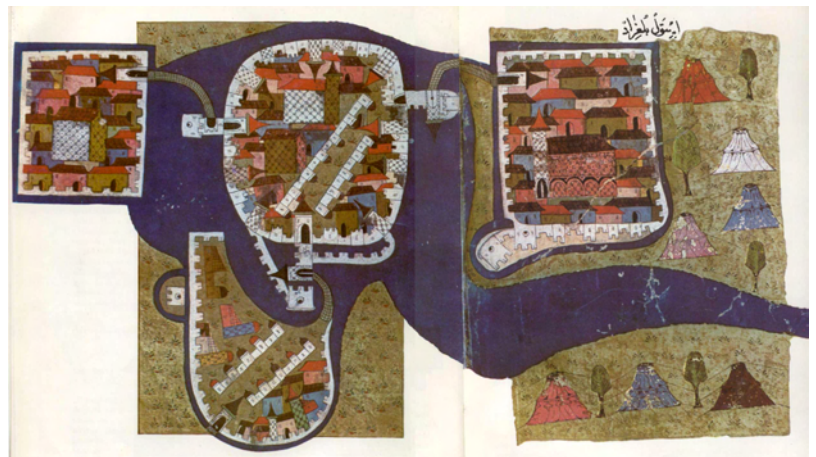
A keresztiesek Szent István templomát és rendházát Martyrusz esztergomi kezdte építtetni 1151-ben. A fehérvári kereszties konvent Fejér, Somogy és Tolna megyében lévő birtokai jövedelmének nagy részét is a feladat szolgálatába állította. A Sziget Szent István király utcájában éltek a keresztiesek jobbágysai, az ásatások alapján ennek helyét a Selyem utca területén jelölték meg, ahol néhány 15. századi házrészlet került elő. Ez a falu egészen a török hódításig különleges kiváltságokat élvezett. A kereszties konvent fehérvári működése az 1543-as

török ostrommal ért véget, épületeiket alaposan tönkretelthette az ostrom, hiszen 1546-ban a kórházukhoz kapcsolódó romos Szent Anna templommal együtt egy török fürdős vásárolta meg árverés során a török kincstártól.

A Sziget a johannita lovagrend révén a 12. század közepétől 1543-ig töltött be jelentős szerepet, míg a Rácváros éppen a 16. század közepén alakult ki. A rácok már a hódoltság első éveiben megjelentek, mint a törökök martalócai. Valószínű, hogy ők és családjaik vetették meg alapját a Rácvárosnak, melyben a későbbiekben is jelentős számú délszláv lakott.

A Sziget nem volt kellően védhető, a mocsár sem jelentett teljesen megbízható menedéket. A vizek is sok gondot okoztak, az alacsonyan húzódó utcákat csapadékos időjárásakor elöntötte az áradat. (Szűnyog utca)

A török hódoltság idején a földműves, iparos magyarság jobbára a Szigetben, a Palota-, és Rácvárosban élt.

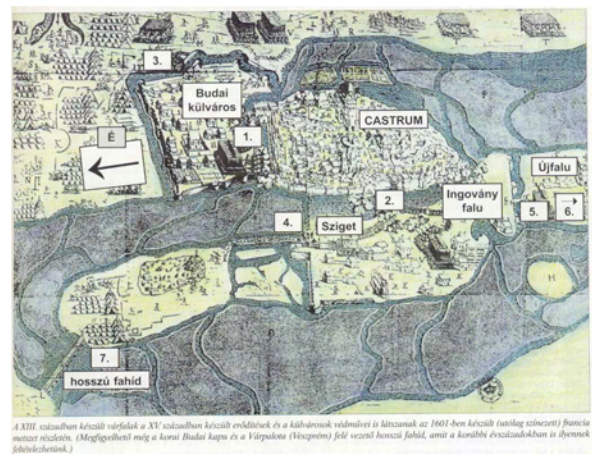
Fehérvár képe Matrakcsi Násuh krónikájában 1530 k
(Fehér Géza: Török miniatúrák)

A Sziget többnyire fából épült lakóházait 1490-ben I. Miksa ostromakor maguk a városlakók, 1543-ban Szulejmán ágyúí lőtték a gyöngye palánkfalakat. 1601-ben Ruszwurm tábornok ezer katonája élén, az éj leple alatt az addig áthatolhatatlannak vélt mocsáron átkelve, elűzte a maradék sereget, egy esztendő múlva azonban ismét a törökök lett e sziget, ekkor a törökök gyűjtötták fel.

Erődítéseiről az ostromok alkalmával készített későközépkori metszetek tájékoztatnak. A gyakori ostromokról fennmaradt leírásokból megtudjuk, hogy a Sziget nem volt kellően erődített, s a tőle nyugatra elterülő mocsár sem nyújtott megfelelő védelmet.

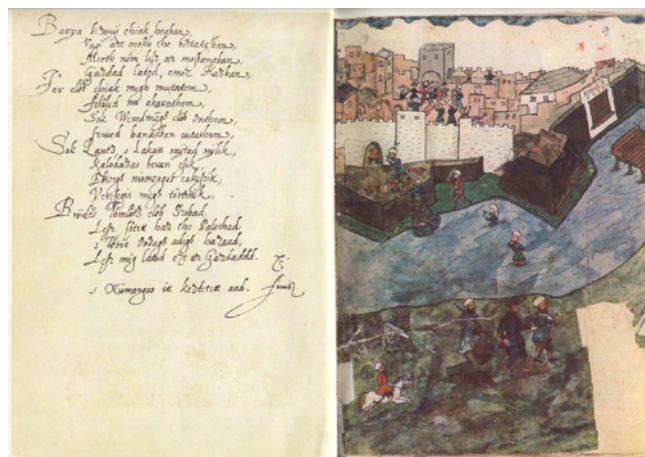
A Kislőd Palotai kapu a híddal, balról a Czaja partok, jobbról a Sarviz mocsárral körülvéve. Részlet egy ismeretlen német mestor (talánlag szászorszi) 1601 évi rézmetszetéből. A képen már sörök dzsámik is látszanak, de a Kislőd Palotai kapu a XV-XVZ. században is ilyen volt (W. Döllsch rézkarcja alapján)

A XVII. században készült várfalak a XV. században készült erődítések és a külvárosok vádművei is látszanak az 1601-ben készült (talánlag szászorszi) flamis metszet részletein. (Megfigyelhető még a korai Budai kapu és a Vörpataka (Hésgyőri) félf vezető hosszú fahíd, amit a korábbi évszázadokban is ilyenek fejték át.)

metszetek 1601.

Juhászné Vinczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hidjai

Wathay Ferenc Énekes Könyve, 1600 körül

A török időkben a keresztények egy lázadást követően (1565) szorultak ki végérvényesen a Belvárosból a Palotavárosba. A török hadviselésben a belvárosok a portai, mohamedán török csapatok szállásai voltak, míg a segédcsapatok szálláshelye és hadászati feladata a külvárosok védelme volt. Így a török kötelékben harcoló martalóc csapatok katonái és családjaik, valamint a kiszolgáltatásukra érkező kereskedők és iparosok is a megcsappant lakosságú nyugati külvárosban telepedhettek le. Többségüket a szerbek közül toborozták, helyben „rácként” emlegették őket.

A török hódoltság után külvárosként csak a nyugati külvárost kezelték, hiszen itt telepítették le a török ellenes harcokban szereplő közkatonákat, a hadakkal érkező közembereket, itt maradtak meg a magyar és szerb túlélők, és ide települtek vissza az elmenekült magyarok.

A szabad királyi város történelmi külvárosai, köztük a Palotai külváros, a török alóli felszabadítást nagyon rossz állapotban vészték át, de végül a mocsárral csatornákkal védett külváros Székesfehérvár valamennyi középkori ostromát átélte.

A Sziget külvárost, illetve a későbbi Rácvárost azért nevezték el Palotavárosnak, mert rajta vezetett az út a mai Várpalota felé.

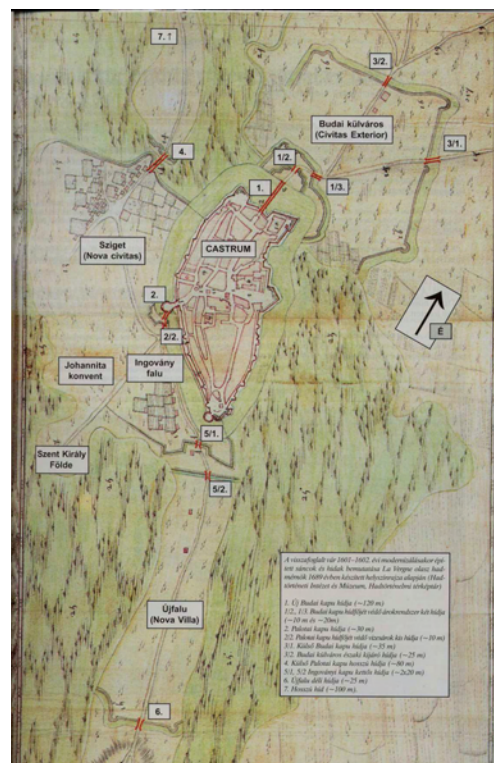
Az első telepések közt jelentős számban voltak magyarok, akik azonban a belvárosba alig jutottak, így elsősorban a Palota-, és Rácvárost ülték meg, őket később kevésszámú német követte. A patakokkal, árkokkal, csatornákkal sűrűn szabdaltnak területe alkalmas volt a vizet igénylő iparosság (csapók, tímárok, tobakok) megtelepedéséhez. A Gaja és a Varga csatorna szerepe szinte napjainkig megmaradt.

A történelem során Magyarország területére több hullámban húzódtak fel délről a szerbek (rácok), hol veszély elöl menedéket keresve, hol tudatos telepítési politika eredményeként. A török zsoldban vagy a török csapatok árnyékában Fehérvárra kerülő rácok az erősen megfogyatkozott lakosságú nyugati külvárosban telepedtek le, ők jelentették a török helyőrség zömét másfél évszázadon át (martalócok). Az 1601-ben készült metszetek már Rácvárosként említik lakóhelyüket.

A török alóli felszabadulás után, 1688-ban készült jegyzékek említik a nyugati külvárosban a Ráctemplomot, s emellett néhány olyan házat is, amelyben rácok élhettek

A 18. század végétől a török alól felszabadított városban egymás után alakultak a céhek, nőtt az iparosok száma. A részben középkori eredetű utcanevek szintén utalnak a gyakorolt tevékenységre, illetve a mesterek megtelepedési helyére (Sütő, Tobak, Csapó, Horog, Halász, Szömörce, Selyem utcák és a Cserepes köz)

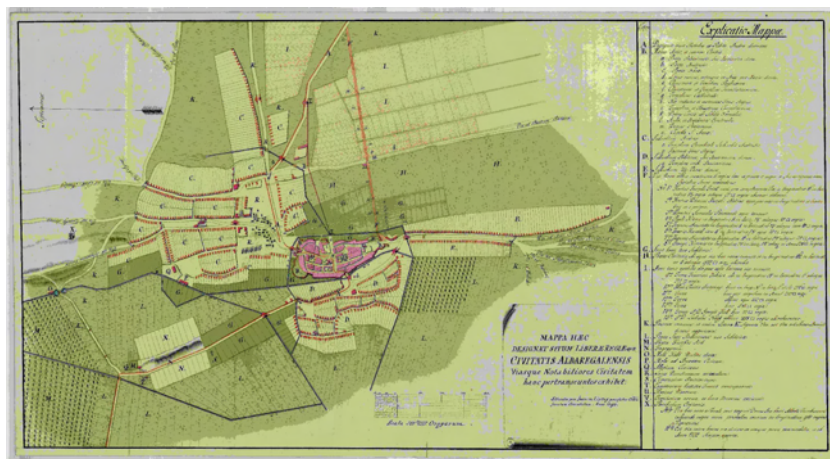

La Vergne várossalrajz 1689.

Juhászné Vinczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai

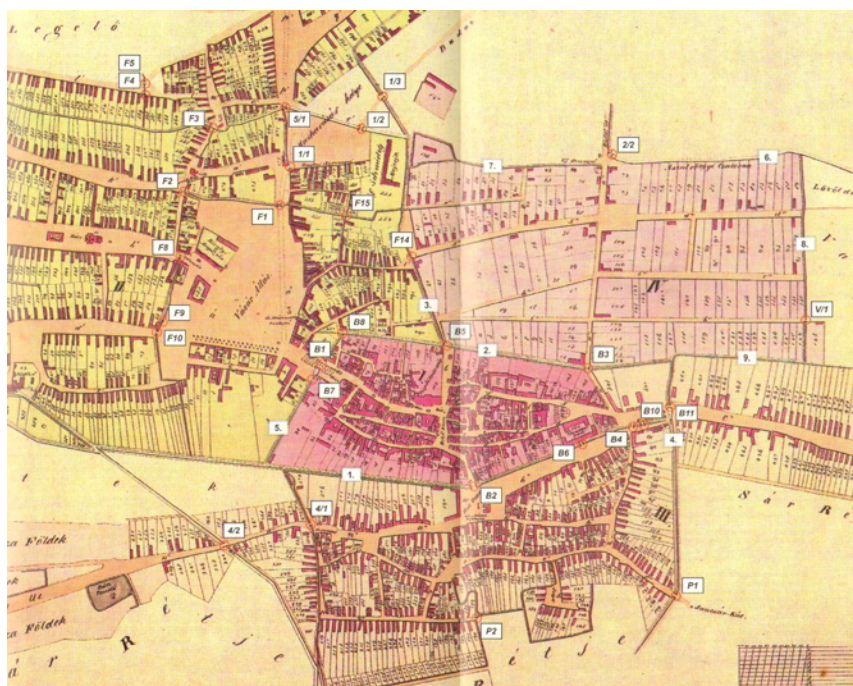
I. katonai felmérés 1783.

Liptay- féle térkép 1797.

1798-ban a Belváros, a Budai külváros és a Palotai külváros területén 32 utcát sorolnak fel. 1842-ben is csak 3 városrészt különítettek el: a Belvárost, a Rácvárost és a Felsővárost. Ez utóbbi lassan terjeszkedni kezdett a vár mentén kelet felé, majd a 20. század elejétől beépült a középső üres terület is az új sorompóig elterülő nyúlványával a közben kialakult Viziváros határára.

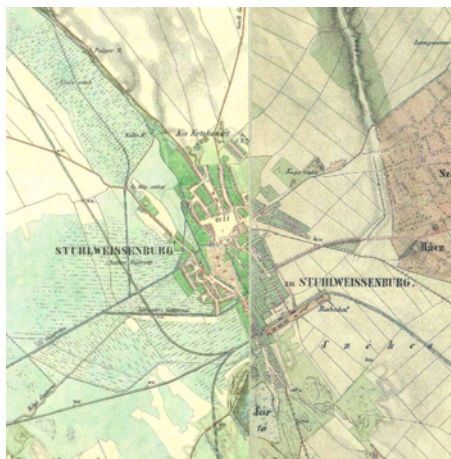
A 19. század folyamán a Sziget, Rác-, és Palota külvárosok egymással, illetve a belvárossal összeépültek. Wüstinger József a belterület összeírásakor a Belsővárost, Felsővárost, Palotai vagy Rácvárost és Vizivárost különített el, mindegyik házzámozását külön végezte. A Palotaváros felmérésekor 1826-ban zsúfolt külvárost örökített meg.

Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár hídjai és útjai

Wüstinger –féle felmérés 1826.

1846-ban Kállinger István mérnök javaslatára építették az első „Mac Adam”- (makadám) rendszerű útként a Palotai utcát. Az 1843 évben tűzvész pusztított, ekkor 324 ház égett le. A Rác utcától a mostani Széchenyi utcáig mindent letarolt a 6 napig dühöngő tűz. A tűzkárosultak megsegítésére országos gyűjtés indult.

II. katonai felmérés 1863.

A palotavárosi kertművelés, zöldségtermesztés szempontjából a Rác utcát, s mellette csak másodlagosan a Selyem és Jancsár utca nyugati oldalát, részben a Szigete, a Tolnai utcát, a Varga csatorna partot lehetett figyelembe venni. A legnagyobb és legalkalmasabb kertek a Rácvárosban voltak.

A 18-20. században a palotavárosi szerbek közül sokan foglalkoztak kereskedelemmel (ráckalmárok). Közülük kerültek ki a szerb közösség legtekintélyesebb képviselői.

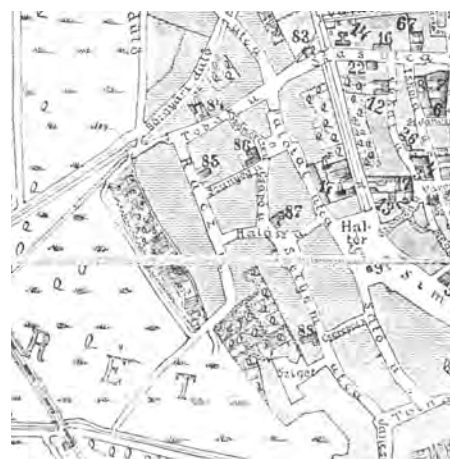
III. katonai felmérés 1882.

A 19. század végén, a 20. század első felében az ipari struktúra itt is, akár az egész városban nélkülözte a modern gyáripárt, másrészt csak a lakosság ellátását biztosította kis-, és kézműipari szinten.

Átalakult a városrészben jelentős szerepet betöltő bőrfeldolgozás is. Már csak néhány tobak és tímármester dolgozott, s a nyersbőr feldolgozás a kézművesipart kiszorító Weiss és Tull, illetve Kovács ferenc tulajdonában lévő bőrgyárakban volt.

Egyes foglalkozások képviselőit viszont jóformán csak itt lehetett megtalálni, így a béltisztítót, gombkötőt, reszelővágót, rézművest, tímárt, takácsot, szitást, székcsinálót. A város egészén belül azonban a palotavárosi kisipar aránya a 20. században már csekélyebb súlyú, mint a korábban.

A legutóbbi időkig megmaradt palotavárosi üzletek létrehozása általában a századfordulóra tehető. A Hal tér, a Búza piac, illetve a Simor utca (utóbb Piac tér) az árucseré (hetivásárok) színhelye lévén a város, sőt a megye kereskedelme szempontjából jelentős szerepet töltött be.

Klökner féle térkép 1909.

A 19-20. századfordulón összesen 110 kereskedő élt a városrészben. A 20. század közepére a városrész német, szerb és zsidó származású lakói is nagyrészt asszimilálódtak. A szerb nemzetiség továbbörizte nyelvét, görögkeleti vallását, szokásait.

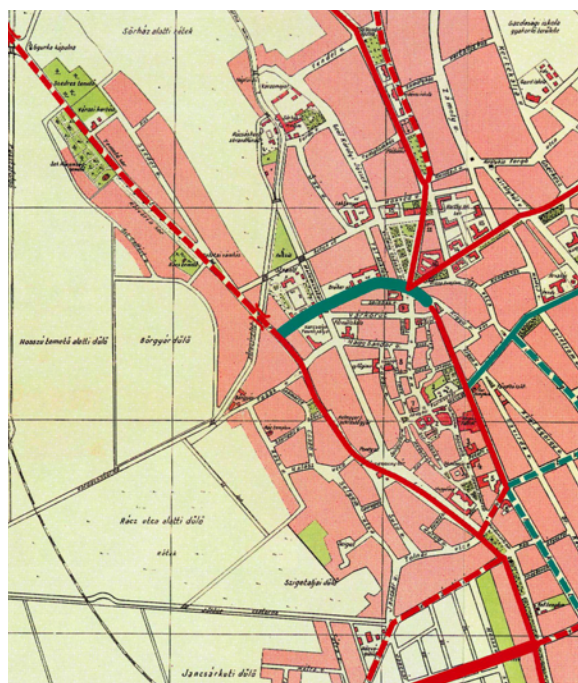
Palotaváros csatornáival nem csupán a bőrkikészítő és posztóipart, hanem a szintén vízigényes kelmefestést-vegytisztítást is területéhez vonzotta. Ezzel magyarázhatjuk, hogy 1930-ban a város mind az 5 kelmefestő és vegytisztító üzeme ebben a városrészben működött. A 20. század elejétől a város legnagyobb ilyen jellegű üzeme Rehoska Vilmos gyára volt.

A mai Palotai úti Patyolat-üzem elődjének tulajdonosa Moiser István is Székesfehérváron tanulta mesterségét.

A 20. század első felének Palotavárosa tükrözte a megye, a város fejlettségének, elmaradásának lényeges vonásait, s mégis olyan saját arculattal rendelkezett, amit több tekintetben az 1980-as évekig megőrzött. A városrész lakosságának meghatározó tényezője a kisbirtokos, kisbérelő, paraszti, másrészt a kistermelő, polgári középréteg volt. Az általuk kialakított település képe inkább falut, mintsem várost idézett.

Szathmáry 1931.

1939.

Fehérvár és lakossága a II. világháború alatt sokat szenvedett, népessége a háború után újra a 40 ezer alá süllyedt. A legnagyobb pusztítás a város stratégiai célpontjait érte (vasút, laktanyák, hadi üzemek), de jutott belőle a békés, falusias jellegű városrészeknek is.

A II. világháború után az 1950-es évek elejétől a politikai, gazdasági, technikai változások révén az életmódban, foglalkozásokban, a lakosság struktúrájában jelentős változás következett be, ez mindenekelőtt a kisiparosokat, kiskereskedőket érintette, de a házas ingatlanok egy részének államosításával, majd a faluról városba költözéssel változott a lakosság összetétele is. Palotaváros azonban nem egy tekintetben (városkép, kertészkedés) elbontásáig megőrizte sajátos arculatát.

A nagyvárosi fejlesztés a környező régiókból beáramló emberek tömegének letelepítését tűzte ki célul. Emiatt szinte elfelejtődött a város és környékének együttes fejlesztése: e kettőt lényegében az 1980-as évekig a diszharmónia jellemezte. Ugyanilyen egyensúlytalanság látszott mintegy kicsiben a nagyra nőtt városközpont és a külvárosok között: a külvárosok egy részét az

építési tilalommal szinte halálra ítélték, akkor is, ha az ítéletet nem hajtották végre. Így történt ez a Palotaváros esetében, ahol a későbbi szanálás végül egy lepusztult városnegyedet söpört el, de a Felsőváros és az Öreghegy sem kapott szinte semmilyen fejlesztést. Fejlesztésüket, újjáépítésüket tiltották.

1954.

A legkorábbi várostervezés leszögezett néhány alapelvet, melyeket a későbbi rendezések igyekeztek betartani. Tiltották a pályaudvartól délre lakóterület kialakítását, itt hosszú távon iparterületet írtak elő (Déli iparterület rendezési terve, VÁTI, 1968, Sajó). A Belvárostól keletre csekély szanálással, attól nyugatra teljes szanálással többszintes lakóépületek és alközpontok létrehozását tervezték. A mai város igazolja, hogy ezek az alapelvek megvalósultak - tudjuk, a Palotaváros leradírozása árán.

Meghatározó jelentőségű eseménynek minősül, hogy Székesfehérvár falakkal körülvett történelmi belvárosát, észak felől a Zichy ligettel, dél felől a Vörösmarty térrel kibővítve, 1966-ban műemléki jelentőségű területté (MJT) nyilvánították. A védelem az egyedileg védett épületeken túl a terület teljes beépítésére kiterjedt. Nem sokkal a védettség kimondása után robbant be a város történetébe a házigyári lakótelepek gyűrűjének megépítése. A koncepció szerint egyetlen rést hagytak a város sziluettjének feltárulkozására, dél felől, a vonatablakból nyíló látványt, s akkoriban esztétikai értékkel ruházták fel a szándékot, amelynek politikai tartalma és mondanivalója ma már nemcsak Székesfehérvár esetében nyilvánvaló és eltörölhetetlen.

Először a Balatoni úton épült 1963-66 között hat négyzetes pontház 96 lakással.

Az 1967-ben készült javaslat (VÁTI, Ilonczai Nándor) irányozza elő a Lenin lakónegyed (Palotaváros) részletes rendezési tervét (VÁTI, 1977. Molnár Attila) és a Piac tér környékének rendezését (VÁTI, 1966. Darnyik Sándor). Nemcsak a Palotaváros, hanem a falusias beépítésű Felsőváros szanálását is tervbe vették, de arra már nem kerül sor, mára spontán épült át.

1979-ben kezdték a Lenin városrész (Palotaváros) építését. Itt 490 ház bontása árán 6700 lakást építettek fel három ütemben. A tervprogram elveit három évig vitatták, az észrevételeket 1976-ban rögzítették. Az észrevételek bekerültek az 1978-as rendezési tervbe. A dokumentációban pont került az autóbusz-pályaudvar körüli évtizedes vitára: most dőlt el, hogy nem fogják kitelepíteni (2006-ban a régi helyen kezdődött el a felújítása, 2007-ben adták át). A terv már számol a Rác templom környékén „néhány jellegzetes fésűs fogas beépítésű épület” megőrzésével. Emellett még két belső tér kialakítását javasolja középen egy-egy attrakcióval: a Sziget ásatásait és egy belső tavat.

A Palotaváros építése kapcsán Molnár Tibor egykori városi főmérnök, leírja az egyik tervbemutató hangulatát. A Technika Házában tartott bemutatón a fehérváriak teljesen idegenül álltak a tervek előtt. Az építésznek is az volt a benyomása, hogy a szépen színezett térképek és rajzok csupán a szemet kápráztatták, s azoknak „Székesfehérvár út és égtáj rendszeréhez semmi köze nem lehet: ez mutatós, színes grafika csupán?”

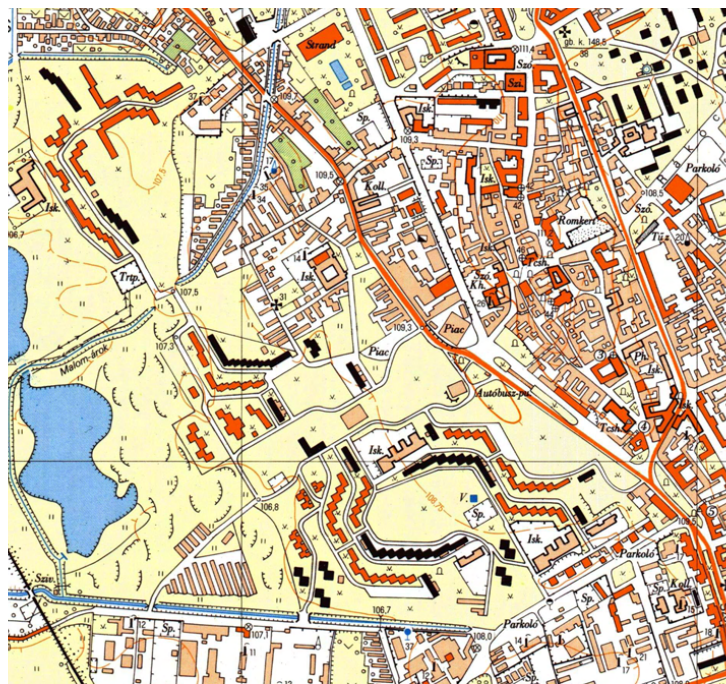
E tanulmány készítője, ifjú építészként, a Fejér megyei Tervező Iroda Piac téri emeleti ablakából naponta szemtanúja lehetett a többszáz éves múltú Sziget és Palotaváros néhány hét alatt történő teljes eldőzerolásának.

Még a városrész bontásának megkezdése előtt, mintegy annak majdani „ellensúlyozására” műemléki közreműködéssel 1978-ban elkezdődött a régészeti feltárás a Palotaváros déli, Sziget nevű részében, ahol a kereszties lovagok a 12. században épült temploma, rendháza és kórháza állt. Az épületegyüttes feltárt alapfalait az új városrész tervei szerint romkertként tervezték bemutatni.

Az 1980-as évek elején a nagy hagyományú városrészek teljes elbontásakor az országosan védett Ráctemplom környékét 14 lakóházzal, a templom műemléki környezeteként ún. skanzenként, - komoly nehézségek árán - megőrizték, illetve korhűen, de új anyagokból újjáépítették. A nehézségek mértékére világít rá, hogy a Városépítési Tudományos Tervező Intézet (VÁTI) rendezési tervébe az Országos Műemléki Felügyelőség javaslatára bekerülő program megvalósítása 1977-től több mint egy évtizedig, 1989-ig elhúzódott.

1990-ben a Rác utcai védett épületegyüttes megkapta az EUROPA NOSTRA szervezet fődíját.

A panelházak mögött, a város nyugati belterületi határa közelében két mesterséges tavat, körülötte parkot, ligetes erdőt létesítettek. A lakótelep és a tavak közötti sáv mostanában kezd beépülni.

1988 után

A majd harmincezres lélekszámú lakótelep iskoláit, óvodáit az Angliából honosított könnyűszerkezetes Clasp rendszerrel építették.

A Palotaváros és a történelmi belváros között végigvonuló nagyforgalmú Palotai út hosszú időn át nemcsak a Feketehegyet kötötte össze az Alsóvárossal, hanem a nyugati elkerülő út

elkészültéig egyben a Veszprém (Graz) – Sárbogárd (Pécs) főút is volt. Az utat a 90-es években 6-8 sávusra kiszélesítették. Ezzel Palotaváros teljesen leszakadt a történelmi városmagtól, ma mindössze néhány zebra jelenti a kapcsolatot.

A 90-es évek végén a Belváros egyetlen értékes tartalékterületén, a Palotai út és a Mátyás király körút közötti háromszögben, az egykori Felmayer-gyár, későbbi Patex üzem épületegyüttesének elbontásával hatalmas pláza, bevásárlóközpont épült, ellehetetlenítve a történelmi városmagot évszázadokon át lüktetésben tartó kiskereskedelmet.

Napjaink története, hogy a levonható tanulságok dacára ugyanez ismétlődik meg a Liszt Ferenc utca torkolatával szemben, a mai Halász utca és Selyem utca között megmaradt üres területen, az ún. murvás parkolón. A helyi lokálpatrióta műszaki testületek határozott tiltakozása ellenére a jövőbelátó, hosszútávú városstratégia ismét alulmaradt a pillanatnyi érdekekkel szemben.

A városrész északi, elkeskenyedő részén, a Gellért utcában még megmaradt a hagyományos kertes, családiházias beépítés, kerülgetve a város két nagymúltú temetőjét (Ráctemető, Hosszútemető), melyeket a festői ligetes Kálvária-sor köt össze.

A Palotai út északon a néhány éve elkészült körforgalmi csomópontba a város elkerülő útjainak közébe torkollik.

2000.

2./ Régészeti örökség

Székesfehérvár a Balaton és a Velencei-tó vonalában, a két tó között az Északi-Bakony és a Vértes déli lábainál, a Mezőföld északi határánál helyezkedik el. Kelet–északkelet felől a Sárrét egykori mocsárvilága határolja, mely éppen Fehér alatt délre, Aba-Sárkeresztúr irányába fordul. A várostól kelet felé a Velencei-tóhoz tartozó zizenyős, ingoványos területek húzódtak.

Ezt a kiterjedt, ma már lecsapolt mocsárvilágot a környező magaslatokról érkező vízfolyások (Séd, Gaja, Móri-víz, Cina, Aszalvölgyi-árok, Császárvíz) a Mezőföld síkságára érve hozták létre. A Sárrét területén iszapos homok, illetve homokos iszap, a Fehérvártól keletre eső síkságon e mellett ókori kőzetek és lejtőtörmelék található. Homokos lösz, a posztglaciális és holocén klímaváltozások során felhalmozódott futóhomok, valamint dolomit mészkő kavics görgeteg húzódik a várostól délre eső területeken. Székesfehérvártól északra dolomit mészkő kavics görgeteg, átmosott homokos löszplató, pannon homok, illetve típusos löszplató található. Székesfehérvár éppen ez utóbbi területekről a Mezőföld lefolyástalan mocsaraiba nyúló földnyelvekre, szárazulatokra épült.

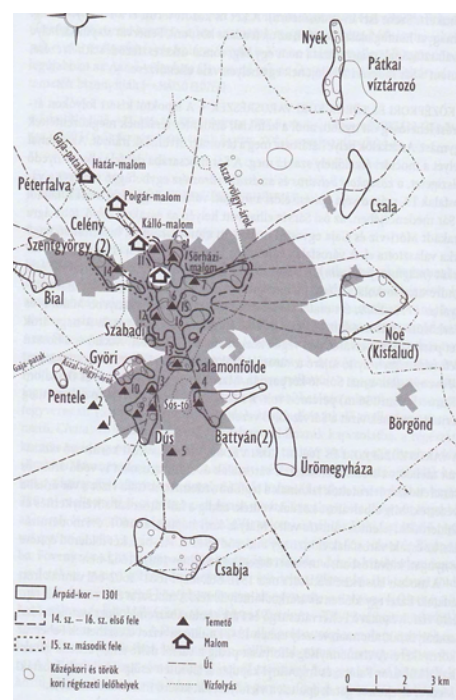
Ugyancsak ilyen szárazulatokon jöttek létre a különböző történelmi korszakok települései. Ez a városszám, az egyik legkorábbi része Fehérvárnak, története messze nyúlik vissza, már az őskorban és a középkorban is lakott volt.

A középkori Székesfehérvárt egész településhalmaz vette körül.

Székesfehérvár tipikus példája a területileg széttagolt pre-, vagy protourbánus város egyik formájának, ahol a földesúri-, egyházi központok és a piac körül egy-egy templom illetve kolostor köré csoportosulva egész településhalmaz jött létre.

Ezek a falvak a középkor végére rendszerint egybeolvadtak a várossal, mint azt Esztergom, vagy éppen Székesfehérvár esetében is megállapíthatjuk. Az említett településhalmazhoz tartozó falu volt a vizsgált városszám nyugati felén a Palotai külváros, Sziget, Johannita konvent, Ingovány, délről pedig érintette Szentkirályföldét és Újfalut (nova villa). Az ezekhez tartozó, a mai Székesfehérvár területén talált középkori lelőhelyeket, falvakat írott források segítségével azonosították.

Ezen településhalmazhoz tartozó falvakon kívül a királyi várostól kissé távolabb eső kísérfalvak is kialakultak. A lakott városszámokon kívül eső zöldterületeken, az őskori, kelta és római lelőhelyeken kívül, összesen 13 középkori falut azonosítottak, lelőhelyek írott források segítségével.

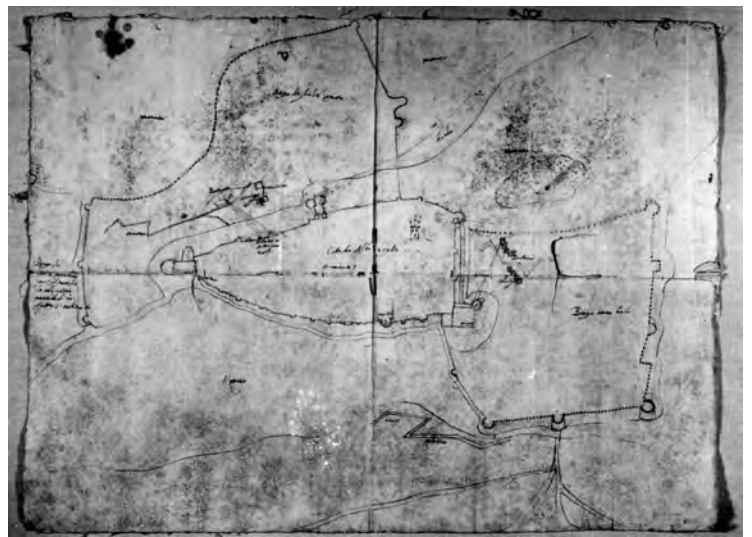

A belváros területén több történelmi korszak embere élt. A leletek alapján elmondható, hogy a fehérvári városközpont a neolitikumtól kezdődően a római koron át magyar honfoglalásig szinte folyamatosan lakott volt. A jelenlegi ismeretanyag birtokában az is megállapítható, hogy a mai Székesfehérvár területe a honfoglalást követően sűrűn lakottnak nevezhető.

A korai középkori városnak álló emlékei sajnos nem maradtak ránk, a legtöbb emlék a késő-középkori törökkori életéhez köthető. Ez a város egykori szerepéhez mérten elenyészőnek tűnhet a folyamatos régészeti kutatások ellenére is. A város településszerkezetének fejlődése és építészeti karakterei a régészeti emlékek és a történelmi források, szövegek, metszetek, felmérések, térképek segítségével lehetséges. A középkori forrásanyag meglehetősen szegényes, a legtöbb adatunk a 16-17. századból származik. A képi ábrázolások, metszetek, térképek, felmérések általában még későbbiek főként 17-19. századiak. Mindezek miatt a város topográfiájáról és építészeti emlékeiről alkotott tudásunk az újabb és újabb kutatások fényében változik, csiszolódik.

Székesfehérvár a XIII-XIV. században

Ismeretlen olasz alaprajz 1601-ből

Wilhelm Dillich metszete 1600

La Vergne térképe 1689.

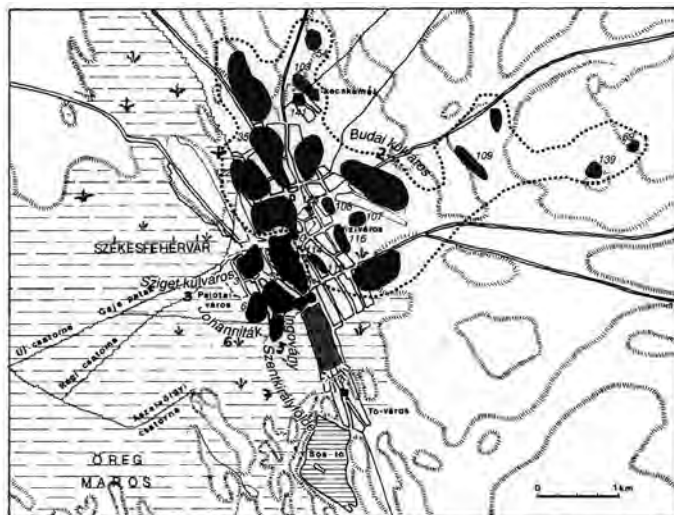

Juhászné Vinczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai

Német nyelvű felvételi rajz 1738.

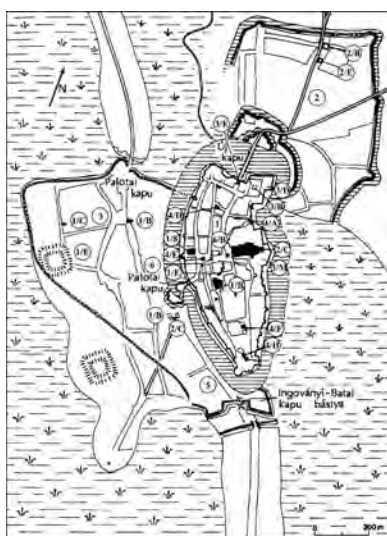
A 17-18. századi térképek, felmérési rajzok külvárosként csak a Budai külvárost és Palotavárost, Szigetet, délre pedig Ingoványt, Szentkirályföldét és Újfalut (nova villa) ábrázolják.

Székesfehérvár középkori településközpontjának lelőhelyei

Liptay-féle felmérés 1797.

Belváros 16-17. századi teljes szerkezete

I. katonai felmérés 1783.

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön rendeletben régészetiileg védetté nyilvánított lelőhely nem található.

A vizsgált nyugati városrész, a mai Palotaváros régészetiileg nyilvántartott lelőhelyei az alábbiak:

12/3...	Palotaváros északi része (Sziget, Nova Civitas)	középkor
12/4...	Széchenyi utca (Újfalut, Nova villa)	középkor
12/5...	Palotaváros déli része (Ingovány)	középkor
12/6...	Palotaváros délnyugati része (Johannita rendház)	középkor
12/7...	Jancsár u (Szentkirályföld)	középkor
12/38.	Gellért u – Palotai u köze	új kőkor
12/102.	Palotai u – Gellért u köze	

A nyugati városrész a középkori és a törökkori Fehérvár legnagyobb erődített települési egysége. Egykori területét a mai Tobak utca – Mátyás király utca – Balatoni út – Kelemen B. utca – Horog utca – Jancsár utca között fekvő Palotavárossal azonosíthatjuk. A középkor folyamán nem volt egységes település, területén több települési egység; északon a Sziget külváros (Nova Civitas) (12/3. lh.), délen az Ingovány falu (12/5. lh.), két, a nyugati szárazulat délnyugati részén a mocsárba nyúló félszigeten pedig, a szárazulat sövénykerítésén kívül, a johannita kolostor épületegyüttese, illetve a Szentkirályföldre falu kapott helyet. (Ez utóbbi kettő a szárazulat mocsár felőli védelmét biztosító sövénykerítésén kívül esett és az 1543-as ostromot követően lassan teljesen elnéptelenedett, elpusztult.) A szárazulatot északon egy, a Várpalota felé vezető út mentén fekvő kisebb szigettől, a belvárostól és a déli külvárostól választotta el vizesárok, különben nagyjából mocsár határolta. Északi és déli kapuját sánccal erősítették, nyugatról viszont csak sövénykerítés határolta. Török idők alatt, amikor Fehérvár északi és déli külvárosa valószínűleg elnéptelenedett, a nyugati szárazulat egységes településként élt tovább. Ekkor már Rácváros, illetve Palotaváros a neve.

A külváros területén 1543-ban telepedtek meg a szerbek, a bosnyákok és a bolgárok, valószínűleg más délről jövő kisebb létszámú népelemekkel együtt. A török hadsereg martalócaival családtagjaik, kereskedők, kézművesek is jöttek, akik benépesítették a Szigetváros és az Ingovány közötti síkságot. Emléküket Fehérváron több földrajzi név őrzi. (Rácváros, Rác utca, Rác-hegy, Ráctemető, Ráctemető-dűlő, Ráctemplom, Ráckút, Ráckertek, Rácszérűk útja)

Wüstinger József 1826-ban készített városalaprészén a terület már egyértelműen a Palotai város nevet viseli. Az elnevezést később Palotavárosra rövidítik (a hivatalos okmányokon is). Ettől az időszaktól a Rácváros elnevezéssel csak a Rác utcát és közvetlen környékét illetik.

A területén fekvő városrészeket külön-külön nem erődítették, a szárazulat erődítésrendszere egységes volt, a belvárossal elsősorban annak védelmét szolgálva egy védelmi egységet alkotott.

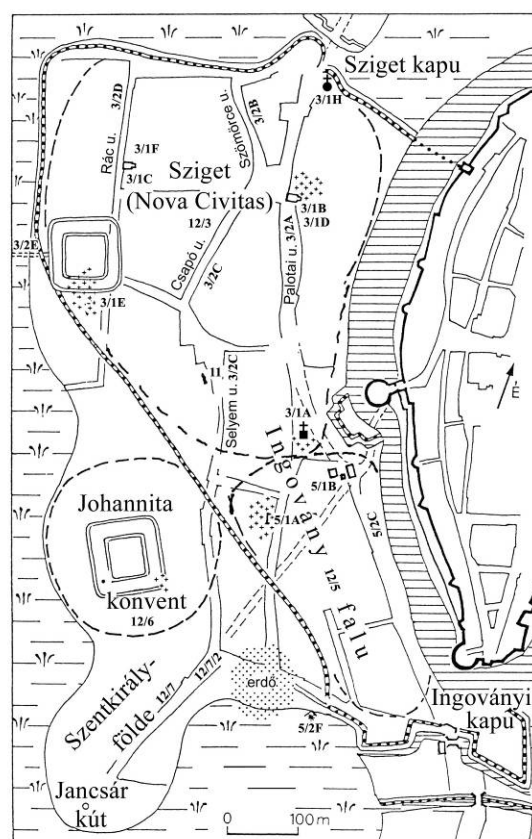
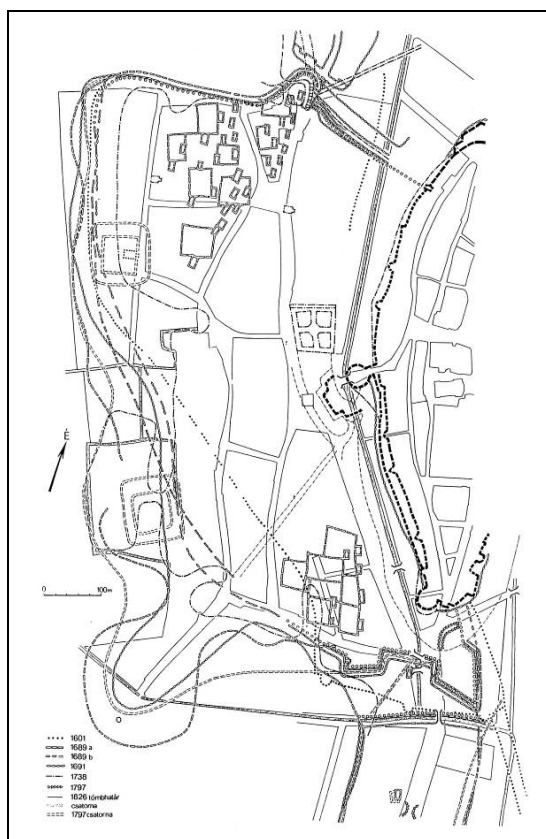
Nyugat felől sövénykerítéssel, északról és délről sövényfallal, földfeltöltéssel és árokkal védtek. Északon és délen egy-egy kapu vezetett a külvárosba. (Ezek közül a Tobak utcánál levő sáncok maradványait sikerült felmérnünk, de még a mai Balatoni út mentén is kimutathatók az egykori szintkülönbségek.)

Az 1601-es francia metszet és az olasz alaprajzi vázlat északon és délen egyaránt 3-3 rondellát ábrázol. A külváros északi kapuja a Sziget (Palotai) kapu nevet viselte. A kapu a mai Tobak utca – Palotai út – Ady E. utca torkolatánál állott. (A Sziget kapu egykori földerődítményei a közelmúltban még kimutathatók voltak az Ady E. u.–Tobak u.–Palotai út környékének szintviszonyaiban).

Az Ingoványi (Csikvári, Battyányi, Veszprémi, Cigány, Batal) kapu a nyugati szárazulat déli részén, az egykori Ingovány falu mellett állott. A kapuhoz fahíd vezetett. A kaput és környékét az 1689-es és 1691-es városalaprészok még épségben ábrázolják, az 1738-as városalaprészon a kapu már nem áll, helyette csak sorompó létezett.

Északon, a Sziget külváros végén, a mai Tobak u. – Selyem u. közötti területen a több helyütt is ábrázolt templom környékén, nyugat felől mocsári átkelőhely volt.

A déli földerőd részleteit 1978–1985 között, az északi maradványait 1986-ban figyelte meg Siklósi Gyula leletmentései során, az egykori johannita rendház területén, illetve a mai Battyányi Zs. u. környékén.

12/3. lelőhely

Lelőhely neve: **Palotaváros északi része – Sziget, Nova civitas**

Lelőhely helyrajzi száma: 5559,5513/5,5507,190-194,196-198/1,2,4,5,199-207

Lelőhely típusa: település, város, falu, épület, erődítés, templom, temető

Lelőhely kora: középkor, törökkor, újkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/3. lelőhely , 28660

Lelőhely neve: **Sziget**

Lelőhely helyrajzi száma: 192, 191, 193, 198/1, 196, 190, 5619, 5613, 5623/2, 5614, 5612, 5513/2, 5606, 5623/1, 5616, 5615, 197, 198/2,4,5, 200, 201, 202, 203, 204, 5513/4, 205, 5570, 206, 5572, 7620, 5630, 5631, 5632, 5627, 5626, 5919/1, 5628, 5629, 5919/2, 5633, 5636

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/3. lelőhely, 28632

Lelőhely neve: **Palotai út 5**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/3. Lelelőhelyek leírása:

A.) SZIGET KÜLVÁROS - 12/3. lelelőhelyek:

A Sziget külváros, (Insula), más néven Újváros (Nova Civitas), Suburbium a mai Tobak utca vonalától körülbelül a mai Halász utca vonaláig terjedhetett. Korábban a kutatók a közelmúlt Sziget utcája területén feltárt johannita kolostor területével, illetve az egész Palotavárossal azonosították a Sziget elnevezésű területet. Az is elképzelhető okleveles adataink alapján, hogy az egész nyugati szárazulatra is vonatkozhatott a Sziget (Insula) elnevezés

Insula Albensi néven először 1327-ben szerepel neve az oklevelekben.

A külváros neve 1471-ben és 1478-ban már Nova Civitas, míg 1478-ban már magyar néven is megemlíti így oklevél – Wywaros.

A SZIGET KÜLVÁROS EGYHÁZI OBJEKTUMAI - 12/3./1. lelelőhelyek : :

12/3./1./A. Domonkos rendi szerzetesek kolostora és Szent Margit egyháza

Györfly György szerint az ekkor megjelenő domonkosok 1221-ben alapítják a templomot és a kolostort. Első okleveles említése azonban csak 1226-ból való.

A kolostor helyére nézve 1478-ban kapunk először pontosabb információt, minden kétséget kizáróan a belváros falain kívül állott, mégpedig a Sziget külváros területén.

1967-ben a Piac téren egy középkori temetőt bolygattak meg a Veszprémi út építése közben és sok sírt elpusztítottak.

1983-ban ugyancsak innen, az autóbusz állomás előtt, attól nyugatra gázvezeték javításakor Fülöp Gyula „feltételezhető középkori templom körüli temető”-höz tartozó csontvázas temetkezés részleteit figyelte meg. A megfigyelt „csontvázzrészek” a SZIM-be kerültek.

12/3./1./B. Szurut dzsámi – Szent József kápolna

Az 1602-ben készült ostromnapló szerint a Güzeldzse Rüsztém pasa fürdővel szemben álló templom mellől lötték a törökök a várost. Evlia Cselebi 1664-ben azt írta, hogy a külvárosnak „Két dzsámija van, a Szurut dzsámi, régies alakú, nagy sokaság számára való, ...”. Az említettek alapján a dzsámit valószínűleg régebbi templomból alakíthatták át. 1688 után a reformátusok rendszeresen istentiszteletet tartottak a Palotai út mentén fekvő mecsetben, később a jezsuiták kaptak meg, akik katolikus templomként használták

Gondozását a jezsuita rend feloszlását követően 1773–1786 között, rendjük feloszlásáig a pálosok vették át. A gazdátlanul álló épületet 1817-ben lakóházzá alakították át.

Fitz Jenő 1955-ben és 1959-ben folytatott régészeti feltárást a Palotai út 5. sz. ház telkén, ahol korábban a Szent József kápolna állott. Feltárási során a kápolna részleteit és sírokat tárt fel. Leleteinek korát a 17–18. századra keltezte.

Az Evlia Cselebi által felsorolt két dzsámi közül a Palotai dzsámi a Palotai kapuval szemben álló dzsámival azonosítható, így a jezsuiták birtokába került mecsetet, a Szent József kápolnát csak a Szurut dzsámival azonosíthattuk.

12/3./1./C. Görögkeleti szerb (rác) templom

A török katonai alakulatok szerves részeként 1543-ban megjelentek Fehérváron, majd letelepedtek a szerbek, bosnyákok és bolgárok, valamint egyéb délszláv elemek.

De Prati városalaprajzán 1720-ben megjelenik a Rác templom (Raitzen Kirch). A jezsuiták naplója szerint 1733-ban a Rác templom „fából, ágakból és sárból” épült, míg a budai püspök egy kérelméből az is kiderül, hogy „fából épített tornya volt.” Ezt a templomot 1732-ben lebontották. Helyette, ugyanazon a helyen, 1733–1752 között épült fel a ma is álló Rác templom, melynek tervezője Kerschhoffer János volt.

12/3./1./D. Szent Márk kolostor

Egyetlen, 1372–73 között íródott oklevél említi a kolostort, melynek hovatarozásáról sincs adatunk. Az említett határjárás alapján azonban annyi bizonyos, hogy helyét a Palotavárosban, az egykori várak mentén, valahol a Tobak utca és a Piac tér között, a Mátyás király út és a Palotai út között kell keresnünk. Talán éppen a Szent József kápolna (12/3./1./b. lh.) helyén állhatott.

12/3./1./E. Ágoston rendiek kolostora

Bizonyos, hogy 1243–1303 között telepedtek le Fehérváron.

Károly János a kolostor helyét a Szent József kápolnától nyugatra határozta meg, bár megjegyezte, hogy a templom és a kolostor inkább a Piac téren, a Szűz Mária szobor előtt állhatott. A kolostor talán a mai Bárti Zsigmond utca környékén épülhetett fel, ahol Siklósi Gyula 1986-ban egy leletmentés során nyolc keletelt, melléklet nélküli, részben bolygatott középkori sírt tárt fel. A templomot (kolostort) és a temetőt, a részleges leletmentés tanúsága szerint, az 1602-ben emelt földerőd építkezésekor tették végleg tönkre, a harcok alatt elesettek tömegsírja dülta fel a korábbi temető sírjait.

12/3./1./F. Szent Mihály arkangyal plébániatemplom

Első említése (1372) szerint a templom a Nova Civitas külváros része lehetett, vagy legalábbis határos volt a külvárossal. Bél Mátyás úgy tudta, hogy 1544-ben, Károly János szerint 1543-ban Szolimán szultán kincstárnoka, Achmed pasa kidobatta Szapolyai János testét a királyi bazilikából, s átadta a fehérvári bírónak, aki új koporsóba tetette. Ezután a fehérvári külvárosban levő Szent Mihály templomban temették el újra. A plébániatemplomot korábban többen tévesen azonosították az Ágostonos szerzetesek templomával (12/3./1.E. lh.). A Szent Mihály templom helyét (mint Ágostonos kolostor templom) Fitz Jenő a külvárosi Szent József kápolna (12/3./1.B. lh.) előzményével azonosította és így helyét a György Oszkár tér sarkára lokalizálta. Mások korábban a Piac téren álló Mária szobor környékén keresték a helyét. Siklósi Gyula a mai Szerb templom környékén 1601-ben a német tollrajzon, a francia metszeten és az olasz alaprajzi vázlaton ábrázolt templommal azonosítja, mely 1601 után nyomtalanul eltűnt.

13/3./1./G. Magyar templom

Evlia Cselebi 1664 körül megemlíti, hogy a külváros területén egy magyar templom állott. Ez az egyetlen adatunk arról, hogy a külvárosban 1602 után a magyaroknak temploma volt. Véleményünk szerint ez a templom a szerbek templomához hasonlóan fából, tapasztott sövényfalból épült. Helyét, alaprajzát, formáját nem ismerjük, azonban elképzelhető, hogy a mai Palotai út – Ady E. utca találkozásánál állott (12/3./1./H. lh.)

12/3./1./H. Templom

A mai Palotai út – Ady Endre utca találkozásánál az 1600-ban készült Dillich-féle metszet a Sziget- vagy Palotai kapu közelében, a kisebb rondella mögött templomot ábrázol. Egyes vélemények szerint elképzelhető, hogy az Evlia Cselebi által említett második szerb templom állt itt. Siklósi Gyula szerint azonban nem kizárt, hogy a másik szerb templom nem itt, hanem az Ingoványi negyedben épült fel, és a Dillich által ábrázolt templom a magyaroké volt (12/3./1. G.).

UTCÁK, HÁZAK - 12/3./2. lelőhelyek :

A Sziget külváros (Újváros) utcáinak vonalvezetésére először az 1601-es ábrázolások szolgáltatnak adatokat. Ezt az utcarendszert, mely a mai György Oszkár teret, és a rajta átvezető, a Sziget (Palotai) kaputól a belvárosi Palotai kapuig vezető Palotai utat és esetleg a mai Szömörce-, illetve Csapó utcákat foglalja magába, La Vergne 1689-ben készített városalapróján látjuk viszont.

Az utcák mentén La Vergne téglalap alaprajzú házakat ábrázol. A házakhoz gyümölcsöskertek, szántók tartoztak, néhol ezek területén belül, néhol kívül épültek fel a házak.

12/3./2./A . Sziget utca

Az utcát a mai Palotai úttal azonosítottuk. Írott forrásaink Sziget utcának, Sziget kapuja városrésznek, Sziget városrésznek nevezik. A Vicus Zygethwcha elnevezés egy 1394-ben kelt oklevélben tűnik fel, ekkor az utcában egy kúria és egy templom állt.

1955-75 között a Palotai út 3., 5., 13., 22. sz. házak területén különböző kutatók 13–17. századi leletanyagokat gyűjtöttek. A 13. és 22. sz. ház kőfaragványait Fitz Jenő a középkori Szent Márton templom kapujának köveivel azonosította.

12/3./2./B. Káptalan utca

Egyetlen 1499-es oklevél utal a szigeti káptalan tulajdonában levő utcára, amely talán a mai Szömörce utcával lehetett azonos.

12/3./2./C. Zsemlyesütő utca

Egyetlen, 1484-ben íródott oklevél említi az utcát: „...civis civitatis Albaregalis ... in vico Semlyesythewlcza in insula ...”, Siklósi Gyula az utcát a mai Csapó utcával (a korábbiakban Selyem utca) azonosította.

A Selyem utcában 1981-ben húzott távfűtési árokból kidobott föld felszínéről néhány Árpád-kori kerámiatöredék mellett több 15. századi cserepet, köztük sárga, koronás díszű kályhacsempét; szürke, levéldíszes oldaltöredéket; szürke mécses peremét gyűjtött. A Selyem u. 1–11. sz. házak területén 1980-ban Siklósi Gyula végzett leletmentést, mely során egy 60 cm falszélességű, kelet–nyugati irányú, sárgás habarcsba rakott, formátlan, különféle kődarabokból épített középkori falat és annak járósintjét találta meg. A falat 10 m hosszúságban követték a leletmentés során, további részleteit nem sikerült feltárniuk. A ház pusztulási törmelékében zöld és sárga mázas, földfestéses, állatalakos, mérműves kályhacsempék kerültek elő.

180-200 cm mélységben egy emésztőgödörből több Árpád-kori és későközépkori, valamint török kori kerámiatöredéket leltároztak be. A Csapó u. 8. sz. ház területén 1938-ben II. Mátyás és II. Ferdinánd korából összesen 106 denárt, két tallért és egy negyedtallért találtak.

12/3./2./D. Szent Mihály utca

Az utcát, melyet Siklósi Gyula a mai Rác utcával azonosított az ott álló, 1601-ben három alkalommal és az 1738-ban készült városalaprajzon ábrázolt templom segítségével, két oklevél is említi. 1535-ben és 1536-ban egyaránt Szent Mihály utca a neve és mindkét alkalommal ebben az utcában lakott István pap. A mai Rác templom közelében 3 db gótikus kőtöredéket gyűjtött egy lakóházból Kőrösi Jenő, aki a faragványokat az Építészeti Múzeumnak ajándékozta.

A Rác utca 37. sz. ház kertjében, 1921-ben néhány honfoglalás-kori sírt találtak, ezek egyikéből 2 db S-végű bronz hajkarika és egy nyitott, fonott bronz gyűrű került elő. Bakay Kornél a temető korát a 10. századra keltezte.

12/3./2./E. Mocsári átkelőhely

Russwurm generális jelentéséből tudjuk, hogy 1601-ben, mikor katonái élén átkelt a járhatatlannak vélt mocsáron, a Sziget külvárosnál lyukadt ki. 1602-ben a Sziget külvárosra az oda épített földerőd környékén támadtak a törökök a mocsár felől. A mocsári átkelőhely ezek szerint a mai Bátky Zsigmond utca környékén lehetett (12/3./1. e.; 12/3., 5., 6., 7. lh.), attól nyugatra, a mocsáron át.

12/4. lelőhely , 29118

Leelőhely neve:

Széchenyi utca (Újfalú, Nova villa)

Leelőhely helyrajzi száma:

6120/6,9, 6117/6, 6121/1, 6117/5, 6120/11, 6117/4, 6120/10,2,
6128/2, 549/1, 6128/1, 550/1, 535/1, 6149/10, 6120/7, 538, 539,
6120/5, 6149/13, 555, 6149/12, 548, 6149/11, 549/2, 547, 6149/16,
578/3, 559, 562, 560, 6129/2,1, 557, 561, 613

(ennek csak egy része van a vizsgált területen, Balatoni u-tól É-ra)

Leelőhely típusa:

település, város, falu, erődítés, templom, temető

Leelőhely kora:

középkor, törökör

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

A középkori Újfalú (Nova Villa / Uzun külváros) a mai Széchenyi út két oldalán, a Vörösmarty tér, illetve a Balatoni út vonalától a Széchenyi út – Csikvári út torkolatáig terjedt a mai Hosszú sétatér és a Prohászka O. út közötti területen. Ezt a hosszú külvárost a két utóbbi utca környékén a középkorban mocsár határolta.

Györffy György nyomán Kralovánszky Alán a külváros helyét a régi budai nagy út mentén kereste (70-es út), Fehérvár és Kisfalud között, mivel egy oklevélben Novaj (Kisfalud) határjárásában nyugat felé említik Újfalú szőleit és földjét 1298-ban. Egyrészt szőlők voltak az általunk Újfalúnak meghatározott városrész alatt is (Őrhalmi szőlők), ám az sem elképzelhetetlen, hogy a falu szőlei távolabb essenek az adott településtől. Fitz Jenő, Fügedi Erik és Kovács Péter egyaránt a Vörösmarty tértől délre eső területen határozták meg a Nova Villa helyét, míg Nagy Lajos az Ingovány falu helyére lokalizálta, hiszen erre a területre az Ingovány falut helyezte. A vitatott kérdést, La Vergne 1689-ben készült helyrajza és a 17. századi írott források is egyértelművé teszik. La Vergne idején az Újfalú már csaknem száz éve elpusztult, nevét sem ismerik már. A nyugati szárazulaton két település létezik, melyet, La Vergne kapitány természetesen ábrázol városalaprajzán: a Sziget külváros a Palotai- vagy Sziget kapuval és délen az Ingovány falu az ebben a korszakban Ingoványi kapunak nevezett kapuval. Mivel a déli erődített városrész tehát nem lehetett az Ingovány falu, csak az Újfalúval azonosíthatjuk, mely a középkor folyamán a 12 tagú városi magisztrátusba 2 esküdtet delegálhatott. Mint látni fogjuk, Evlia Cselebi

Uzun városnak (= hosszú külváros) nevezte a városrészt, ezért érdekes számunkra annak az 1291-ben kelt oklevélnek az adata, mely szerint Henrik bán fia Miklós adományozását Ozun falu vagy föld esetében megerősítik.

Az 1291-ben említett Ozun és az 1298-as Nova Villa elnevezések után a falut 1406-ban nevezi meg újra oklevél (Nova Villa), ezután ez az elnevezés az 1471-ben, 1478-ban, 1479–87-ben kelt oklevelekben többször is felmerül.

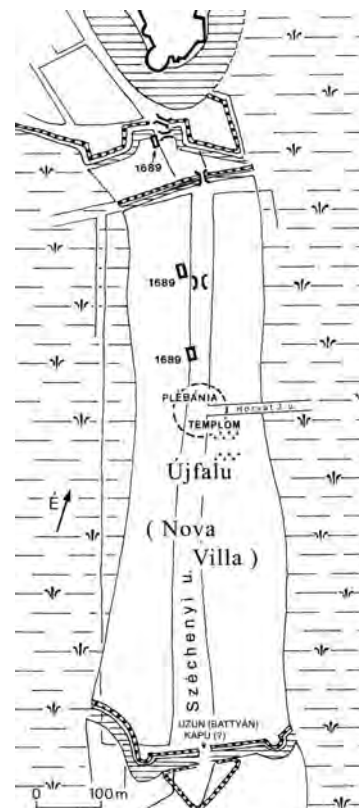
Evlia Cselebi 1664 körül írt művében 1543-as események kapcsán Uzun városnak (= hosszú külváros) nevezi. Fitz Jenő szerint a törökök 1601-ben felgyújtották a külvárost, ekkor házai mellett temploma is leégett, melyet az ekkor készült francia metszet is megörökített. Az ugyanekkor készült német tollrajzon is a város déli részén leégett házak láthatók: „20. die aufgebrante Vorstadt”. Fontos megjegyeznünk, hogy a Sziget külváros templomának megnevezésekor az 1601-es német tollrajz az „in d. langen Vorstadt” elnevezést használja, azaz elképzelhető, hogy ekkor az egész nyugati és déli külvárost így nevezték!

Evlia az 1602-es ostrom kapcsán leírja, hogy „Távli Mohammed pasa budai váli az előcsapatot magához véve, Székesfehérvár alá jött s a ruméliai és budai sereggel a vár déli részén levő Uzun város előtt ütötte fel sátorát.”

Fügedi valószínűleg a 18–19. századi térképek adatait visszavetítve egy utcás, falusias jellegű településnek tartja, bár az 1601-es francia metszeten több utcásnak tűnik. Az 1601-ben készített olasz katonai vázlat déli városrésznek nevezi, melyet a törökök már elhagytak. Az 1691-ben készült német városalaprakon „die vormales türkisch ober Städte” néven szerepel. Nyilván újjáépítése miatt 1797-ben Liptay János városalaprakján már az Újváros elnevezése szerepel. 1702-ben viszont még ismerhetik eredeti nevét, hiszen egy összeírás Újfalu puszta néven említi.

Juhászné Vinciczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hidjai

Lelőhely kutatása:	Siklósi Gyula topográfiai kutatásai
Lelőhely állapota:	Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.
Irodalom, forrás:	Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/5. lelőhely

Lelőhely neve: **Palotaváros déli része (Ingovány)**

Lelőhely helyrajzi száma: 5658/2, 6149/6-8, 520-524/1-2, 525/1-4, 527/1,3,4, 529, 530/1-2, 531, 532,534

Lelőhely típusa: település, város, falu, erődítés

Lelőhely kora: középkor, törökkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/5. lelőhely, 28636

Lelőhely neve: **Piac tér 37.**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/5. lelőhely, 28661

Lelőhely neve: **Sziget utca 5.**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/5. lelőhely, 29119

Lelőhely neve: **Palotaváros déli része**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/5. lelőhely, 60744

Lelőhely neve: **Ingovány**

Lelőhely helyrajzi száma: 5862/13, 5901, 5862/27, 520, 525/3, 5734/8, 5862/28, 5757, 5758, 5862/33, 5900/1,2, 5862/19,35,24,25,68, 524/2, 531, 530/2, 525/2,1,4, 530/3, 527/3, 526, 529, 524/1, 523, 527/1, 530/1, 532, 527/4, 5753, 6116/3, 521

Lelőhely védettsége:

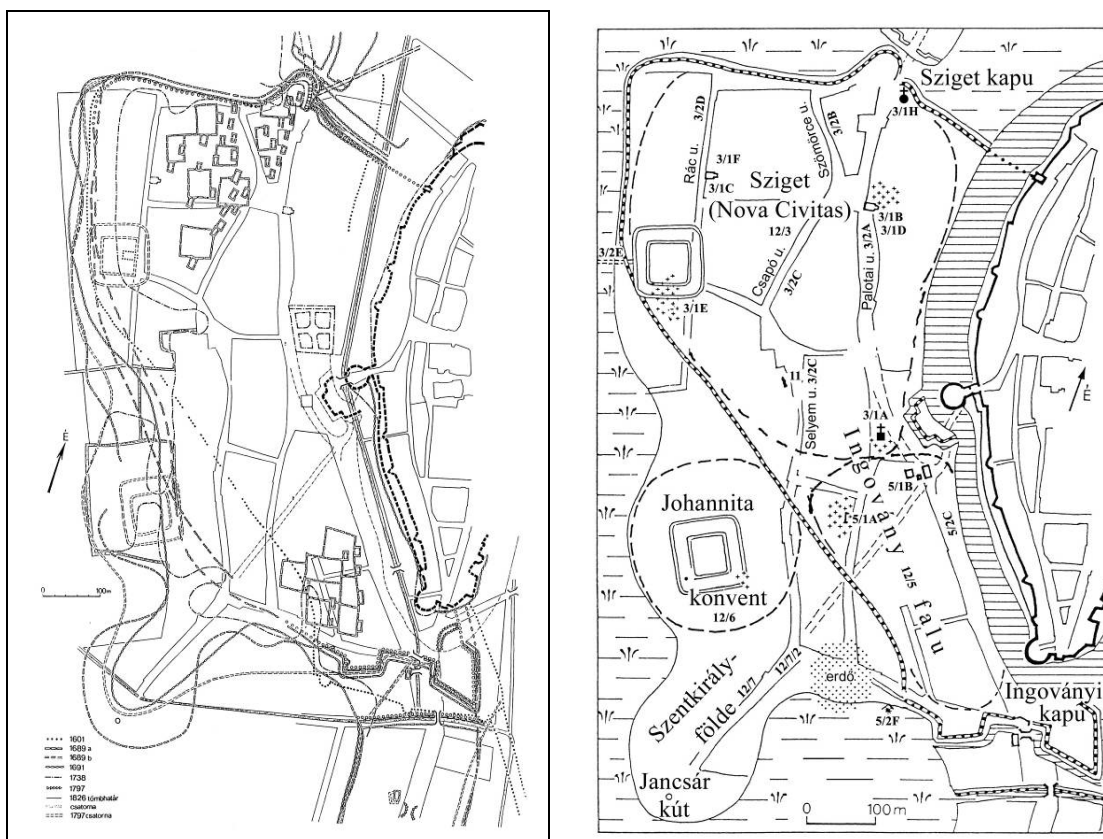
KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/5. Lelőhelyek leírása:

B.) INGOVÁNY FALU - 12/5. lelőhelyek:

Az Ingovány falu helyét illetően sokat vitatkoztak a város kutatói. Az oklevelek alapos vizsgálata alapján Ingovány falut a nyugati szárazulaton, a Liszt F. u. vonalától a Vörösmarty térig húzódó Piac tér mentén kell keresnünk, azaz a középkori nyugati városrész déli részén. La Vergne kapitány ugyanis a külváros két kapuja (Sziget- és Ingoványi kapu) mellett két települést ábrázol. Északon a Sziget külvárost, délen az Ingoványt.

A középkori Ingovány falut, melyben Csánki szerint a káptalan mellett részben a fehérvári keresztések is birtokosok voltak, a 15. század végén, valamint a török hódoltság alatt mindig a város részeként említik.

Középkorban a belváros délnyugati részén húzódó árkok, a Sziget külváros a johannita kolostor és birtoktest, a Szentkirályfölde, Sárszabadi falu és délen a Nova Villa határolta. Magát a falut egy 1372-ben kelt oklevél említi először Villa Inguan néven. Inkován városrészként említik a török defterek 1546-ban.

Wathay Ferenc leírásából tudjuk, hogy 1593-ban elfoglalták a keresztény csapatok a nyugati városrészt, azaz az „Ingovány- és Szigetvárost”. 1601-ben a német tollrajz „die aufgebrennte Vorstadt” néven jelölte meg.

Az 1664 körül Fehérváron járt Evlia Cselebi Batal-kapu városrészeket nevezte az Ingoványt. Szerinte itt voltak a szabadalmas keresztények háza. Az álló települést 1689-ben La Vergne nyolc házzal és nyolc telekkel ábrázolja. Utoljára 1692-ben említik ezen a néven.

INGOVÁNY FALU EGYHÁZI OBJEKTUMAI - 12/5./1. lelőhelyek :

12/5./1./A. Szent Kozma és Damján plébániatemplom

Egy 1537-ben kelt oklevél egyértelműen a Szent Kozma és Damján tiszteletére épült ingoványi templom plébánosát nevezi meg. E szentek tisztelete már a kora Árpád-korban elterjedt Magyarországon, nem véletlen, hogy a koronázási paláston is a királyi párral egy sorban szerepelnek. Kralovánszky Alán szerint éppen ezért a templom 1000 körül épülhetett és építése a bizánci térítéssel lehetett összefüggésben.

1983-ban az akkor még lebontás előtt álló, részben szanált Sütő utca és Cserepes köz találkozásánál, az épülő új házakhoz készülő közműárkokban középkori falmaradványokat, mellőlük kikerült emberi csontokat; középkori temető maradványait figyelte meg Siklósi Gyula.

Összesen három árokban találtak 80-100 cm szélességű, fehér habarcsba rakott formátlan, különféle kődarabokból emelt falmaradványokat, melyek részben középkori házak, részben a sírok mellett templom falai lehettek, valószínűleg a Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt

templomé. A csatornázási árok kihányt földjéből kevés Árpád-kori cserép mellett sok 15. századi kerámiatöredéket és még több törökkori leletanyagot találtak.

12/5./1./B. Palotai dzsámi

A Palotai (Külvárosi-) dzsámi az 1601-es ábrázolások alapján a belváros Palotai kapujával szemben, az egykori Piac tér 37. sz. ház telkén, az Ingovány falu északkeleti sarkán épült fel.

. 1601-ben az olasz katonai vázrajz négyzetes alaprajzú török dzsámit ábrázol ezen a területen, az ugyanekkor készült német tollrajz alapján az épület azonosítható. A tollrajz négyzetes alaprajzú, nyeregtetős építményt ábrázol, minarettel. 1608–1609-ben a defterek a külvárosi mecsetet, valamint a belvárosi régi és nagy dzsámit említik. Evlia Cselebi a nyugati városrész két általa látott dzsámija közül valószínűleg ezt nevezte Palotai dzsáminak.

1985-ben egy építkezés során végzett leletmentést a helyszínen Siklósi Gyula, aki ekkor két falbeásást és ezekhez tartozó sárgás, átégett, öntött habarcsos járósíntet figyelt meg, majd méretett fel. A falak szélessége a beásások alapján kb. 80-100 cm lehetett, a járósíntet valamivel több, mint 400 cm hosszúságban mérték fel. A leletmentés során 13. századi rózsaszínű, fogaskerékdíszes oldaldarabot és 16. századi sárga, kihajló, alul élben végződő peremet találtak. Ugyanebből a rétegből több habán töredéket, néhány jellegtelenebb 15. századi, két törökkori és több 17–18. századi cserepet leltároztak be.

UTCÁK, HÁZAK - 12/5./2. lelőhelyek:

La Vergne 1689-ben nem ábrázolt utcákat, azonban valószínűnek látszik, hogy többutcás település volt. Utcáit mai ismeretanyagunk alapján nem tudjuk biztonságosan beazonosítani, nyomvonalukat nem ismerjük.

12/5./2./A. Búza piac városrész

A Búza piac városrészt 1546-ban említi egy defter a Beslük városában. Amennyiben feltételezzük, hogy a Palotaváros területén is volt egy huszárvár, úgy az 1826-os Wüstringer-féle városalaprajz „Búza piac”-ának helyén (ma: Piac tér – busz végállomás) valószínűsíthető volna az 1546-ban említett Búza piac. Elképzelhető azonban az is, hogy nem itt, hanem a Budai külvárosban (12/2./3. lh.) volt.

12/5./2. B. Kanonoki negyed

Az oklevelekben Kanonoki negyed-nek, Káptalani negyed-nek nevezett utcát először 1416-ban nevezi meg egy oklevél. Mivel kanonoki negyed a belvárosban (12/1./8. lh.), a Budai külvárosban (12/2, lh.) és a Sziget külvárosban (12/3./2./b. lh) is volt, néhány esetben az okleveles adatokból nem tudjuk eldönteni, melyik negyedet, utcát jelölik az oklevelek.

12/5./2./C. Ingovány utca

Ez az egyetlen utca, melyet valószínűleg azonosnak tekinthetünk a belváros várárka mentén az Ingoványi kapuhoz futó mai Piac térrel azaz magával az Ingovány faluval. 1494-ben Inghwanwltza a neve.

Mindenképpen az Ingovány utca mellett állottak (amennyiben a mai Piac térrel való azonosítást elfogadjuk) a külvárosi Palotai dzsámi (12/5./1. b.), a mellette álló török hamam és annak kútháza.

A török hamam (gőzfürdő) az 1601-ben készült olasz alaprajzi vázlat szerint a Palotai dzsámitól keletre, a várak szélén a mai Piac tér mentén épült fel. Az alaprajzi vázlat szerint a fürdő téglalap alaprajzú, hossz tengelye hozzávetőleg észak–déli irányú. Előcsarnoka észak felé nézett, ám bejárati ajtaja nyugatra nyílt. A kupolás fürdőépület előtt egy keskeny átmeneti helyiség alaprajzát is láttatta a rajz készítője. A fürdő (harara) keleti oldalához kis melléképületet (kazánház?) csatlakozott. Déli szárnyán három magánfürdő (halvet) fülke kapott helyet. A fürdő nyugati oldalán álló vízfelhajtó kerek kútház téglalap alaprajzú volt.

Az 1601-ben készült német tollrajzon (7. Das Türkische Badt sambt dem Wasser Radt) a fürdő négyzetes alaprajzúnak látszó előcsarnokán sokszögű sátor tető és bejárati ajtó látható. Mellette egyértelműen ábrázolták a dongaboltozatos átmeneti helyiséget, majd emellett a kupolás hararát.

A valószínűleg fából készített kútház felett nyereg tető volt. A hamam és a kútház helyét, alaprajzát és nézeti rajzát az említett tollrajz és alaprajzi vázlat, illetve a török templom (Palotai dzsámi) feltárása folytán az egykori Piac tér 33–39. számú házak területére lokalizálhatjuk. Teljes feltárására még nem került sor.

A Simor utcában (ma: Piac tér) 1910-ben 17. századi mellvértet, zöld mázas, szalagot tartó férfit ábrázoló 15. század végi kályhacsempét, csákányt és lópatkót találtak.

A Piac tér 2. sz. háznál, azaz az egykori várak betöltéséből 1959-ben ágyúgolyót és törökkori lábasedényt talált Lencsés József.

12/5./2./D. Ingoványi malom

Az Ingovány falu közelében levő malom a falu-, Szent István szigete-, Sárszabadi- és a keresztetek monostora közelében állott 1372-ben. Valahol a mai Balatoni út 11–15. környékén lehetett. Ezen a területen (Balatoni út 11.) 1961-ben Kralovánszky Alán végzett leletmentést és ennek során 17–18. századi cserepeket gyűjtött. Ekkor a Balatoni út 11–15. környékéről sárga szemcsés korsó profilált pereme, alatta bekarcolt hullámvonaldísszel; sűrű bepecsételt, rovátkás díszű edényfűl került a SZIM-be. Ugyanezen a leletmentésen állatcsontokat, és az építőmunkások elbeszélése szerint, oszlopfőt és „csillagos” sarkantyút is találtak, ezek azonban elkallódtak.

12/6. lelőhely, 28662

Lelőhely neve: **Palotaváros délnyugati része (Johannita konvent)**

Lelőhely helyrajzi száma: 5862/11,14,15,20,21,3,37,4,5,8,9, 5901, 5902, 5903, 5905/2, 5906, 5907, 5910/5, 5911, 5912

Lelőhely típusa: település, kolstor, templom, erődítés

Lelőhely kora: középkor, törökkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

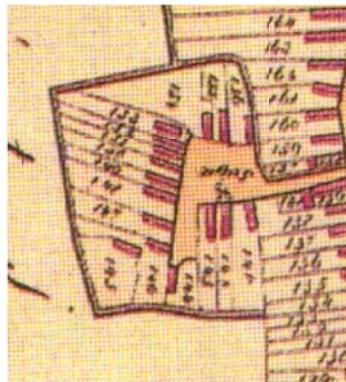
Lelőhely leírása:

c.) SZENT ISTVÁN TISZTELETÉRE ALAPÍTOTT KERESZTES KONVENT - 12/6. lelőhely:

A Székesfehérvár középkori településtörténetét kutatók többsége a johannita konvent helyét az egykori Sziget utca (ma: Tolnai utca melletti park) környékére pontosította.

La Vergne 1689.

Wüstinger 1826.

II. katonai felmérés 1860 k.

E mocsárba nyúló félszigetet csatornákkal határolták még a mocsár felől is. Wüstinger József 1826-ban készített felvételi rajza alapján. Az árokrendszer valószínűsíthetően az 1700-as éveket követő időszakban készült.

A Szent István tiszteletére alapított keresztes konvent falait Martirius esztergomi érsek (1151–1158) kezdte el építtetni és 1187 előtt fejezték be. Eufrozina királyné (II. Géza felesége, özvegye) az elkészült rendházat a jeruzsálemi ispotályos keresztes rendnek adományozta és bőséges birtokadománnyal látta el.

1193-ban III. Béla király idején került a birtokok legjelentősebb része a fehérvári keresztesek tulajdonába. A fehérvári kolostor egyben birtokaik igazgatási és gazdasági központja volt: ide szállították somogyi birtokaik borát, itt őrlték meg az ide szállított gabonát.

A johanniták fehérvári hiteleshelyi tevékenységére sok adatunk van. 1543-ban a sikeres török ostromot követően Dalmady Sebestyén a törökök védelme alatt a konvent hiteleshelyi- és magánlevéltárának egy részével szabad elvonulást kapott és az okiratokat sikerült Pozsonyba menekítenie.

A Szent István tiszteletére épített plébániatemplom a johanniták birtokának, a Szentkirályföldének temploma volt, 1543-ban a török ostrom során súlyosan megrongálódhatott. Temetőjüket egyértelműen a rendház területén kell keresnünk.

A johannita rendház vendégháza és ispotálya konkrét formában mindössze egyszer, 1229-ben szerepel az oklevelekben, hospitalításra vonatkozó tevékenységüket többször, több formában említik oklevelek. Az ispotályos feladatok ellátására létrehozott fehérvári zarándokházban, kórházban a johanniták aggokat, szegényeket gondoztak. Ispotályos tevékenységükre késő középkori adatokkal jelenleg nem rendelkezünk.

Feltételezések szerint iskolájuk is működött a rendház mellett, mely rendben a bazilika és a Szent Péter templom mellett a harmadik iskola lehetett Fehérváron.

A konvent gazdasági épülete a Szent István utcában (12/7./2. lh.) állhatott, hiszen itt romboltatta le Fehérvár városa a konvent házát 1542-ben, és elpusztították a johanniták majorján álló malmot is. (Elképzeltető, hogy ez az a malom (12/5./2./F. lh.), melyet Siklósi Gyula a mai Balatoni út 11–15. sz. házak környékére lokalizált.)

Evlia Cselebi 1664 körül egy derviskolostort látott a külvárosban. Siklósi Gyula 1978–1986 között végzett feltárásain a derviskolostorokra jellemző apró cellákra osztott korábbi nagyméretű középkori teret talált a kolostor nyugati részén. Törökkori mészegető kemencéket és egy ötvöskemencét is feltárt. Ez a kolostor területének törökök általi használatára is utal. Megtalálták a johannita konvent konyháját, ebédlőjét is.

A kolostor területén kőfaragó műhely is működött, mely szenteltvíztartókat, kőmozsarakat gyártott.

Ugyan a kolostor helye a történelmi városszalaprajzok tanúsága szerint már 1601-re elenyészett, mégis a köztudatban megőrződött. Valószínűleg azért, mert a területről és környékéről folyamatosan kerültek elő különféle leletek.

- 1790-ben a jezsuiták telkén (12/3./1./b. lh.) egy 3 mázsa 42 fontot (192 kg) nyomó harangot találtak (1380 v. 1540?), melynek oldalán feszület és felirat volt

- A rendház helyének meghatározására 1974-ben kutatást végzett a helyszínen Nagy Árpád. Feltárásai során 15–16. századi járósíntet és középkori épületmaradványokat talált. Felmérési rajzokat sajnos nem készített ásatásairól.

- A kolostor területén 1978–1986 között Siklósi Gyula végzett leletmentő feltárást az új lakótelep építése előtt. Leletmentései során javarészt kitermelt középkori falmaradványokat talált, melyeket nagy méretű, újkori beásások több helyütt szinte teljesen kitermeltek, nyomtalanul megsemmisítettek. Az 1984-től állandósuló magas talajvízszint és az anyagi források hiánya miatt a feltárásokat 1986-ban abba kellett hagyniuk. Leletmentése során egy 12., egy 13. és egy 15. századi belső járósíntet talált.

- A kolostor viszonylag nagy területen feküdt, egy részét bizonyíthatóan körülkerítették. Ebből a területből azonban mindössze hozzávetőleg 1/5-öd részt tártak fel, részlegesen. A feltárt terület közepén megtalálták a 13x6 méteres belméretű, középső pilléres, síkfödémmel fedett, háromosztatú konyhát és ebédlőt. A kör alaprajzú oszlopalaptól északkeletre egy konyhai kemencét tártak fel. A kívül négyzetes alaprajzú kemence falát belül (alaprajzilag) patkó alakúra formálták, oldalfalain megmaradtak boltozatának indításai. Belsejében rengeteg állatcsontot találtak. A konyha–ebédlő céljára épített ház a leletanyagok szerint az Árpád-korban, a kolostorépítés második fázisában készült el.

A konyha–ebédlő téglalap alaprajzú épülete egy korábbi Árpád-kori (talán a Martirius-féle építkezésekhez kapcsolható) torony északkeleti sarkához épült. A torony falainak vastagsága 160–200 cm között mozgott, belmérete 5x3,5 m volt. Ehhez észak felé több mellékhelyiséget építettek a 15. század folyamán. Ezek egyikében 1983-ban 15. századból származó korsókat, tálat, faggyú mécsest, falában körtetagos kőbordát és egy ún. „dreihauseni” serleget találtak. A torony déli oldalától kb. 660 cm-re egy újabb, valószínűleg hasonló méretű és alaprajzú torony rekonstruálható a megtalált részletek alapján

A terület északi részén egy kb. 13x7 m külső méretekkel rendelkező épületet találtak, melynek délkeleti sarkánál egy továbbfutó fal azt jelezte, hogy egy épületegyüttessel van dolgunk. A törökkorban lebontott keleti fala helyén új épület részleteit tárták fel.

Az ásatási terület keleti részén a egy szintén téglalap alaprajzú (külső szélessége 11 m, rekonstruált külső hosszmerete: kb. 30 m, falszélessége 1 m) épületet találtak. A feltárt kolostor-együttessel jelenleg legnagyobb rekonstruálható tere sem állt önállóan: déli fala mentén feltárásaink adatai szerint újabb építmény állt.

12/7. lelőhely , 29120

Lelőhely neve: **Jancsár utca (Szentkirályföldre)**

Lelőhely helyrajzi száma: 29120, 6109/1,2, 6096/1, 6082, 6096/2, 5904

Lelőhely típusa: település, templom, falu, kút, erődítés

Lelőhely kora: középkor, törökkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

D.) JANCSÁR UTCA – SZENTKIRÁLYFÖLDE - 12/7. lelőhely

A középkori szárazulat délnyugati részén, a johannita konvent épületegyüttésétől délre, az Ingovány falutól délkeletre, Sárszabaditól északra egy félsziget nyúlt a mocsárba. Ez a félsziget

hozzávetőleg a mai Janicsár utca mentén, a Balatoni út és a Horvát István utca közötti területen helyezkedett el, középpontjában, az utca közepén álló Janicsár kúttal, melyet történelmi térképeink ábrázolnak.

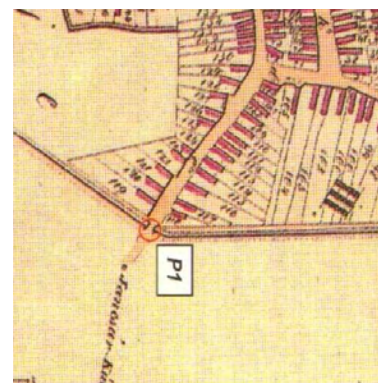
Ez, a mocsárral határolt, a johanniták birtokában levő félsziget a nyugati városrész kívül esett.

La Vergne 1689.

I. katonai felmérés 1783.

Wüstinger 1826.

A félszigeten, azaz ahogy a középkorban nevezték, szigeten elterülő, a johanniták birtokában levő Szentkirályföldre falu már a 12. század első felében, a johannita rendház alapítása előtt felépülhetett.

1272-ben említi először oklevél „Insula Sancti regis extra muros castri Albensis” néven. Sarzabady, Ingwan és a keresztes konvent Zenthkeralfelde birtoka 1426-ban és az 1433-as határjárás szerint is szomszédosak. Egy 1446-ban kelt oklevél hátlapján Zenthkyralfeulde néven említik. 1542-ben itt állt a keresztesek kúriája.

A Szentkirály utca városrészt a düledező szentkirályi templommal 1546. március 3-án említi utoljára írott forrás. Lakosai közül pékekről, takácsokról tudunk, mellettük az oklevelekben mészáros, kereskedő és kevés földműves is előfordul.

A Szentkirályföldre egyutcás, szerkezetileg, kinézetre falusias jellegű település lehetett. Egyetlen utcája azonos a közelmúlt Janicsár utcájával, mely részben a mai napig eredeti nyomvonalán fut. Egy 1542-ben íródott oklevél szerint Fehérvár város a keresztes konvent Szent István utcában levő házát leromboltatta. Az 1546-ban íródott defter szerint a Szentkirály utca városrészben egy házat és a dűlőfélben levő Szentkirályi templomot elárverezték.

Az utcában állott a Janicsár kút, melyhez a 17–18. századi városalaprajzokon a Palotai kaputól a Janicsár utca teljes vonalában vezetett utca. Eredeti nevét nem tudjuk. 1826-ban Wüstinger József városalaprajzán már a Janicsár-kút felirat olvasható.

A lelőhelyen lehetetlen körülmények között (betonozott buszvégállomás, járda, üzem, stb.), a fák melletti földtányérban néhány középkori cserép mellett 13. századi és török kori kerámiát gyűjtöttek. (Boldizsár–Fancsalszky–Hatházy–Hegyi–Horváth–Késmann–Orosz–Siklósi, 1989.)

12/38. lelőhely , 29144

Lelőhely neve: **Gellért u – Palotai u köze**

Lelőhely helyrajzi száma: 5290, 5351, 5352, 5353, 5354, 5355, 5356, 5357, 5358, 5359, 5360, 5361, 5362, 5363, 5364, 5365, 5366, 5367, 5368, 5369, 5370, 5371, 5372, 5373, 5374, 5375, 5376, 5377/2, 5378, 5379, 5380, 5381, 5382/1,2, 5383, 5384, 5385, 5386, 5387, 5388

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora: új kőkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Lelőhely kutatása: Siklósi Gyula topográfiai kutatásai

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/102. lelőhely , 29200

Lelőhely neve: **Palotai u – Gellért u köze (Hosszú-temető, Szentháromság temető)**

Lelőhely helyrajzi száma: 5265/2, 5266, 5267, 5268, 5269, 5270, 5290, 5313/2, 5314, 5315,
5316, 5317, 5318, 5319, 5320, 5321, 5322, 5323, 5324, 5325, 5326,
5327, 5328, 5329, 5330/1,2

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Az egykori Sárrét partján, kb. 250x80 méteres területen húzódik a lelőhely.

Erről a területről, közelebről a Palotai út melletti Szentháromság temetőből 1910-ben ágyúgolyót, rézgyűrűt, kardot és egy szőlőt tartó angyalt ábrázoló kőfaragványt vittek be a SZIM-be. A Hosszú-temetőből kívül barna, belül vörös, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredék került 1969-ben a SZIM-be. A lelőhelyet a középkori Szentgyörgy (2) faluval (12/43. lh.) azonosítottuk.

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: temető, bolygatott terület

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/... lelőhely 28633

Lelőhely neve: **Palotai út 117.**

Lelőhely helyrajzi száma: 4540/1, 4541, 5312/6, 4540/2, 4504/5

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely állapota: épülettel, udvarral fedett, bolygatott terület

Irodalom, forrás: KÖH Nyilvántartás

12/... lelőhely, 28638

Lelőhely neve: **Piac tér**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely állapota: épülettel, udvarral fedett, bolygatott terület

Irodalom, forrás: KÖH Nyilvántartás

12/... lelőhely, 28644

Lelőhely neve: **Rác utca 30**

Lelőhely helyrajzi száma: 5919-03

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti leelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely állapota: épülettel, udvarral fedett, bolygatott terület

Irodalom, forrás: KÖH Nyilvántartás

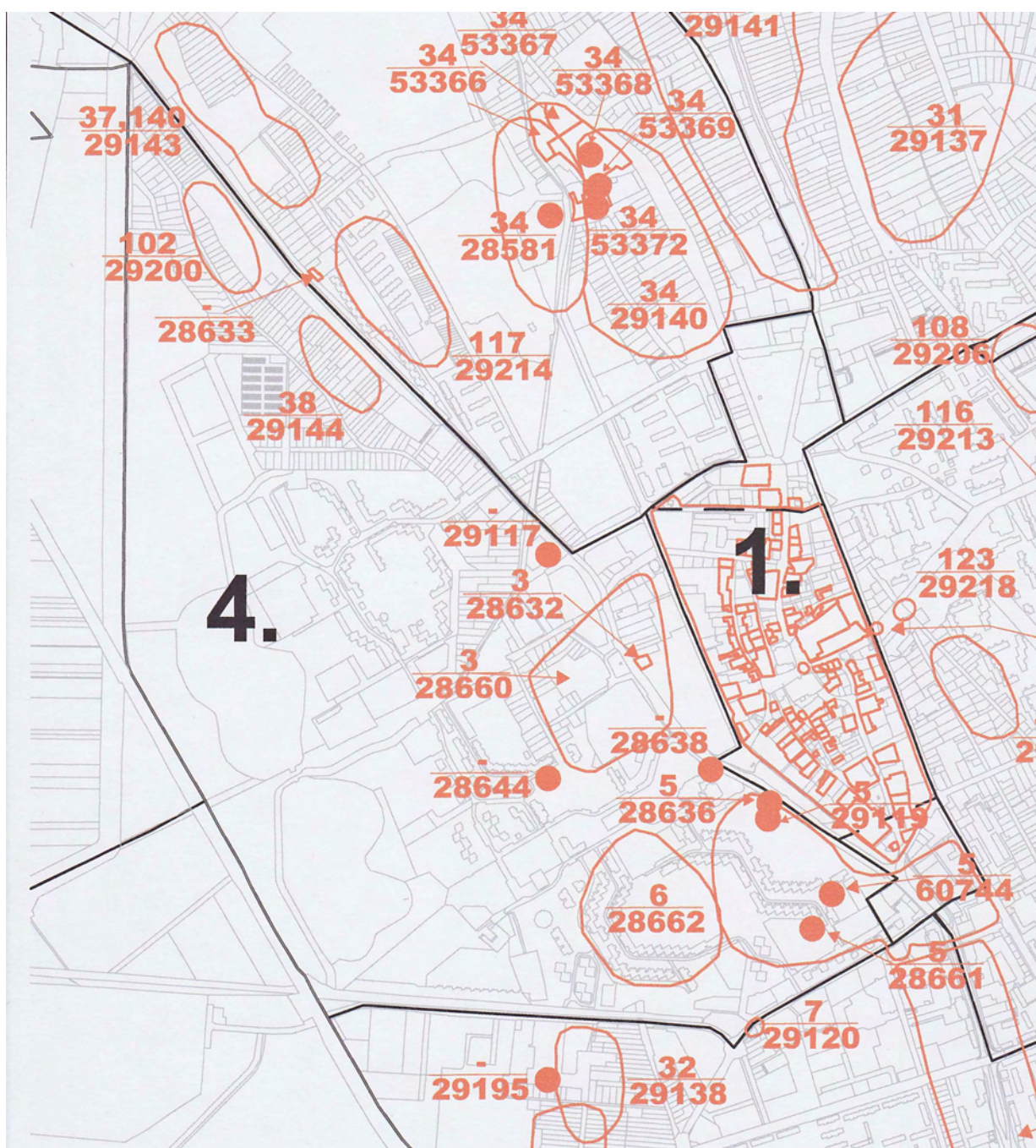
12/.. leelőhely, 29117

Lelőhely neve: **Nova civitas**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Irodalom, forrás: KÖH Nyilvántartás

RÉGÉSZETI LELEŐHELYEK

4./ Épített örökség

Ez a városrész még harminc évvel ezelőtt is egységes arculatú, falusias jellegű külváros volt, mostanra egymástól igencsak elütő építészeti egységekből áll.

a. Palotavárosi lakótelep

Az 1940-es városfejlesztési terv, az ipari üzemek helyfoglalásával párhuzamosan nagyfokú urbanizációs törekvéseket tartalmazott. A belváros egészének védett területté nyilvánítása mellett, a Palotaváros csatlakozó széléin új utcák nyitásával emeletes és földszintes zárt sorú házakat terveztek építeni .

Az 1950-es években, a háború utáni újjáépítések kapcsán, a városba nyomuló nagyszámú népesség már felvetette a városrekonstrukció igényét. Ez már a kezdeti városrendezési tervekben is a lakóterületi fejlesztés túlsúlyát teremtette meg.

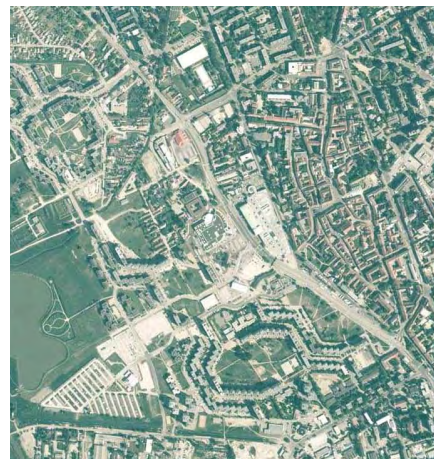
A nagyvárosi fejlesztés a környező régiókból beáramló emberek tömegének letelepítését tűzte ki célul. Emiatt szinte elfelejtődött a város és környékének együttes fejlesztése: e kettőt lényegében az 1980-as évekig a diszharmónia jellemezte. Míg a belváros körül hatalmas lakótelepeket terveztek, a külvárosok egy részét az építési tilalommal szinte halálra ítélték, fejlesztésüket, újjáépítésüket tiltották.

Az 1967-ben jóváhagyott tervben (VÁTI Ilonczai Nándor) szerepel a Piac tértől nyugatra eső terület átépítésének javaslata, ennek alapján készült el több szakaszban az akkori Lenin (ma Palotavárosi) lakónegyed részletes rendezési terve (VÁTI, 1966. Darnyik, VÁTI, 1977, Molnár Attila). A tervprogram elveit három évig vitatták. A dokumentációban pont került az autóbusz-pályaudvar körüli évtizedes vitára is, ekkor dőlt el, hogy nem fogják kitelepíteni. (2006-ban a régi helyen kezdődött el a felújítása).

1979-ben kezdték a Lenin városrész építését. Itt az ősi nyugati külváros 490 háza bontása árán 6700 lakást építettek fel három ütemben. Mindegyik ütem koncentrikus körökből, körívekből állt, a belső 10 szintes épületekből, a külső 5 szintesekből. Az egységek közepén egy-egy attrakcót terveztek. Az első, déli ütem egy park körül készült, ebben az egykori johannita kolostor romjait szándékozták feltárni és romkertként bemutatni. Ez még ma is a jövő feladata. A középsőben a barokk műemlék Ráctemplom körül egy 130 méteres utcaszakaszon meghagyták és felújították a régi házakat, ez a törekvés 1989-ben EUROPA NOSTRA fődíjat eredményezett a városnak. A legkésőbb épült északi ütem közepére eredetileg egy tavat akartak kialakítani, végül praktikus okokból számkódomb lett belőle.

1988 körül

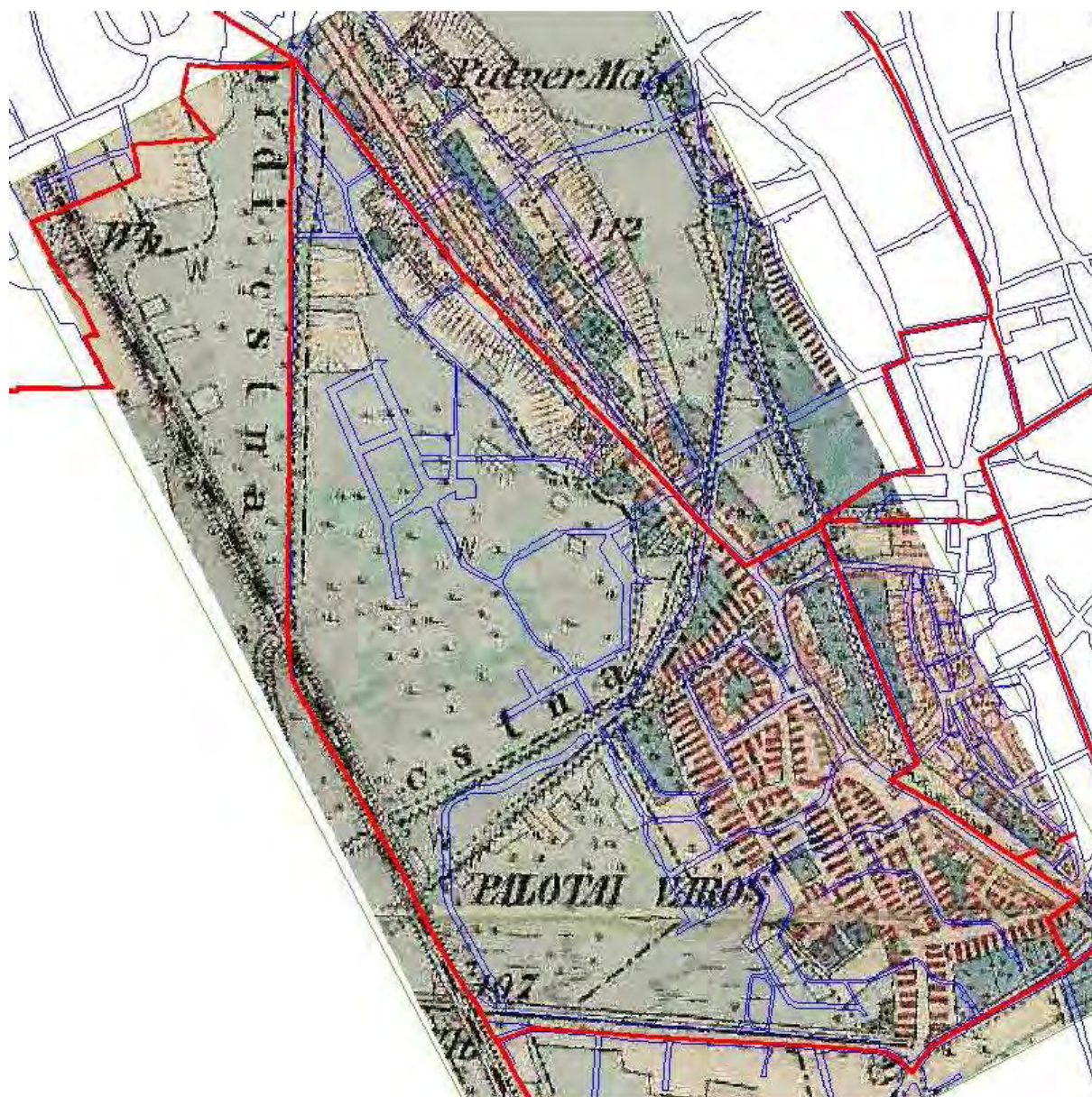
2000

A lakónegyed gyermekintézményei kivétel nélkül Clasp szerkezettel épültek.

Az egykori nyugati külváros megsemmisítése árán felépült hatalmas panelházas városrész lett a belváros körüli szorító gyűrű immáron utolsó láncszeme. A városmag körbeépítésével elveszett a látványt évszázadokig meghatározó város-sziluett szépsége. Még akkor is így történt, ha a középmagas építést sikerült zsinórmértékül tartani. Rémálomnak tűnik, hogy a városépítés tervtárában 18 szintes Belváros közeli lakóházak tervei is találhatóak (Magasház beruházási program, LAKÓTERV Borostyánkői László 1972), de szerencsére csak tervek maradtak.

Így festett Székesfehérvár a szárazréti vasútállomás felől 1979 előtt és így most.

A mai Palotaváros utcahálózata az 1882-es III. katonai felmérésre vetítve

Ez az önálló életű, kisváros nagyságú lakóterület nem csupán szerkezetében, karakterében idegen a mellette lévő belvárosétól, hanem a 90-es években a Palotai út nyolc sávosa szélesítésével immáron funkcionálisan is teljesen leszakadt a városközponttól. A Palotaváros lakossága csak néhány hosszú zebra másodpercekre szabott kegyéből menekülve tudja megközelíteni a városközpontot.

A közlekedés viszonylatában nem csupán a városközponttal való kapcsolata kritikus, hanem a belső rendje is zavaros, valójában a Palotaváros hierarchikusan megtervezett úthálózat nélkül valósult meg, a 20 ezer főnyi lakosság tömegközlekedési lehetőségét csupán a Palotai úton haladó buszok jelentik. A belső kanyargós utak az autóbuszközlekedésére alkalmatlanok.

A lakosság parkolása a házak közötti utmenti parkolóban és a lakónegyed déli sarkában létesített hatalmas garázssoron lehetséges.

A lakóházak és a Palotai út között hosszan elnyúló sávban üzletházak, multi bevásárlóközpontok épültek, és egy beépítetlenül maradt szakaszon park létesült.

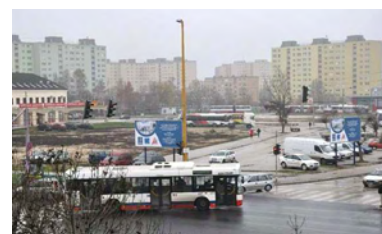

A terület szívében, a műemléki belvárosi Liszt Ferenc utca torkolatával szemben az utóbbi években értékesítettek egy jelentős méretű összefüggő területet (murvás parkoló) egy hatalmas, többszintes, az eddigieknél nagyobb bevásárló központ céljára.

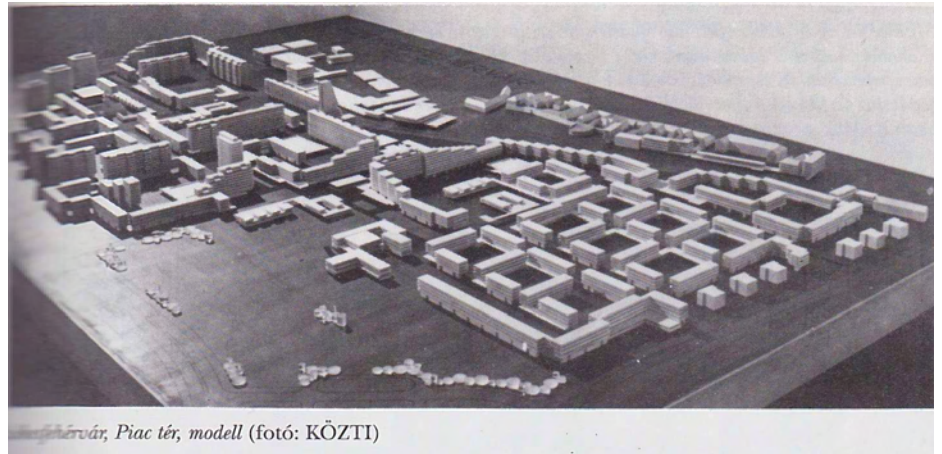
1988.

fmh archiv

Az 1966-os rendezési terv tervezője Darnyik Sándor (VÁTI) 1973-ban Ybl-díjat kapott Székesfehérvár városközpontja magas színvonalú rendezési tervéért. Az építészeti elismerés elsősorban „a műemléki területté nyilvánított a történelmi városmag funkcionális és építészeti kialakítását-továbbfejlesztését” méltatja.

A terv részét képezte az egykori nyugati külváros területére elkészített beépítési javaslat is.

Székesfehérvár, Piac tér, modell (fotó: KÖZTI)

(Schéry Gábor: Évek, művek, alkotók – Ybl Miklós-díjasok és műveik 1953-1994)

A Palotavárosi lakónegyed szerkezetéről és településképeről a legszemléletesebb tájékoztatást a légifelvétel nyújtja, az épületekről pedig egy kiadós séta.

foto: Remetei Zoltán

A Palotaváros panelházai között megtartott Rác utcai beépítés, bár memento szerű történelmi szigetként tartották meg, még sincs egyedül. A Varga csatorna partján a hajdani Weiss és Thull Bőrgyár megmaradt épületei és a Bőrgyár dűlő kis házai szintén megtestesítik Fehérvár múltjának egy jelentős darabját.

A településszerkezet meghatározója a Varga csatorna, a keskeny partmenti útra felfűzött szalagtelkek beépítési módja oldalhatáron álló.

A kis házak nagy része még őrzi az egykori „középmagyar” típusú, utcai oromfalas hosszú ház jellegzetességeit, már megjelenik a polgárosodással együttjáró változás is.

Most szűnik meg a lehetőség, hogy a Rác utcai házsor és a Bőrgyár-környék történelmi eredetű egysége egyben maradjon. Új út készül a lakótelepi forgalom levezetésére, mely eddig ugyanitt, csak természetes módon „kitaposott”, lemurvázott nyomvonalon haladt.

Ennek a hagyományos beépítésű egységnek a részét képezi a Vasvári Általános Iskola a György Oszkár téren. Mai alakja az 1960-as évek óta több ütemű építés eredménye.

b. „PATEX-Plaza-tömb”

A történelmi Belváros közvetlen szomszédságában a beboltozott Malom-csatorna felett létesített Mátyás király körút (Szabadságharcos út) és a Palotai út közötti ék már a középkori városfalakon kívül esik. Itt volt egykoron a nemzetközi hírű Felmayer kelmefestő üzem. A gyár az 1990-es évek közepéig PATEX (Pamut és Textilnyomó) néven működött.

A tömb északi része az egykori Budai kaputól induló Ady Endre utca folytatása. Ezt a városfalon kívül eső szakaszt 1860-ban nyitották meg. Északi fele a múlt században a város sportéletének adott otthont. A „Gödörben” korcsolyapálya, kézilabda-, és egyéb sportpályák voltak, a 70-es években kisebb vívócsarnok is épült. Ezek helyén létesült az utóbbi 10 évben a NOVOTEL szálló (Csontos Csaba, KÖZTI), és 2008-ban a Palotai úti sarkon egy hatalmas, léptékvesztett társasház, földszintjén üzletekkel (Pulai Sándor).

Továbbra is az Ady Endre utca éke maradt az egykori Korcsolyázó Egylet háza, később Megyei Sporthivatal. 1930-ban épült Schmidl Ferenc terve alapján, barokkos jellegű megoldásokkal. 1937-ben épített lapostetős bővítményének finom architektúrája a közeli strandfürdő modern épületeivel (Molnár Tibor) állt összhangban. Ezt 2007-ben elbontották, helyét egy új divatos épület foglalja el, kevésbé a strand, inkább a Palotai úti sarki épület szellemében.

Az Ady Endre utca déli oldala szép lakóházakkal épült be, mint a 26. számú manzárdtetős szecessziós épület.

Ady E. u. 26.

Egykori Korcsolyázó Egylet háza

Új szomszéd

Az 1980-as évek közepén az Ady Endre utca és a Mátyás király körút sarkán nyolcszintes lakóházat épített az ARÉV LIFT-SLAB födémemeléssel technológiával, eredetileg a saját dolgozói számára (Tervező: Rész Attila, FMTI).

A tömb déli irányba húzódó részén 1962-ben épült a téglaburkolatú Gyógyszertári Központ, mellette állt az állategészségügyi irodaház (Pordán H. Ferenc, Cser P. Antalné). Ezek, valamint az ARÉV Clasp szerkezetű irodaházának (Zalka István) együttes átalakításával és további bővítésével most az APEH épületegyüttese található. (bővítés, átalakítás tervezője: Kutlik Miklós, Győr). A tömb belsejében a Hungária Biztosító részére épült egy nyolcszög alakú székház (Farkas György, SZÖVTEBER) az 1980-as évek végén.

APEH tömb

Hungária Biztosító

v. Állateü. irodaház

v. ARÉV lakóház

E középső szakasz Palotai úti sávja nagyrészt vegyes beépítésű, még őrzi az egykori külvárosi jellegét is, azonban szemmel láthatóan változás előtt áll.

Az ék elkeskenyedő déli részén állt egykor a Felmayer kelmefestő gyár, amely a múlt század közepén a városkörnyéki iparterületek kialakulásakor sem költözött ki eredeti helyéről. Megüresedett épületeit, ipartörténeti jelentőségük és használható állapotuk dacára 10 évvel ezelőtt teljesen eldózerolták. A helyén épült az ezredfordulón az Alba Pláza bevásárló központ (Dobozi Miklós, KÖZTI), a terület szinte 100 százalékos beépítésével, a hajdani középkori városfal közvetlen szomszédságában.

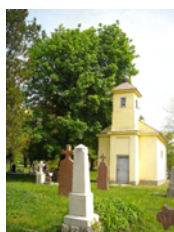
Az épületben kapott helyet számos kisebb-nagyobb üzlet és étkezde - egy hermetikusan zárt, látványos utcaimitációra felfűzve -, és ebben a tömegben helyezték el a város nagymúltú piacának új légkondicionált utódját. A homlokzatot fehérvári építészek tervezték, egy szakaszon emlékeztetve az egykori Felmayer-gyár téglarchitektúrájára. Az épület tetején gépkocsi parkoló van, a gyalogosok egy hídon is átközlekedhetnek a Palotai út felett a lakónegyedbe.

A belvárosi településszövegtől alapvetően idegen monstrum mindenben megfelel a pláza-filozófia elveinek: város a városban. Belváros a belvárosban.

c. Szent Gellért utca és környéke

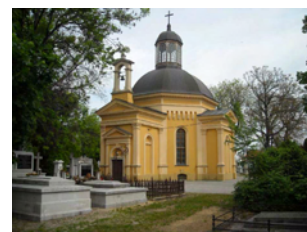
A Palotai útnak a városból észak felé kivezető része már az 1900-as évek elején kezdett beépülni, megkerülve a rácok temetőjét, egészen a Kálváriásor végén húzódó „Hosszú” temetőig, ami ekkor városszélnek számított.

Ráctemető

Kálváriásor

Hosszútemető

A Ráctemető, szép barokk sírköveivel műemléki védelmet élvez. A Szentháromság (Hosszú) temető a város reprezentatív temetője. a 18. századtól számos jelentős helyi személyiség, neves család síremlékével, sírkő-együtteseivel, szobrászati alkotásokkal. A hozzá kapcsolódó kálváriásor a Palotai út mentén 1860-70 között készült.

1929 fontos dátum volt a székesfehérvári utcanevadás gyakorlatának kidolgozása szempontjából, a Rác temető mögötti utcákat Szent Gellért, Szent Asztrik és Szent Mór püspökökről nevezték el.

A terület hagyományos szalagtelkes beépítésű. Az épületek általában oldalhatáron állnak, a Palotai út felől viszont már egy „fejlettebb fok”, a zárt sorú beépítés jelentkezik.

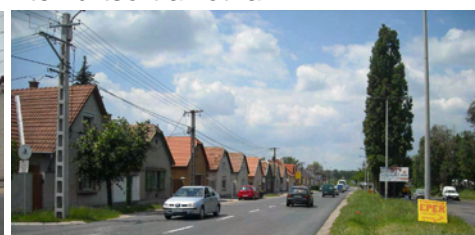
Az épületállomány átfogóan tükrözi az építési korokat. Bár az utcaképben már megjelennek az új divatú színes házak, még szép számban helyt állnak a 100-150 éves épületek is, melyek a kisebb átalakítások, korszerűsítések ellenére is szépen megőrizték eredeti jellegüket.

1957-ben, amikor szorgalmazták az öreghegyi, ráchegyű és több külső terület beépítését, felmerült a Szent Gellért utca bővítése is. A Palotai út baloldalán az útmente további beépülése már a munkáslakás építési akciók eredménye. A kicsi, keskeny telkeken szorosan sorakozó házak egyformaságuk és közelségük miatt, a tömör kapuzatokkal, szinte zárt sort alkotnak.

Hátsó kertek a Gaja felől

Palotai úti utcakép

Ma is szolgál a Palotai út északi végében az 1964-ben megnyitott Hármashídi Vízmű telep, mely új vízbázisból, az iszkaszentgyörgyi bányavízből táplálkozik.

www.hidak.hu/fejrer

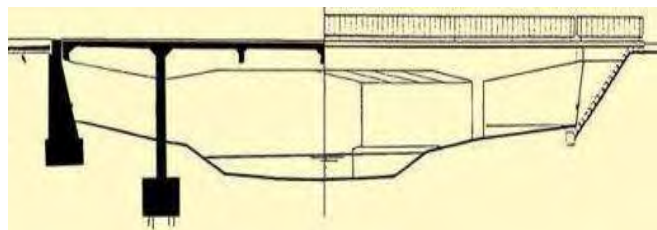
mai Hármashíd

A Fehérvárról Várpalota felé vezető úton, a Palotai kapun túl a Gaja (a középkorban Celény) felett valószínűleg 100 m hosszú híd állt a királyi székhely alapításától kezdve.

Ez a híd a török megszállás alatt is (1543-1688) fennállt, s neve, bár ennél hosszabb híd is volt egyes időszakokban, Hosszú-híd volt. Az I. katonai felmérésen (1783) öt kisebb híd látható a hadmérnöki felvételen. Többször árvíz rongálta meg ezt a hidat is, ezért 1818-ban kőhíddá építették át. Fontos, szép műtárgy lehetett, az ősi bazilika köveiből építették, belsejében okiratokat helyeztek el, melyek megörökítették a híd építőit: Riedler József kőműves mester és Fiedler Mihály főpallér nevét is. A „hosszú” híd helyett a sokkal rövidebb kőhíd csak 63 évig szolgálta a közlekedőket, árvíz pusztította el, ekkor (1881-82) a Gaja és ártere fölött két 18,0 m nyílású acéltartós híd épült. A hazai vashídépítés korai jeles alkotásai voltak, egyikük - már funkció nélkül - még a közelmúltban is állt. Érdekes, hogy 1851-től a Gaja hidját a mai napig Hármashídnak hívják, az előbb említett ártéri hidat pedig Cifra-hídnak.

1940-ben a jeges árvíz bebizonyította, hogy a Gaja-hidat át kell építeni. Az útkorszerűsítés miatt új nyomon új hidat kellett építeni. ekkor készült a megszülesítve ma is álló vasbetonszerkezet, az ún. Hármashíd (4+13+4 m nyílással). A régi vastartós hidat a régi nyomvonalon 1944-ben robbantották fel.

A másik hidat azonban csak 2004-ben bontották el. Felmerült ugyan a régi acélszerkezet megtartása kerékpárút részére, ám végül annak elbontása mellett döntöttek. A részletesen dokumentált híd bontás után a teljes felszerkezetet a közútkezelő tárolja, hogy a kiskőrösi hídszkanzenben ismét felállítható legyen.

Hármashíd, tervező: Kenderessy János, Hídépítő vállalat

d. Vörösmarty tér és Balatoni út környéke

A Vörösmarty tér eklektikus, romantikus házsora történetileg kívül esik a középkori városfalon és a Palotavároshoz, mint egykori nyugati külvároshoz tartozik. Azonban szabályozási szempontból - összhangban a túloldali épületekkel - ma a Belváros részeként tartjuk számon.

Az 1930-as éveket nagy útépítési láz jellemezte. Az országos főutak hálózatát is ekkor tekintették át, és adtak számot is nekik. A 7-es számú, ún. Balatoni utat átvezették a városon. Ez akkor érdeknek számított, hiszen ez az út turisták tömegét, kereskedőket és vásárlókat hozott a városba. Hangulatos átvezető útszakasszá alakították a Balatoni út elejét: a régi Stop vendéglőben valóban mindenki megállt.

lakóház 1966.

Vadex székház 1985.

Fitness szalon 2003.

Az 1960-as évek nagy lakótelep építései mellett (József utca , Horvát István utca) 1963-66 között a Balatoni úton épült hat négyszintes pontház középblokkos technológiával. Ezek folytatásában készült el 7 évvel ezelőtt egy népszerűvé vált fitness-szalón (Tatai Róbert). A tömb északi végében található a VADEX 1980-as évek közepén épült székháza (Ripszám János).

A Balatoni út és Bakony utca körforgalomba torkolló találkozási pontján több élelmiszer nagyáruház épült az utóbbi években.

e. Palotavárosi tavak és környéke

A székesfehérvári Palotavárosi tavak a Gaja-patak mentén, a Varga-csatorna mellett, Székesfehérvár nyugati oldalán az 1980-as években létesítették, a lakótelep építéséhez a szükséges földet innen termelték ki, majd az így keletkezett gödrök megteltek vízzel létrehozva két kis tavat. A tavakat 2000-tól a horgász egyesületek kezelik.

Partvonalának hossza kb. 1000 méter, és 2,5 méteres átlagos mélység jellemzi, de néhol a 6 méteres mélységet is eléri a víz. Mellette alakították ki a Királyok parkját.

www.szekesfehervar.hu,

www.civertan.hu

A lakónegyed tó felőli oldalán épült néhány vállalkozói létesítmény, majd a város egyik legnagyobb Clasp szerkezetű általános iskolája (TTI), szép, ligetes környezetben.

Az utóbbi években készült el a Hübner András utcában az önkormányzati szociális lakások épületegyüttese (Szigeti Gyula) és egy teraszházas lakópark (Erdei-Szigeti-Karé).

István Király Ált. Iskola

szociális lakások

lakópark

www.szekesfehervar.hu

Egykori üzemek a Palotavárosban

A területet átszövő patak-, árok-, és csatornahálózatnak köszönhetően már igen korán letelepedtek itt a vízigényes mesterségekkel, főként a bőrkikészítéssel foglalkozók. Ezt őrzik az utcanevek még ma is. A kezdeti kis házi műhelyek, mint amilyen hajdanán a Rác utca 17-ben a Kistormási-háznál is volt, később nagy gyárakká fejlődtek.

Az egykori kis tobakos és tímárműhelyek helyén a Tobak utcában a 19. század második felében már két bőrgyár állt.

Weiss és Tull Bőrgyár

A Weiss, eredetileg Weissgerber, fehértímár (tobak) család Morvaországból Lovasberénybe települtek 1720-ban. A tímármesterség nemzedékeken át öröklődött. A mai gyártelep helyén ekkor építették fel az első üzemszerű, nagy méretű tímárműhelyt. 1885 után a műhely termékeit az egész monarchia területén ismerték. 1889-től pedig már a nyersanyag egy részét és a cserzőanyagokat is külföldről, elsősorban a balkáni államokból szerezték be.

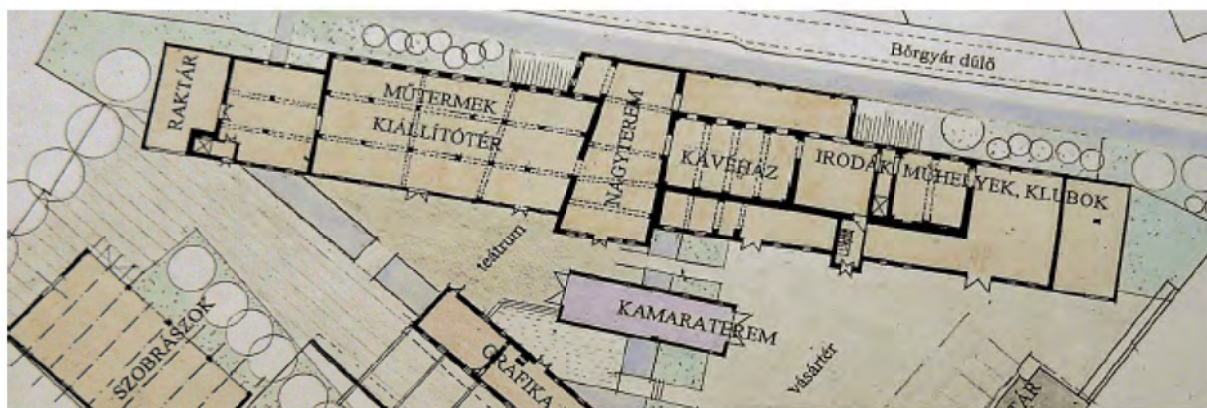
A 20-as években jelentős átalakuláson ment át a gyár, később újabb gyárteleppel és gyártmánnal bővült a cég.

1944 augusztusától a Tobak utcai üzemet a Dermata Bőr-, és Cipőgyárnak adták bérbe, eredeti tulajdonosai koncentrációs táborban haltak meg. 1945 után újra termelt a gyár, az 1948-as államosítástól Székesfehérvári Bőrgyár néven.

A műanyagok térhódítása miatt 1956-ban felszámolták, gépeinek jelentős részét a debreceni bőrgyárba vitték, megmaradt részlege a Simontornyai Bőrgyár kötelékébe került. 1980-ban ezt is bezárták.

Az épületek egy része azóta üres, önkormányzati tulajdon. Egy emeletes szárnyat használhatóvá tettek a Városgondnokság részére. Az újabb építésű csarnokot bérbe adják. Néhány éven át egy fehérvári művészekből álló civil szervezet, a Bőrgyár Kulturális Egyesület otthona lehetett, akik remek művészeti eseményeket, kiállításokat, performanszokat (Bőrgyári Capriccio) rendeztek az elhagyott gyár ódon falai között, és terveket készítettek a további hasznosításra.

hasznosítási tanulmányterv (Csutiné Schleer Erzsébet) www.borke.hu

2008-ban a város az Agora Pólus Program keretében pályázatot nyújtott be a börgyári épületek kulturális felhasználására (Csodák palotája)

pályázati terv 2008, tervező: Koch Péter, www.szekesfehervar.hu

Kovács féle börgyár

Kovács Ferenc fehérvári születésű tímármester 1884-ben alapította gyárát a Tobak utca 13. szám alatt. A gyár virágkorát az első világháború alatt élte, a gazdasági világválság idején viszont tönkrement.

Az egykori Kovács börgyár épületében 1981-ben nyílt meg a Diszkont raktáruhááz.

Felmayer és Fiai Kékfestő és Kartonnyomó Gyár

Az egykori várárok és a Palotai út között, a Malom-csatornához települve állott Fehérvár első igazán gyárnak nevezhető üzeme, a Felmayer család kékfestő gyára.

A 18. század óta a város életében is jelentős szerepet játszott a kékfestő mesterség. A Felmayer-cég a budai Goldberger-gyár mellett jelentős bővítésekkel tartotta magát a hazai és nemzetközi versenyben. Gőzgépekkel, szárítókkal és nyomógépekkel növelni tudta termelését.

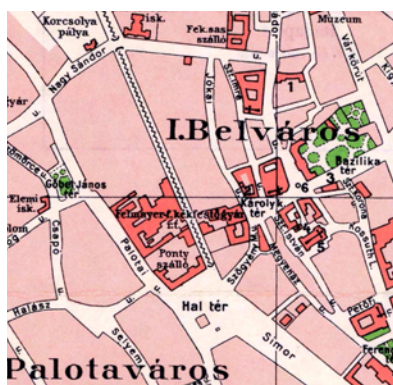
Az eredeti telephely szomszédságában lévő ingatlanokat fokozatosan megvásárolták (Palotai u 3, 5, 9), új emeletes szárítót építettek. 1862-re 50-60 munkással dolgoztak.

1890. táján bővítették kétemeletesé a főtéren lévő lakóházukat irodával, üzlettel és hajtogató üzemmel. A gyártás már olyan méreteket öltött, hogy Kelet-Indiában földeket béreltek és maguk ott termesztették az indigót

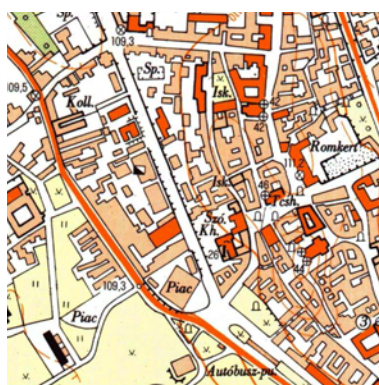
A gyár 1927-ben egy osztrák bank tulajdonába ment át, akik nagyarányú fejlesztéseket kezdtek: az egyes műhelyek újjáépítése 1943-ig tartott. Ehhez újabb vásárlásokkal megszerezték a Palotai u 7., 11., 13. számú házakat és a többiek kertjeit. A világháború közeledtére a termelés fokozatosan visszaesett.

A II. világháború után Pamuttextil Kikészítőgyár (PATEX), ALBA COLOR néven működött tovább a 90-es években történt privatizációjáig, majd külföldi befektetőnek eladták. Az ezredfordulón a teljes üzemterületet a föld színével tették egyenlővé. A jó állapotban lévő hatalmas csarnokokat, a Piac téri emeletes iroda-, és műhelyépületet, a gyárterület belsejében lévő téglarchitektúrás üzemi épületeket rövid idő alatt elbontották.

Helyén ma az ALBA PLÁZA bevásárló központ áll.

1934.

1988.

2000.

Megjegyzés

A PATEX kelenföldi gyára ma Dorottya udvarként (exkluzív irodaház és konferenciaközpont) él új életet.

5./ Védettségek

5.1. Régészeti védettség

Régészetileg védett lelőhelyek:

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön miniszteri rendeletben régészetileg védetté nyilvánított lelőhely nem található.

Régészetileg nyilvántartott lelőhelyek:

A „Kulturális örökség védelméről” szóló 2001. évi LXIV. törvény (Kövt) 11. §-a értelmében a régészeti lelőhelyek a törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak. Ezen lelőhelyek nyilvántartásba vételéről a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Nyilvántartási Irodája gondoskodik.

A régészetileg nyilvántartott lelőhelyei az alábbiak:

12/3....	Palotaváros É-i része (Nova Civitas)	középkor
12/5....	Palotaváros déli része (Ingovány)	középkor
12/6....	Palotaváros délnyugati része (Johannita rendház)	középkor
12/7....	Jancsár u (Szentkirályfölde)	középkor
12/38.	Gellért u – Palotai u köze	új kőkor
12/102.	Palotai u – Gellért u köze	

12/3. lelőhely

Lelőhely neve: **Palotaváros északi része – Sziget, Nova civitas**
Lelőhely helyrajzi száma: 5559,5513/5,5507,190-194,196-198/1,2,4,5,199-207
Lelőhely típusa: település, város, falu, épület, erődítés, templom, temető
Lelőhely kora: középkor, törökcor, újkor

12/3. lelőhely , 28660

Lelőhely neve: **Sziget**
Lelőhely helyrajzi száma: 192, 191, 193, 198/1, 196, 190, 5619, 5613, 5623/2, 5614, 5612, 5513/2, 5606, 5623/1, 5616, 5615, 197, 198/2,4,5, 200, 201, 202, 203, 204, 5513/4, 205, 5570, 206, 5572, 7620, 5630, 5631, 5632, 5627, 5626, 5919/1, 5628, 5629, 5919/2, 5633, 5636

12/3. lelőhely, 28632

Lelőhely neve: **Palotai út 5**
Lelőhely helyrajzi száma:
Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

12/4. lelőhely , 29118

Lelőhely neve: **Széchenyi utca (Újfalu, Nova villa)**
Lelőhely helyrajzi száma: 6120/6,9, 6117/6, 6121/1, 6117/5, 6120/11, 6117/4, 6120/10,2, 6128/2, 549/1, 6128/1, 550/1, 535/1, 6149/10, 6120/7, 538, 539, 6120/5, 6149/13, 555, 6149/12, 548, 6149/11, 549/2, 547, 6149/16, 578/3, 559, 562, 560, 6129/2,1, 557, 561, 613

(ennek csak egy része van a vizsgált területen, Balatoni u-tól É-ra)
Lelőhely típusa: település, város, falu, erődítés, templom, temető
Lelőhely kora: középkor, törökkor

12/5. lelőhely

Lelőhely neve: **Palotaváros déli része (Ingovány)**
Lelőhely helyrajzi száma: 5658/2, 6149/6-8, 520-524/1-2, 525/1-4, 527/1,3,4, 529, 530/1-2, 531, 532,534
Lelőhely típusa: település, város, falu, erődítés
Lelőhely kora: középkor, törökkor

12/5. lelőhely, 28636

Lelőhely neve: **Piac tér 37.**
Lelőhely helyrajzi száma: -

12/5. lelőhely, 28661

Lelőhely neve: **Sziget utca 5.**
Lelőhely helyrajzi száma: -

12/5. lelőhely, 29119

Lelőhely neve: **Palotaváros déli része**
Lelőhely helyrajzi száma: -

12/5. lelőhely, 60744

Lelőhely neve: **Ingovány**
Lelőhely helyrajzi száma: 5862/13, 5901, 5862/27, 520, 525/3, 5734/8, 5862/28, 5757, 5758, 5862/33, 5900/1,2, 5862/19,35,24,25,68, 524/2, 531, 530/2, 525/2,1,4, 530/3, 527/3, 526, 529, 524/1, 523, 527/1, 530/1, 532, 527/4, 5753, 6116/3, 521

12/6. lelőhely, 28662

Lelőhely neve: **Palotaváros délnyugati része (Johannita konvent)**
Lelőhely helyrajzi száma: 5862/11,14,15,20,21,3,37,4,5,8,9, 5901, 5902, 5903, 5905/2, 5906, 5907, 5910/5, 5911, 5912
Lelőhely típusa: település, kolstor, templom, erődítés
Lelőhely kora: középkor, törökkor

12/7. lelőhely , 29120

Lelőhely neve: **Jancsár utca (Szentkirályföldre)**
Lelőhely helyrajzi száma: 29120, 6109/1,2, 6096/1, 6082, 6096/2, 5904
Lelőhely típusa: település, templom, falu, kút, erődítés
Lelőhely kora: középkor, törökkor

12/38. lelőhely , 29144

Lelőhely neve: **Gellért u – Palotai u köze**
Lelőhely helyrajzi száma: 5290, 5351, 5352, 5353, 5354, 5355, 5356, 5357, 5358, 5359, 5360, 5361, 5362, 5363, 5364, 5365, 5366, 5367, 5368, 5369, 5370, 5371, 5372, 5373, 5374, 5375, 5376, 5377/2, 5378, 5379, 5380, 5381, 5382/1,2, 5383, 5384, 5385, 5386, 5387, 5388

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora: új kőkor

12/102. leelőhely , 29200

Lelőhely neve: **Palotai u – Gellért u köze (Hosszú-temető, Szentháromság temető)**

Lelőhely helyrajzi száma: 5265/2, 5266, 5267, 5268, 5269, 5270, 5290, 5313/2, 5314, 5315,
5316, 5317, 5318, 5319, 5320, 5321, 5322, 5323, 5324, 5325, 5326,
5327, 5328, 5329, 5330/1,2

Lelőhely típusa: szórványlelet

12/... leelőhely 28633

Lelőhely neve: **Palotai út 117.**

Lelőhely helyrajzi száma: 4540/1, 4541, 5312/6, 4540/2, 4504/5

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

12/... leelőhely, 28638

Lelőhely neve: **Piac tér**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

12/... leelőhely, 28644

Lelőhely neve: **Rác utca 30**

Lelőhely helyrajzi száma: 5919-03

Lelőhely típusa: szórványlelet

Lelőhely kora:

12/.. leelőhely, 29117

Lelőhely neve: **Nova civitas**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora:

Régészeti érdekű területek:

Régészeti érdekű terület a vizsgált városrészekben és külterületi részen nincs.

A Palotaváros és környéke régészeti leelőhelyeinek helyszínrajza e kötet 42. oldalán található.

5.2. Műemléki védettség

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön miniszteri rendeletben védetté nyilvánított, és egyben a Magyarország Műemlékjegyzékében az alábbi objektumok találhatóak:

Szerb temető sírkövei

Műemléki törzsszám: 1543

Palotai út, hrsz: 5393/3

késő barokk és historizáló, 18-19. század

A Várpalota felé vezető út bal oldalán fekvő, téglalap alakú telek, közepén temetőkápolnával. A 17-18. század folyamán betelepülő, mára már kihalt rác lakosság temetője számos, nagyjából sőtőtői vörös mészkőből készült, 18. és 19. századi sírkövel.

ENTZ G. A.: SZÉKESFEHÉRVÁR

Szerb orthodox templom (Keresztelő Szent János születése)

Mtsz: 1550

Rác utca, hrsz: 5630

barokk, 1774

Parcellázással megbontott sarkú telken, közel négyzetes, fallal körülkerített tágas terület utcavonalának közepén álló, keletelt, egyhajós, félköríves szentélyzáródású, homlokzati tornyos, a szentély felé kontyolt nyeregtetős szerb ortodox templom. Főhomlokzata középtengelyben plasztikus, toszkán pilaszterek közötti bejárat, háromrészes főpárkány, fölötte a torony két oldalán volutás átmenet a torony alsó párkányáig, a toronyszint tetején órapárkány és fémsisak. Oldalhomlokzatokon lizéna tagolás, lantablakok, délen kökeretes bejárat, zárókövében az 1772-es évszám, fölötte 2 mélyített, ablakszerű mezőben falképek, falba építve 18. századi sírkövek. Csehsüveg boltozatos hajó, szentély negyedgömbbel fedett, a hajó nyugati végében boltozott karzat. Falképek: boltozatokon és oldalfalakon, 1776. körül (Teodor Simeonov). A szentélyt a hajótól ikonosztázió választja el. Képfal és más faragványok, 1776 (Horváth Ferenc veszprémi képfaragó és Fijercsko József fehérvári asztalosmester) – ikonok: (Ivan Grabovan és Grigorije Popovic).

K. P.- Szelényi Károly

A 17. század végén épített paticsfalú templom helyére, 1733-ban épített templomot a fehérvári rác közösség, melynek tornya 1756-ban épült. Ezt a templomot 1771-ben elbontották és helyére épült a jelenlegi templom, melynek munkálatai 1774 körül fejeződtek be (építőmester: Kershoffer József). A tornyot 1791-ben megemelték, 1860-ban készült a boltozott karzat. Műemléki helyreállítása 1987-ben.

Lakóház

Műemléki törzsszám: 9965

Rác utca 19., hrsz: 5538/1

- - - 19. század eleje

A templommal szemben a telek É-i oldalhatárán, utcavonalon álló, alápincézett, földszintes, náddal fedett nyeregtetős lakóház, a telek mély felé keskenyedő traktusmélységgel. Utcai homlokzata hóbörcsös vakolattal fedett, sima vakolatú ablak és oromfal keretelés. Bejárata a pórfödémés pitvarba vezet, a konyha csehsüveg boltozatos, a pitvarból kétfelé pórfödémés helyiségek sora nyílik. Pincéje 3 pillérre támaszkodó, nyolc szakaszos, csehsüveg boltozatos. A 19. században épült ház 1900-ig szerb iskola és tanítólakás volt. Az 1980-as évek közepén Tejipari Múzeum céljára helyreállítva. Jelenleg üres, népi műemlék

(Megjegyzés: jelenleg, 2010-ben magántulajdonba került, lakott)

EUROPA NOSTRA fődíj 1989.

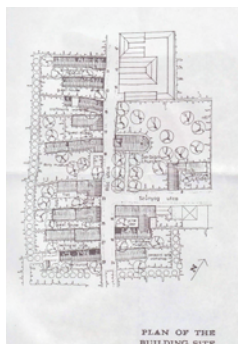

Szerb Ortodox templom műemléki környezete (MK)

Mtsz:9483

Rác u 11. (hrsz: 5534/1), 12. (hrsz: 5619), 13. (hrsz: 5535/1), 14. (hrsz: 5620), 15. (hrsz: 5536/1), 16. (hrsz:5632), 17. (hrsz: 5537/1), 18. (hrsz: 5634), 19. (hrsz: 5538/1), 20. (hrsz: 5645/1), 23. (hrsz: 5540/3), 25. (hrsz: 5541/1), 27. (hrsz: 5542/1-2), 29. (hrsz: 5543/1), Szúnyog u 9. (hrsz: 5629). A Rác u 11. sz. ingatlan É-i telekhatárán a 12. sz. ház hátsó telekhatáráig, majd délre fordulva a 20. sz. ház hátsó telekhatárának D-i végpontjáig, onnan a telekhatáron Ny-i irányban a 29. sz. ház hátsó telekhatárának D-i végpontjáig és onnan a telekhatárokon É-i irányba a kiindulási pontig.

A terület 1989-ben EUROPA NOSTRA fődíjat kapott.

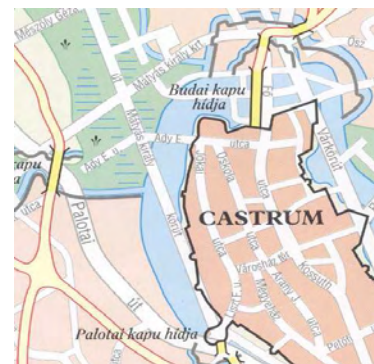
TKMK 349. Gelencsér Ferenc

KIEGÉSZÍTÉS

E hatástanulmány előkészítése során Székesfehérvár városrészekre való felosztása a 2009. 11. 24.-i egyeztetés alapján történt meg. A határvonalakat részben a város fejlődéstörténete, másrészt praktikus szabályozási szempontok határozták meg.

Ezen munkarész a mai Palotaváros területével foglalkozik, ami csak részben esik egybe a középkori nyugati külváros területével.

Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai

A Palotaváros fejlődéstörténete szempontjából igen meghatározó az a rész, amelyet szabályozási szempontból ma a Belváros részeként, annak műemléki jelentőségű területeként (MJT) kezelnek, bár valójában kívül esett a középkori BELVÁROS (CASTRUM) városfalain, az attól délre fekvő Újfalu (nova villa, Égettváros) falu része volt.

E terület a Budai út és Várkörút találkozásától délre a Balatoni útig terjedő sáv a Vörösmarty térrel és a nyugati térfalát képező házsorral.

Ezen terület épített örökségi értékeinek részletes elemzése az 1. Belváros kötetben található, de az aktualitásnak megfelelő kivonatos formában e munkarészben is ismertetjük.

SZÉKESFEHÉRVÁR

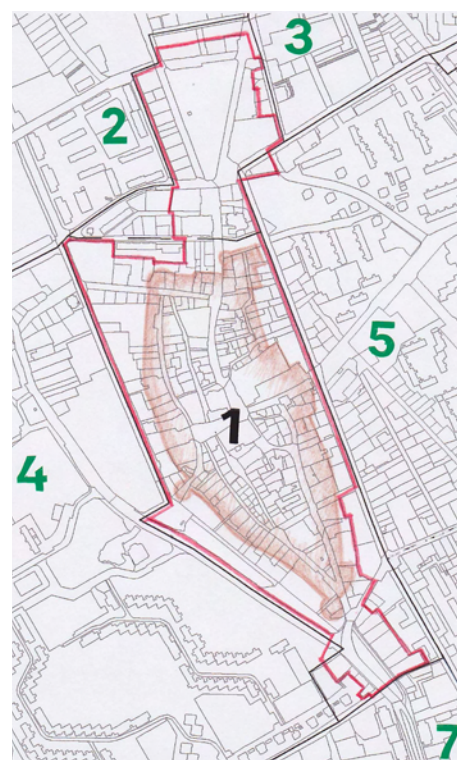
BELVÁROS – műemléki jelentőségű területe (MJT)

A műemléki jelentőségű terület (MJT), a történelmi városmag területe: a Zichy liget Ny-i és É-i térfalát és a Dózsa György utat alkotó telkek hátsó határvonalát követően, majd a Szekfű Gyula utcától elindulva a Várkörút középvonalában halad a határvonal D felé, egészen a Petőfi u. tengelyéig, innen a Szent István tér, továbbá a Vörösmarty tér K-i térfalait alkotó telkek hátsó határvonala mentén a Vak Bottyán köz, majd a Balatoni u. tengelyéig, ahol derékszögben megtörik és a Vörösmarty tér Ny-i házsora hátsó határvonala mentén fordul vissza ÉNy-nak, egészen a Tolnai u. tengelyéig, itt derékszögben csatlakozik a Piac tér központjához, ahonnan a határvonal a tér középvonalában halad ÉNy-i irányban, a Liszt Ferenc u. torkolatáig, innen a Mátyás király körút középvonalában halad tovább É-ra, az Ady Endre utcáig, amelynek É-i házsora mögött a dr. Koch László utcáig, onnan a Fő u. Ny-i házsora mögött tér vissza a Zichy liget D-i csücskének kiinduló pontjáig.

MŰEMLÉKI JELENTŐSÉGŰ TERÜLETHATÁ

A vizsgált Viziváros városrészhez e területnek az Budai úttól délre fekvő része tartozik, az e területen lévő egyedi műemléki védettségű épített örökségi elemei az alábbiak:

Műemléki törzsszám: 4319

- 1. TÖRTÉNELMI BELVÁROS
- 2-3. FELSŐVÁROS
- 4. PALOTAVÁROS
- 5. VIZIVÁROS
- 7. VASÚTVIDÉK...

Lakóház

1568

Vörösmarty tér 5., hrsz.: 5732

historizáló, 1860 körül

Zárt sorú beépítésben álló, téglalap alaprajzú, kétemeletes, nyeregtetős lakóház. Utcai homlokzatán megemelt oromzattal lezárt rizalit, benne szegmentíves záradékú kapu, fölötté öntöttvas konzolos- és korlátos erkély. Az erkélyre vezető ajtók között kariatida. Nyílásai faltükrökben állnak, a földszinten szegment-, az első emeleten félköríves, a második emeleten vízszintes záradékúak. A legfelső szint ablakainak szemöldökmezője és a főpárkány sűrű konzorsoros, gazdagon díszített, az ablakok alatti mezőkben is plasztikus díszítés. A középrizaliton ornamentális, másutt geometrikus díszítések töltik ki a mezőket, a tárcsadíszekben plasztikusan kiemelkedő emberfejek. Udvari homlokzata tagolatlan. Kapualja és lépcsőháza arhitektúráját gazdagon díszített fejezetű, mélyített tükrös pilaszterek jellemzik, öntöttvas lépcsőkorrát. Épült 1860 körül.

5.3 Helyi védettség

Székesfehérvár önkormányzata nem alkotott helyi védelemről szóló rendeletet.
E területen helyi védettség alatt álló épület vagy köztárgy a fentiek miatt jelenleg nincs.

6./ Örökségi értékek elemzése

6.1. Régészeti örökség

A nyugati városrész a középkori és a törökkori Fehérvár legnagyobb erődített települési egysége. Egykori területét a mai Tobak utca – Mátyás király utca – Balatoni út – Kelemen B. utca – Horog utca – Jancsár utca között fekvő Palotavárossal azonosíthatjuk. A középkor folyamán nem volt egységes település, területén több települési egység; északon a Sziget külváros (Nova Civitas) (12/3. lelőhelyek.), délen az Ingovány falu (12/5. lelőhelyek.), két, a nyugati szárazulat délnyugati részén a mocsárba nyúló félszigeten pedig, a szárazulat sövénykerítésén kívül, a johannita kolostor épületegyüttese (12/6. lelőhelyek), illetve a Szentkirályfölde falu (12/7. lelőhely) kapott helyet.

A középkori Újfalu (Nova Villa / Uzun külváros) a mai Széchenyi út két oldalán, a Vörösmarty tér, illetve a Balatoni út vonalától a Széchenyi út – Csikvári út torkolatáig terjedt a mai Hosszú sétatér és a Prohászka O. út közötti területen (12/4. lelőhelyek). Ezt a hosszú külvárost a két utóbbi utca környékén a középkorban mocsár határolta. A vizsgált városrész e középkori falu egy részére is kiterjed.

A török idők alatt, amikor Fehérvár északi és déli külvárosa valószínűleg elnéptelenedett, a nyugati szárazulat egységes településként élt tovább.

Ekkor már Rácváros, illetve Palotaváros a neve. A külváros területén 1543-ban telepedtek meg a szerbek, a bosnyákok és a bolgárok, valószínűleg más délről jövő kisebb létszámú népelemekkel együtt. A török hadsereg martalócaival családtagjaik, kereskedők, kézművesek is jöttek, akik benépesítették a Szigetváros és az Ingovány közötti síkságot. Emléküket Fehérváron több földrajzi név őrzi. Wüstinger József 1826-ban készített várossalaprészén a terület már egyértelműen a Palotai város nevet viseli.

A területén fekvő városrészeket külön-külön nem erődítették, a szárazulat erődítésrendszere egységes volt, a belvárossal elsősorban annak védelmét szolgálva egy védelmi egységet alkotott.

A részben feltárt, részben oklevéli adatokkal azonosított középkori falvak, erődítmények egyházi objektumok közül számunkra különös jelentőségű az egykori johannita konvent helyzete. Ugyanis a nyugati külváros területe 30 évvel ezelőtt teljesen megváltozott. Az új városrész a régi épületállomány megsemmisítésével, az ősi településszerkezet teljes figyelmen kívül hagyásával létesült. A beruházási akciótérületre kiterjedő, előzetes átfogó régészeti vizsgálat nem készült, a johannita konvent feltételezett területét kivéve. Az építés folyamán csupán esetenkénti leletmentésekre kerülhetett sor.

A terület nagy része azóta épületekkel, utakkal, burkolt terekkel beépült, a teljes felületet bolygatás érte. Építészeti szempontból a városrész szinte teljes mértékben kialakultnak tekinthető, új építés már csak a Tobak és Szömörce utcák egy részén, a Palotai út mentén és a mai Petőfi-park egy távlati átértékelése esetén jöhet szóba. Ebből következik, hogy további lényeges érintő feltárássra nincs lehetőség. Csak apró véletlenek folytán kerülhetnek elő újabb leletek.

A lakótelep megtervezésénél egyedül a johannita konvent esetében került sor régészeti kutatásra.

A Székesfehérvár középkori településtörténetét kutatók többsége a johannita konvent helyét az egykori Sziget utca (ma: Tolnai utca melletti park) környékére pontosította. (12/6. lelőhelyek) A johanniták fehérvári hiteleshelyi tevékenységére sok adatunk van. Ugyan a kolostor helye a történelmi várossalaprész tanúsága szerint már 1601-re elenyészett, mégis a köztudatban megőrződött. Valószínűleg azért, mert a területről és környékéről folyamatosan kerültek elő különféle leletek.

A kolostor területén 1978–1986 között Siklósi Gyula végzett leletmentő feltárást az új lakótelep építése előtt. Leletmentései során javarészt kitermelt középkori falmaradványokat talált, melyeket nagy méretű, újkori beásások több helyütt szinte teljesen kitermeltek, nyomtalanul megsemmisítettek. Különösen értékes leletek (ú.n. „dreihauseni” serleg) kerültek elő a kolostor konyha–ebédlő céljára épített házában, mely a leletanyagok szerint az Árpád-korban, a kolostorépítés második fázisában készült el.

Az 1984-től állandósuló magas talajvízszint és az anyagi források hiánya miatt a feltárásokat 1986-ban abba kellett hagyniuk.

A Palotavárosi lakónegyed megtervezésénél kizárólag ezt a lelőhelyet vették figyelembe. A nagy beruházás I. ütemében létrehozott új településszerkezet lehetőséget hagyott a johannita kolostor későbbi teljes feltáráására és esetleges romkert-jellegű bemutatására.

Ennek megvalósítása elvileg továbbra is lehetséges, ehhez további átfogó vizsgálatokra és régészeti feltárásokra van szükség.

6.2. Építészeti örökség

A hajdani nyugati külváros, melynek története közel egyidős a Belvároséval, és melynek folyamatosságát a török megszállás másfél évszázada sem szakította meg, az utóbbi 30 évben alapjaiban megváltozott. Magyarország egyik legnagyobb lakótelepének megépítését az addig történeti hagyományokból építkező, organikusan fejlődő ezeréves településszövet és az azt megtöltő életforma teljes megsemmisítése árán valósították meg. Mindössze egy 130 méteres utcaszakasz maradt meg mutatóban, ez is csak a korábban műemlékké nyilvánított Ráctemplomnak köszönhető.

a. településszerkezet

A mai településszerkezetet beazonosítva az 1826-os Wüstringer térképpel, megállapítható, hogy a Rácutcán kívül már alig van valami a hajdani beépítésből. A Ráctemplomtól északkeletre fekvő kis utcaszakaszokon, a Szűnyog utca maradékán, valamint a Palotai út egyes részein maradt meg nyomokban a hagyományos, szalagtelkes beépítés. E rövid szakaszokon is vegyes összképet nyújt a mai állapot, mert hol egy korábbi iskola, hol egy új többemeletes lakóház, vagy egy tájidegen beépítési vonal teszi felismerhetetlenné a régi szerkezetet.

A Palotai úton a temető irányába való terjeszkedést már az 1826-os Wüstringer felmérés is ábrázolja és haladva az idővel, végigkísérhető a sűrűsödése.

A 19. századi térképek még nem jeleznek a Varga csatorna mentén beépítést, csak először 1910-ben, ez a Börgyár dűlő, amely telekszerkezetében máig megmaradt. (Ebben lesz most friss elem a Palotai úttal párhuzamosan tervezett belső átkötő út, melynek nyomvonalát már biztosították.) Ekkor jelent meg a Ráctemető mögé kanyarodva a Szent Gellért utca kezdeménye (Ráctemetői dűlő) is.

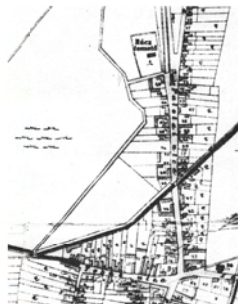
1826

1840-60

1882

1899

1910

A mai állapotot, utcaképeket vizsgálva ez a folyamat nyomon követhető. Ezt tanúsítják a Palotai úton megmaradt polgáris ízű házak, valamint a temetők mögött máig fennálló, egy évszázadot átfogó építési szövet.

A Börgyár főépülete már az 1899-es ábrázoláson felfedezhető.

Hiába számít elvileg értéknek a lenullázott nyugati külváros viszonylatában a múlt örökségének minden apró kis fennmaradt momentuma. A megőrzésről szóló döntésnél nem hagyható figyelmen kívül az eredmény várható esztétikuma. Teljesen átépült már Tobak és Szömörce utca környéke is, szemmel láthatóan ötletszerű, exhibicionista nekibuzdulások alapján, az összhangra törekvés legkisebb jele nélkül. A mai végeredmény egy zavaros, szedett-vedett stílusparádé, rendezőelv híján itt mindenki azt csinált, amit akart. Vonatkozik ez a funkcióra, a telekegyesítésre, a szintszámra, az építési vonalra, tetőidomra, a küllemről nem is beszélve. Igen groteszk látványt eredményezne ebben az építészeti zűrzavarban ragaszkodni néhány régi paraszt-, vagy polgárház megtartásához.

Azokon a szerencsésebb helyeken, ahol az örökségi érték nagyobb területen, összefüggéseiben maradt fenn, a felismerésen túl törekedni lehet a megőrzésükre.

Megőrzésre méltó a teljes Börgyár dűlő, a Varga csatorna menti beépítés, melynek értéke a szemközti öreg börgyárral együtt lesz teljes.

Településszerkezeti érték a temetők mögötti beépítés, azaz a Palotai út zárt sorúan beépült nyugati térfala és beljebb, a Gaja-töltésig lágyan kanyargó Szent Gellért utca és környéke. A telekosztás nem egyenletes, de azonos léptékű. A Palotai úti házak fegyelmезetten az utcavonalon állnak. A Szent Gellért utcai beépítés hol az utcavonalon van, hol előkertes, sőt fűrészfogas is adódik. Mindehhez életszerű utcakép is társul.

A Palotai út nyugati oldala a Kálvária mögötti szakaszon telekszerkezetében és utcaképében örökségi értéket tartalmaz, ennek helyi területi védelme javasolt a Kálváriával összhangban.

A Szent Gellért utca teljes hosszában a kétoldali telekszerkezet és az út nyomvonala jelent örökségi értéket, ennek helyi területi védelme javasolt.

a. Utcakép

A Rác templom körüli házak alkotta utcakép hűen tükrözi a hajdani beépítést, látványt. A nagyszabású lakótelep építés során csak a barokk műemléki Ráctemplom körül maradhatott meg a régi fésűs beépítés 130 méteres utcaszakaszon. Az 1980-as években ezek a régi házakat vagy felújították, vagy az eredeti felmérése alapján újraépítették. (tervező: Csutiné Schleer Erzsébet, építész munkatársak: Hoffmann Tibor, Németh László, Ripszám János, Virág László, Zalka István, FMTI) Egy 1930-ban készült festmény is igazolja a hitelességet.

A terület védelmét a műemlékké nyilvánítás má t húsz éve biztosítja, aminek az 1989. évi EUROPA NOSTRA földj is nyomatékot ad.

Europa Nostra kiállítás Bp.2006.

Rác utca

A Börgyár dűlő fűrészfogas beépítésű házsorában még több olyan épület áll, amely feltehetően a 19. század végén épült. Néhány ház már a későbbi polgáriás izlés jegyeit hordozza. Az újabb lakóházak is építési vonalukkal, tömegükkel illeszkednek az utcaképbe, egy brutális kivételtől eltekintve.

A Börgyár dűlőnek a Palotai úti saroktól számított 6 ingatlana és a dűlőútnak ez a szakasza (hrsz: 5470 - 5475) telekszerkezet és utcakép szempontjából örökségi értéket képvisel, helyi területi védelemre javasolt.

A Palotai úton a Kálvária mögött beljebb húzódó házsor a terület egyik legszebb térfalát alkotja. A különböző korokban épült házak, vagy azok átalakításai bár nem egyformák, mégis harmóniát teremtenek. Ez a természetességüknek, a lépték betartásának és a kialakult állapot tiszteletének köszönhető.

Palotai úti házsor

Azonos nyelvet beszélő „egyéniségek”

A Palotai útnak a Kálvária mögötti szakaszán a Palotai út 80.-128. sz. házsora (hrsz: 5335 - 5392) telekszerkezet és utcakép szempontjából örökségi értéket képvisel, helyi területi védelemre javasolt a Kálvária területi védelmével összhangban.

Az utcaképen belül mindig nyomon követhető a történeti fejlődés. A Palotai út északi szakaszának, a 134-172. sz. házak utcaképe is csak azért egységes, szinte steril, mert egy időben, akciószerűen épültek. Ennek a házsornak, bár mindössze hatvan éves, az értéke a szokatlan egységességben rejlik, akárcsak másutt az ONCSA házak esetében. Az egyöntetű ritmus, az egyforma tömegek, tetőzetek, nyílásrendszer, a díszítetlenség továbbra is megőrzendő. Az első 10 ház katonás rendje a házsor második felében a gerincek befordulásával feloldódik, ez kissé lüktető természetes hatást kelt, az egész így lesz teljes. Kevésbé fogadható el az útszakasz közepén az egy szem renitens az aránytalan léptékű és idegen formájú tetőablakaival.

Javasolt ezzel kapcsolatban az egységes döntés meghozatala. Vagy sehol ne készüljön az utca felé tetőablak, vagy csak meghatározott számú tetősíkból fekvő, vagy csomóponti szinten ki kell dolgozni egy szerény méretű és színvonalas küllemű helyi típust.

A Palotai út 134-172. sz. házsor (hrsz:5291 - 5310) telekszerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

Az Ady Endre utcai házsorok látványában a Korcsolyázó Egylet háza meghatározó jelenség. Kár, hogy a szomszédos ház új hatalmas tömegével és a csatlakozás nehezen magyarázható bizonytalanságával nem így gondolja. A szemközi oldalon az utcakép a sűrű növényzet miatt alig érzékelhető.

b. Lakóépületek

A Palotavárosban a lakóépületi formációk szinte teljes skálája megtalálható. Ezek közül örökségi értéket az egykori külváros néhány megmaradt 19. századi, 20. század eleji tanúja képvisel. Ám ezek kis számban vannak és általában szórványban helyezkednek el, ezért megőrzésük a helyi egyedi védelem eszközével nem célravezető, a tulajdonosok döntésére kell bízni. Élő példa erre a Szent Gellért utca, ahol a régi házak egy részét ösztönzés nélkül is takaros helyreállították és használják, többeket sűrűn benőtt a növényzet és rajta van az ELADÓ tábla.

A vizsgált területen az Ady Endre utca 26. számú emeletes, manzárdtetős lakóház különös értéket képvisel, Székesfehérvár kevés számú szecessziós épületének egyike. Az utcai homlokzat legművelesebb része a rusztikázott műkő keretezésű bejárati kapuzat és az erélyek kovácsoltvas mellvédje.

Az Ady Endre utca 26. sz. lakóház (hrsz: 198) szecessziós építészeti és művészi értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Az ezzel szemközt álló Ady Endre u 21/a. számú egykori Korcsolyázó Egylet Háza az 1930-as évek elején épült Schmidl Ferenc terve alapján. A barokkos ízű épület hajdani fehérváriak szórakozásának egyik legkedveltebb színtere volt.

Az Ady Endre utca 21/a. sz. egykori Korcsolyázó Egylet Háza (hrs: 186) építészeti és helytörténeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

c. Ipari épületek

Egykori Weiss és Tull Bőrgyár

Az 1720-as eredetű, az 1880-as évektől fénykorát élő, egykori Weiss és Tull Bőrgyár épületeit nem söpörte el a lakótelep építése. A különböző korokban, a 19. – 20. század fordulója körül létesült házak még állnak, bár üresen, elhagyottan, de felújítható műszaki állapotban. A bőrkikészítő ipari tevékenység, az erős vegyszerek alkalmazása szemmel láthatóan jól konzerválta a belső faszervezeteket. Az épület Varga csatorna felőli külső oldala szinte erődítmény jellegű, így festői hangulatú, szép egységet képeznek a Bőrgyár- dűlő házsorával, amelyet a sűrű növényzet még romantikusabbá tesz.

A csatornaparti emeletes főépület, belső fa tartószerkezetével, tégladiszítású homlokzatával, megmaradt kevés berendezésével rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel. Az udvaron körülötte álló épületekkel, bár azok az örökségi érték szempontjából differenciáltan kezelendők, funkcionális és történelmi egységet képez. A technológiát tükrözve az épületek közeiben érdekes arányú szabad terek képződtek. A gyár főbejárata is még megőrizte sajátos értékeit.

A teljes gyárterület örökségi érték, kulturális célra történő felújítása javasolt. Meg kell tartani az udvar természetességét, a gyári jelleget, kerülni kell a túldimenzionált, steril, „kipucolós” megoldásokat. A hasznosítás során olyan funkcióra kell törekedni, amely mellett érvényesülni tudnak az épületegyüttes eredetei, ipari jellegű értékei. A felújítás csak érzékeny és magas színvonalú tervezői megközelítéssel történjék, ez minden szakágra, gépészetre, belsőépítészetre, környezetrendezésre is vonatkozzék.

A Tobak utcai egykori Weiss és Tull Bőrgyár teljes ingatlana (hrs: 5528) rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel, ezért országos műemléki védelemre javasolt.

A bőrgyárudvarához funkcionálisan csatlakozó ingatlanok (hrs: 5529, 5530), valamint a Bőrgyár dűlői házsor 10.-23. sz.nyugati szakasza (hrs:5480/2, 5481/2, 5483/1, 5484, 5487, 5488, 5490/1, 5491, 5492, 5493/2, 5494/2, 5496), a Bőrgyári dűlőút teljes hossza, és a Varga-csatorna Palotai úttól a Bátky Zsigmond utcáig terjedő szakasza Műemléki Környezetté (MK) minősítendő.

Egykori Kovács Bőrgyár

Az 1884-ben alapított ipari üzem rövidebb pályafutást futott be, csak néhány évtizeden át működött, és kisebb volt, mint a közeli másik bőrgyár. Ipartörténeti jelentőségét ez nem csorbítja. Eklektikus, téglarchitektúrában gazdag, tympanonos kialakítása és szimbólum értékű, meseszerű víztornya a város sajátos színfoltját jelenti. 1981. óta diszkont áruház részeként használják. Hasznosítása közcélra, kulturális vagy turisztikai funkcióra történjék, amely mellett érvényesülni tudnak az épületegyüttes eredetei, ipari jellegű értékei. A felújítás csak érzékeny és magas színvonalú tervezői megközelítéssel történjék, ez minden szakágra, gépészetre, belsőépítészetre, környezetrendezésre is vonatkozzék. amely mellett érvényesülni tudnak az épületegyüttes eredetei, ipari jellegű értékei. A felújítás itt is csak érzékeny és magas színvonalú tervezői megközelítéssel történjék, ez minden szakágra, gépészetre, belsőépítészetre, környezetrendezésre is vonatkozzék.

Fokozza az épület értékét az egykori Weiss és Tull Bőrgyár közelsége, ezt a hasznosítás során célszerű lesz figyelembe venni.

A Tobak utcai egykori Kovács-féle Bőrgyár 1884-ben épült épületegyüttese és a hozzá tartozó ingatlanrész (hrs: 5522/1) rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel, ezért országos műemléki védelemre javasolt.

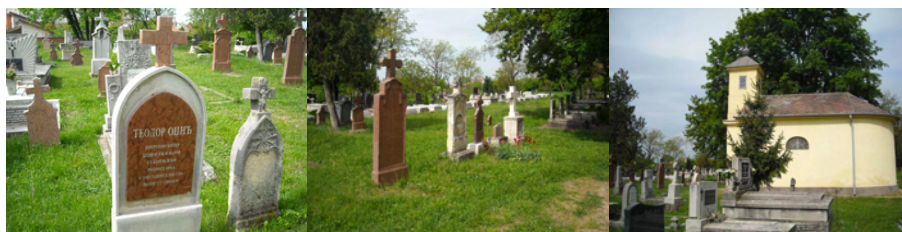
d. egyéb építmények

Ráctemető, Palotai út hrsz:

A Palotai úti Ráctemető helyén 1601-ben török temető volt, a rácok 1752-től használják. A régi síremlékek közül a II. világháborúban sok megsemmisült. A temető bejáratánál temetőkereszt áll, közepén a Szent Katalin tiszteletére emelt temetőkápolna, 1848-49-ben épült klasszicizáló stílusban (tervezte: Mádél Ferenc). Belsejében őrzi az alapító sírkölapját.

A temetőben 287 görögkeleti vallású I. világháborús hadifogoly is nyugszik, oroszok, szerbek, románok.

1984-ben összeállított tanulmányukban Poklosi Péter tanár és diákjai feldolgozták a temető történetét, regisztrálták a sírhelyeket és a műemlék síremlékekről részletes művészettörténeti leírást készítettek. A városszépítő diákcsoportok a II. világháborúban megsérült, ledöntött síremlékeket helyreállították, azóta is rendszeresen gondozzák a temetőt.

A Ráctemető 20 db 18. századi barokk sírköve műemléki védelem alatt áll. A hadifogoly temetőt a Genfi Egyezmény védi.

Szentháromság (Hosszú) temető, Palotai út hrsz:

A Palotai út nyugati oldalán létesült római katolikus temető, már 1696-ban említik, 1744-től használják rendszeresen, utolsó kibővítése 1874-ben történt. A város legnagyobb régi temetője, reprezentatív jellegű. Sok jelentős helyi személyiség (város, megye, honvédelem, egyház, kultúra) és neves családok temetkezőhelye. Számos építmény, síremlék, sírkő képvisel kimagasló művészi értéket. A síremlékek szobrász-alkotói között említhető Bory Jenő, Kallós Ede, Istók János. A temető kápolnája 1872-ben épült Hübner Nándor terve szerint, görögkereszt alaprajzú neoreneszánsz épület, a 20. század elején átépítették. A keresztet állította Simor Terézia, Simor János fehérvári születésű esztergomi hercegprímás testvére 1883-ban

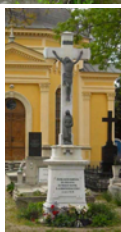
Ma városi temető. A II. világháborúban ledöntött, megsérült, gazdátlanra vált síremlékeket két évtized óta a maroshegyi Vörösmarty Mihály Szakiskola diákjai állítják helyre, Poklosi Péter tanár, a Székesfehérvári Városszépítő-, és Védő Egyesület elnöke, a Hadisírgondozó Szövetség elnöke vezetésével, önzetlen lelkiismeretes munkával.

A Szentháromság temető rendkívüli történeti, helytörténeti és művészi értéket képvisel, területének jelentős része nyilvántartott régészeti lelőhely.

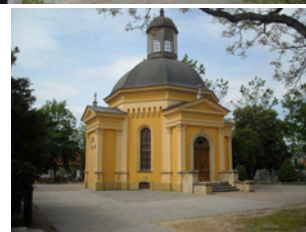

JÖJETEK HOZZÁM MINDNYÁJAN,
KIK FÁRADOZTOK,
ÉS TERHELVE VAGYTOTK,
ÉS ÉN MEGNYUGTATLAK TITEKET
SZ. MÁTÉ XI 28

1883

temetőkápolna

A Szentháromság temető kápolnája (1872. Hübner Nándor) a 20. század eleji átépítésével együtt jelentős építészettörténeti és helytörténeti értéket képvisel, műemléki védelme javasolt.

Javasolt a temető teljes területének helytörténeti, építészettörténeti és művészettörténeti kutatása, feldolgozása, részletes regisztráció és fotodokumentáció készítése. Ennek elkészültét követően tehető javaslat a műemléki védelem kiterjesztésére és annak mértékére.

Kálváriásor, Palotai út

A Szentháromság temetőhöz kapcsolódó kálvária 1860-70-ben készült, eredetileg hét stációval, 1897-ben 14 stációra bővítették, ezek oszlopos keretbe foglalt domborművek.

A Palotai úti Kálvária helytörténeti és művészeti értéke miatt helyi területi védelemre javasolt összhangban a mögötte húzódó Palotai út 80-128. sz. házsor helyi területi védelmével.

e. köztárgyak, művészeti alkotások

A Palotavárosban és környékén kevés számú művészeti alkotás, köztárgy található.

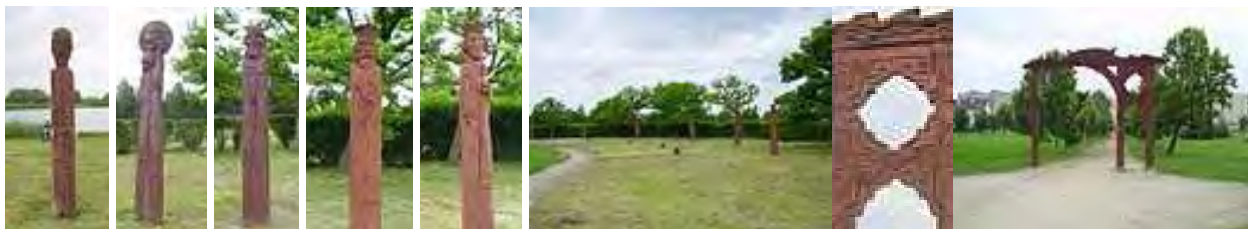
Palotai úti „János vitéz” park

Székesfehérváron, a buszpályaudvarral szemben, közel egyhektáros területen, készül 2008 óta a „János vitéz” park Izmini Réka kert- és tájépítő mérnök terve alapján. A park János vitéz vándorlásának állomásait mutatja be a terület kertépítészeti elemekkel. A területen 2004. óta Székely János Jenő egészalakos bronz – márvány Petőfi-szobra áll, amely az ötlet alapját adta.

Királyok parkja

A park a lakóházaktól a Palotavárosi tavakhoz vezető sétány mentén található. Nevét egy fafaragó csoport által készített, a városban eltemetett királyok életnagyságú faszobrairól kapta, mely szobrok benépesítik a parkot. (Géza fejedelem, Szent István, II.Géza, IV.István, II.Béla, III.Béla, Könyves Kálmán). A park bejáratánál díszes faragású székely kapu áll. A park tervét Csete György építész készítette, a fafaragó csoport vezetője Cs. Kiss Ernő volt.

Út menti kereszt

A Szent Gellért utca egyik új lakóháza előtt, a behúzott vonalú kőkerítés sarkában kialakuló kis téren helyeztek el egy szépen kidolgozott, ám szokatlan arányú fehér márvány feszületet, a régi, szép népi hagyomány mai folytatásaként. (valószínűleg a talapzat még készülöben van)

f. összkép, sziluett

7./ Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében

A területhasználatban három évtizede végrehajtott drasztikus változás az egykori nyugati külváros területén a potenciálisan fellelhető épített örökségi értéket megsemmisítette. A terület nagy részét mélyalapozású lakóházak, utak, burkolt területek, közműcsatornák fedik. A lakótelep építését megelőzően – a johannita konvent területét kivéve – előzetes, átfogó régészeti feltárás nem történt, csak esetenkénti leletmentés volt lehetséges. Ezekből nyerhettek bizonyosságot a középkori nyugati külváros elhelyezkedéséről, életéről, ami írásos adatokkal is beazonosítható volt.

A johannita kolostor további feltárása, romkertként való bemutatása, előzetes vizsgálatok függvényében elvileg továbbra is lehetséges. Korábban a megemelkedett talajvízszint is akadályozta a további ásatásokat. A kevés számú, eredeti szerkezetében megmaradt területrészen (Palotai út, Szt. Gellért utca, Hosszú temető) még végezhető feltárás. A nagy területre beazonosított lelőhelyek egy jelentős része nem beépített, hanem zöldterülettel fedett. Ezeket a lelőhelyeket a parképítés, bolygatás, a talajkiemeléssel járóépítési tevékenység károsíthatja.

A vizsgált terület nagy részén épített örökséget a terület jelenlegi használata és állapota ma már nem veszélyezteti, ugyanis nincs, mit veszélyeztessen. Ezért értékelődnek fel a még megmaradt értékek, a 60-100 éves házsorok, egykori gyárak, vagy a város reprezentatív temetője.

A Palotaváros területhasználatánál viszont nem hagyható figyelmen kívül Székesfehérvár kincse, a történelmi belváros gazdag régészeti és épített öröksége.

A belvárossal határos Palotai úti részek jelenlegi területhasználatára nem segíti ennek az örökségi értéknek a zavartalan érvényesülését, a belvároshoz méltó kiskereskedelem élénkítését, turisztikai forgalmának növelését.

B./ VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK

1./ Településhálózati és tájhasználati változások

A településhálózat kialakulnak tekinthető, a vonatkozó rendezési tervek ezen a téren nem jeleznek változást.

2./ Településszerkezeti, területhasználati és beépítettségi változás

A településszerkezet kialakulnak tekinthető, a lényegét érintő változások már korábban bekövetkeztek. A rendezési terv alapján újabb változásra nem kell számítani. Kivételt képez a Tobak utca tervezett meghosszabbítása a tavak irányába, az évek óta spontán kialakult „egérút” nyomvonalának közelében. Továbbá a Kelemen Béla utca és Schw. Gmünd utca átkötése a Varga csatorna fölött, a Bőrgyár dűlő házsorának kettészélesítésével. Mindkettő előkészített stádiumban van, ezért elfogadottnak kell tekinteni.

A kertvárosi övezetekre vonatkozó szabályozás új elemeket nem tartalmaz. Azonban a Bőrgyár dűlőre megengedett 6,0 méteres építménymagasság és a Palotai út északi végében a kialakult állapot figyelmen kívül hagyása kockáztatja az örökségi érték érvényesülését.

Talán egyszer majd a falanszter-szerű garázs városokra is kitalálnak egy jobb megoldást.

A panelházak és a Palotai út közötti sávban nagyméretű VK – központi vegyes jelölésű tömbök tapadnak a történelmi Belvároshoz, szinte a csatlakozás teljes hosszában, 40-80 % beépítési lehetőséggel, és 12,5 méter megengedett építménymagassággal. A Szerkezeti Terv itt alközpontot hangsúlyoz.

A felkínált lehetőségek egy része már valósággá vált. Szinte a teljes hosszon beépült a Palotai út nyugati oldala. Egymás után sorakoznak a hatalmas sivár parkolófelületekkel körbevett földszintes nagyáruházak, egymástól függetlenül, szervezőerő nélkül, a terület értékéhez képest egyoldalú funkcionális nyomást és alacsony színvonalú összképet eredményezve. Némelyik épület már újkorában is ideiglenesnek tűnik.

A többemeletes fura fehér-sárga üzletház magányában kérdőjelként hat.

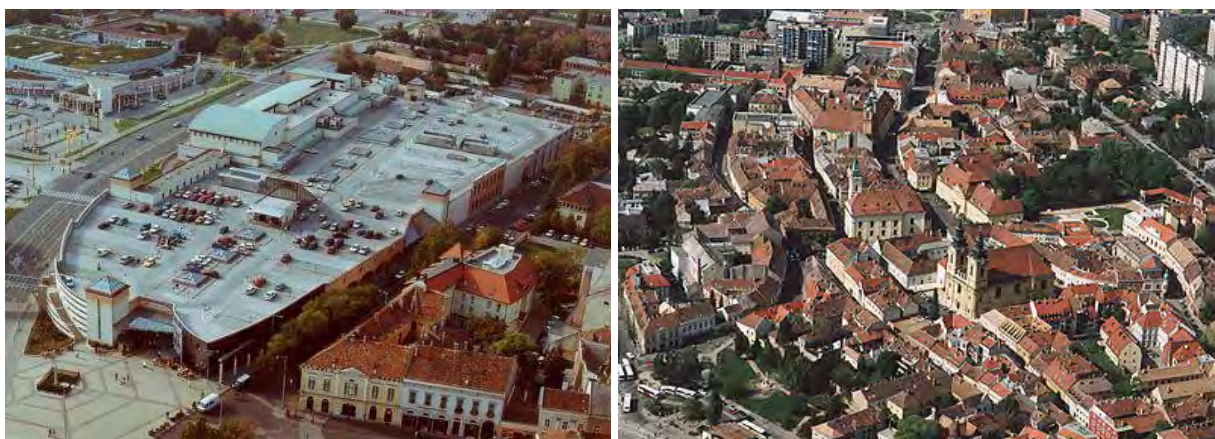
A lapos, földszintes, multiláncokhoz tartozó dobozok területfoglalása a hasznosságuknál lényegesen nagyobb. Ez a sáv nagyságrendekkel értékesebb, mint ahogy mára beépült. A rendezési tervek sem ösztönöznek a nagyvárosi központ jellegre, és nincsenek tekintettel a közvetlen szomszéd, a történelmi városközpont örökségi értékeire. A Palotai út menti sáv túldimenzionált kereskedelmi szerepével komolyan veszélyezteti a történelmi belváros működését.

Ebben a „központi vegyesben” kapott két éve lehetőséget a „murvás parkoló” területén egy újabb pláza, amiről már több alaprajzi sémát és homlokzati tervet mutattak be. Eddig csak az a biztos, hogy jóval nagyobb lesz, mint a már 10 éve megépült szomszédja.

Ugyan e kötetben a vizsgált terület csupán a Palotaváros, de ez a kérdéskör már nem csak a Palotaváros ügye. A Palotai út menti térség az ezeréves történelmi belváros közvetlen szomszédja, akár a tartalékterületének is tekinthető. Az értékes, ám építészeti alulértékelt sáv mai megvalósult állapotában, de a további tervi lehetőségekben sem érzékelhető a törekvés a történelmi belvárossal való összhangra, a műemléki városközpont értékeinek zavartalan érvényesítésére. A rendezési tervek nem adnak korszerű városfejlesztési válaszokat a két városrész közötti kapcsolat felépítésére. Ezzel véglegesen megszűnik a lehetősége annak, hogy itt 21. századi nagyvárosi városközpontozó méltó, nagyvonalú, emberbarát városépítészeti megoldások valósulhassanak meg. Ez a probléma már egész Székesfehérvárt érinti.

Az eddigi eredményt tekintve nem csupán az értéknövelés kérdőjelezhető meg, hanem a meglévő értékek megőrzése is kockán forog.

Ez a folyamat már 10 évvel ezelőtt, az Alba Pláza építésével kezdődött el.

www.civertan.hu

3./ Infrastrukturális változás

A vizsgálat e témát nem érinti.

4./ Népeség, életmód, társadalom, kultúra változása

A vizsgálat e témát nem érinti.

C./ HATÁSELEMZÉS

A Palotaváros nem elemezhető önmagában. Nem lehet eltekinteni a történelmi belváros közvetlen szomszédságától, a két városrész egymásra gyakorolt hatásától.

1./ Történeti településhálózati követelmények

A műemléki belváros és az azonos korú alapokra ráépült Palotaváros ma két külön világ, amelyeket egy nyolcsávosra bővített, forgalmas út hermetikusan elválaszt egymástól. A kettő közötti kapcsolat az elvárható lüktetés helyett igen gyenge lábakon áll. A rendezési tervekben felkínált fejlesztési mérték az igazi nagy lehetőségek elszalasztását jelenti.

Ma még van lehetőség a korrekcióra.

Meg kell vizsgálni, miként lehet a Palotai út átmenő forgalmát szintben elválasztani a keresztirányú intenzív gyalogosforgalomtól. A megoldás nem a magasban vezetett hidakban és a csőszerű aluljárókban keresendő. Vizionálni kell a belvárosi Várfal-park széles sétányként való szerves átvezetését a palotavárosi oldalra. A hierarchiában az embert kell a gépkocsi fölé helyezni, ehhez azonban megfelelően vezetett utak, eltérő szintek szükségesek. A néhány zebra, mint a 20 ezres lakosság egyetlen átjutási lehetősége, méltatlan, szűnjék meg.

Nincs szükség keskeny hosszú hidakra, a belvárost már nem a hajdani mocsár veszi körül...

Ezek a követelmények egy történelmi településhálózatra építkező, országos példaként fejlesztett, 21. századi nagyvárostól elvárhatók.

2./ Természeti, táji hatások

A vizsgálat e témát nem érinti.

3./ Településkép feltárulásának változásai

Ez a kérdés harminc évvel ezelőtt valójában eldőlt. A történelmi belvárossal szemközi minőségi látvány megteremtése azonban még a jövő feladatai közé tartozik. Ez szoros összhangban áll a két városrész viszonyának kérdésével. Nem kulisszaszerű térfal felépítése a cél, helyette a korszerű városépítészeti kapcsolatok és a kedvező funkcionális működés igényes, magas esztétikájú, formai megnyilatkozását kell megalkotni.

4./ Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának vagy pusztulásának lehetőségei

Dacára annak, hogy a lakótelep építését nem előzte meg átfogó régészeti feltárás, az egykori nyugati külváros és a falvai területén számtalan lelőhelyet regisztráltak.

Különös jelentőséggel bír a lakótelep I. ütemű karéjának közepén a johannita kolostor lelőhelye. Harminc éve ez volt az egyetlen régészeti feltárás, melynek eredményét figyelembe vették a lakótelep tervezése során. Az ásatást az emelkedő talajvízszint és a pénztelenség miatt kellett abbahagyni. Megfelelő előzetes vizsgálatok alapján a kutatás elvileg folytatható, és megvalósítható a feltárt épületmaradványok romkert-szerű bemutatása.

A lakótelep területe nagyrészt épülettel, burkolattal fedett, ez kialakulnak tekintendő, nem kizárt azonban esetenkénti leletek előkerülése. Ennek valószínűsége nagyobb a Palotai út környékén, azokon a részeken, melyek átalakulás előtt állnak, vagy a Gellért utcai kertes tömbben.

Tekintettel az alapvetően fontosságú régészeti szempontokra, fel kell hívni a figyelmet, hogy minden egyes nyilvántartott lelőhelyet érintő munkálat estében, továbbá minden olyan esetben, amikor váratlanul régészeti lelet, vagy jelenség kerül elő, a KÖH-t értesíteni kell (ez utóbbi esetben a területileg illetékes Múzeum értesítésével párhuzamosan) Tekintettel azonban a törvényi szabályozásra, mely szerint a beruházások esetében a szükségessé váló régészeti feltárások költségét a beruházónak kell állnia, valamint a váratlanul előkerülő lelőhelyek kapcsán szükséges mentőfeltárások által okozott időkiesésre egy-egy beruházás során, sajnos a nem kellően motivált felek miatt a gyakorlatban továbbra is számolni kell a régészeti jelenségek egy jelentős részének dokumentálatlan pusztulásával. Ennek elkerülése érdekében szükséges az előrelátó tervezés, valamint a fejlesztések során a régészeti többletköltségek tervezése.

Bármilyen beruházás (pl. alagcsövezés, meliorálás, talajlazítás, csatornaásás, homok-, agyag-, vagy földbányászás, magas-, vagy mélyépítés, útépítés, építés, stb.) jelentős károkat okozhat a lelőhelyeken, akár teljes megsemmisülésükhöz is vezethet, ezért ezek a tevékenységek minden esetben a Hivatal előzetes szakhatósági engedélyéhez kötöttek. A hivatal saját hatáskörében mérlegeli a tervezett beruházás és az általa régészeti örökségben keletkező

visszafordíthatatlan folyamatok arányát, viszonyát, majd a jogszabályokkal összhangban ezek alapján engedélyezi, kikötésekkel (pl. a beruházó költségére történő megelőző feltárás, vagy régészeti felügyelet elrendelésével) engedélyezi, vagy elutasítja az engedélykérelmet. Mindezek alapján a lelőhelyekkel érintett területeket érdemes a gazdasági/ipari vagy építési területek kijelölésénél mellőzni.

Fentiek vonatkoznak a tervezési területen és a távlati fejlesztési területen fekvő lelőhelyekre és régészeti érdekű területekre is. Bármilyen földmunkával járó beruházás megvalósításához mindenképpen a Hivatal szakhatósági hozzájárulására van szükség. Még abban az esetben is, ha igazolható, hogy a beruházás máshol nem, vagy csak a költségek aránytalan megnövekedésével valósítható meg, a Hivatal hozzájárulása akkor is csak próbafeltárás, illetve ennek eredményétől függően teljes megelőző feltárás elvégzésének kikötésével várható. Ennek idő-, és pénzbeli vonzatával ezért már a tervezéskor számolni kell.

5./ Történeti térbeli rendszerek alakulása

A történeti térbeli rendszerek itt már kialakultnak tekinthetők. Az egyik ezer éves, a másik harminc. A kettő között kell az értékörző és értékteremtő élő kapcsolatot létrehozni.

Nem szabad a történelmi városközpont közvetlen szomszédságában egy attól teljesen független, azt agyonnyomó kereskedelmi (al)központot csinálni.

6./ Műemléki együttesek, műemlékek eszmei, használati és esztétikai jelentőségének alakulása a tájban, településszerkezetben, épített környezetben, a település életében

6.1. Országos védelem

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön miniszteri rendeletben védetté nyilvánított, és egyben a Magyarország Műemlékjegyzékében szereplő alábbi objektumok találhatóak:

Szerb temető sírkövei Műemléki törzsszám: 1543
Palotai út, hrsz: 5393/3, késő barokk és historizáló, 18-19. század

Szerb orthodox templom (Keresztelő Szent János születése) Mtsz: 1550
Rác utca, hrsz: 5630, barokk, 1774

Lakóház Műemléki törzsszám: 9965
Rác utca 19., hrsz: 5538/1, 19. század eleje

Szerb Ortodox templom műemléki környezete (MK) Mtsz:9483

E tanulmány kapcsán a Palotaváros és környéke területén a további épületek műemléki védelmére teszünk új javaslatot:

1./

A Tobak utcai egykori Weiss és Tull Bőrgyár teljes ingatlana (hrsz: 5528) rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel, ezért országos műemléki védelemre javasolt.

2./

A bőrgyárudvarához funkcionálisan csatlakozó ingatlanok (hrsz: 5529, 5530), valamint a Bőrgyár dűlői házsor 10.-23. sz.nyugati szakasza (hrsz:5480/2, 5481/2, 5483/1, 5484, 5487, 5488, 5490/1, 5491, 5492, 5493/2, 5494/2, 5496), a Bőrgyári dűlőút teljes hossza, és a Varga-csatorna Palotai úttól a Bátky Zsigmond utcáig terjedő szakasza Műemléki Környezetté (MK) minősítendő.

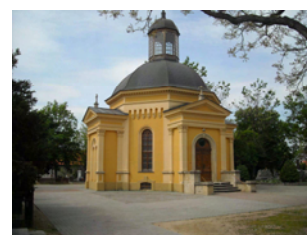
3./

A Tobak utcai egykori Kovács-féle Bőrgyár 1884-ben épült épületeryüttese és a hozzá tartozó ingatlanrész (hrsz: 5522/1) rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel, ezért országos műemléki védelemre javasolt.

4./

A Szentháromság temető kápolnája (1872. Hübner Nándor) a 20. század eleji átépítésével együtt jelentős építészettörténeti és helytörténeti értéket képvisel, műemléki védelme javasolt.

6.2. Helyi védelem

Székesfehérvár önkormányzata még nem alkotott helyi védelemről szóló rendeletet. A vizsgált területen helyi védettség alatt álló épület vagy köztárgy a fentiek miatt jelenleg nincs.

A hatástanulmány tárgyát képező Palotaváros és környéke területen az alábbi objektumok helyi védelmét javasoljuk:

helyi területi védelem

1./ A Szent Gellért utca teljes hosszában a kétoldali telekszerkezet és az út nyomvonala jelent örökségi értéket, ennek helyi területi védelme javasolt.

2./ A Bőrgyár dűlőnek a Palotai úti saroktól számított 6 ingatlana és a dűlőútnak ez a szakasza (hrsz: 5470 - 5475) telekszerkezet és utcakép szempontjából örökségi értéket képvisel, helyi területi védelemre javasolt.

3./ A Palotai útnak a Kálvária mögötti szakaszán a Palotai út 80.-128. sz. házsora (hrsz: 5335 - 5392) telekszerkezet és utcakép szempontjából örökségi értéket képvisel, helyi területi védelemre javasolt a Kálvária területi védelmével összhangban.

4./ A Palotai úti Kálvária helytörténeti és művészeti értéke miatt helyi területi védelemre javasolt, összhangban a mögötte húzódó Palotai út 80-128. sz. házsor helyi területi védelmével.

5./ A Palotai út 134-172. sz. házsor (hrsz:5291 - 5310) telekszerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

Helyi egyedi védelem

Az Ady Endre utca 26. sz. szecessziós lakóház (hrsz: 198) építészeti és művészi értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Az Ady Endre utca 21/a. sz. egykori Korcsolyázó Egylet Háza (hrsz: 186) építészeti és helytörténeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt

7./ Műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának esélyei

- A műemléki védelemre javasolt bõrgyarak kiemelkedõ ipartörténeti értéket képviselnek. Közcélú kulturális hasznosításuk során olyan megoldásokra kell törekedni, amelyek elősegítik az örökségi értékek érvényesülését. A műemlékké nyilvánítás a felújításhoz és fenntartáshoz szükséges pályázati források elnyerését is segítheti.

- A helyi védelemre javasolt, lakossági tulajdonú területek esetében szemléletváltásra és széleskörű lakossági tájékoztatásra van szükség. A tulajdonosok a védelmet ne tehernek, csapásnak tekintsék, hanem segítségnek és rangnak. Eddig is a tulajdonos családi kötődése, hagyománytisztlete, jóízlése, anyagi lehetősége vagy éppen korlátja miatt maradt fent a régi ház. Csupán erre építeni azonban nem elég. Szembesülni kell az örökségi érték gazdagságával és tudatosítani kell a fejekben és a „szívekben” ennek jelentőségét.

Pályázatok, megfelelő adórendeletek, és egyéb ösztönzések, a tulajdonosok identitás tudatával párosulva, sok értéket megmenthetnek, és bemutatható közkinccsé tehetnek.

Helyi védelmi rendelet, pénzügyi alap, pályázati lehetőség és egyéb ösztönzés, vagy széleskörű felvilágosítás hiányában ma bizonytalan a helyzet.

- A történelmi belváros páratlan örökségi értékét a lakóin kívül a kiskereskedelem és a turizmus tartja életben. A közvetlen közelben megvalósuló kereskedelmi nagyágyúk épp az ellenkező irányba hatnak. Sajnos már jelentkeznek a belvárosi utcákban a tetszhalott állapot jelei. Ezért rendkívüli felelősség a csatlakozó hosszú Palotai úti sáv városépítészeti kezelésének módja.

A jelenleg fennálló tulajdoni és építészeti kötöttségeket megfelelően előkészített, részletekig lebontott, tudatos kezdeményezésekkel kell kezelni, a tulajdonosok és a város érdekeinek egyenrangú érvényesítésével.

A vizsgálat nem vonatkozhat csupán a Liszt Ferenc utca torkolatára, hanem a Garzonháztól a Stop étteremig terjedő szakasz átfogó elemzésére van szükség. Az ingatlanokra készüljön részletes értékvizsgálat. Nem kizárhatók a bontások, telekcserék, az eddig tabuként kezelt objektumok átértékelése. Tanulmányokkal meg kell vizsgálni a gépkocsi és gyalogosforgalom szintbeli elkülönítésének lehetőségét, prioritásként kezelve a gyalogosforgalom méltóságát. Ne ötletszerű, hanem vizsgálatokkal, tanulmánytervekkel, szakmai párbeszédekkel megalapozott döntések szülessenek a terület felhasználásáról, a telepítendő funkciókról. Készüljön turisztikai tanulmány mindkét városrész örökségi értékének érvényesítésére.

Nyílt tervpályázatokkal csalogassák elő az építészekből a legmerészebb elképzeléseket, átfogóan a teljes akcióterületre. A teendőket majd megvalósítható, értelmes ütemekre lehet bontani. A tervekkel alátámasztott, megalapozott elképzelésekhez pályázati források igénybe vehetők.

8./ Településkarakter változásának hatásai

A településkarakter 30 évvel ezelőtti változása mostanság különös hangsúlyt kapott. Székesfehérvár országos első lett a panelfelújítások terén. Sajnálatos, hogy a hatalmas felületek színezésénél senki sem fogta a gyepelőt. Ennek eredményeként harsány, ötletszerű, bántó megoldások is születtek, tekintet nélkül szerkezetre, arányokra, környezetre. Némelyik megdöbbentő szín, vagy groteszk motívum-váltás a nevetségesség határát súrolja.

Az összehangoltság teljes hiánya uralkodik e téren, nem csupán a Palotavárosban, hanem Fehérvár szinte összes lakótelepén.

Kár, hogy nem történt kísérlet, hogy a hőszigetelésen és színezésen túl más is történhessék a panelházakkal, mint ahogy azt pl. Berlinben is tették (lakás összenyitás, teraszok, hozzáépített étkezők, stb). Igaz Németországban a panelfelújítással kutató intézet is foglalkozik.

Hát , ez a következő harminc évig most így marad.

9./ Környezeti terhelések és az épített örökség műszaki állapotának összefüggései

A Palotai út menti sáv hasznosítása kapcsán a javasolt átfogó vizsgálat ezt az összefüggést is hivatott kideríteni.

10./ Folyamatok iránya, visszafordíthatósága

Ma még visszafordítható a zsákutca felé tartó városfejlődési folyamat. Elsősorban a város jövőjét illető nagyvonalú vízió és határozott döntéshozói szándék szükséges hozzá.

11./ Kárenyhítés lehetősége, költsége, illetve ellentételezésének lehetőségei

Régészet:

A jogszabályok nem írják elő kárenyhítési vagy ellentételezési kötelezettséget arra az esetre, ha egy terület tulajdonosát vagy bérlőjét az előírások vagy a jogszabályból eredő kötelezettségei miatt hátrányok érik. Ugyanakkor semmi nem zárja ki a kárpótlás lehetőségét, ez minden esetben az érintett felek megegyezésétől függ.

Építészet:

Szakyszerű előzményeken és megfelelő tájékoztatáson alapuló helyi értékvédelmi rendeletre van szükség, hogy a lakosság ne érezze károkozásnak a védetté nyilvánítást. Használjanak fel ehhez minden lehetséges kommunikációs eszközt, közvetlen emberi kapcsolatot és tartalmazzon a helyi jogszabály annyi ösztönző elemet, amit a történelmi Palotaváros és Palotai út örökségi értéke megérdemel..

ÖSSZEFOGLALÁS

A mai Palotaváros területén leletekkel, írásos adatokkal, metszetekkel azonosították a középkori nyugati külvárost (Nova Civitas, Ingovány) és egyházi központokat (Johannita konvent), továbbá a királyi belvárost övező kísérfalvakat (Szentkirályfölső)

A török uralom megszűntével a terület magyarokkal, németekkel, rácokkal újra betelepült. Kialakult a falusias beépítésű külváros a Sziget, melynek egy részét idővel Rácvárosként nevezték. A területet átszövő csatornahálózat miatt főként a vízigényes kisipar megtelepedésére nyújtott lehetőséget. Ennek nyomán alakultak ki a város neves bőr-, és textifestő gyárai.

A terület szalagtelkes, földszintes beépítésű, organikus fejlődő falusias jellege az 1980-as évekig fennállt. Akkor néhány év alatt a régi külváros teljes elbontásával 20 ezer fős panelházas városrész épült, az eredeti településszerkezettől merőben idegen rendszer alapján.

Az építés előtt a teljes, átfogó régészeti feltárás nem történt meg. Egyedül az I. ütem tervezésénél vették figyelembe a 12. századi johannita kolostor lelőhelyét. Még ma sem zárható ki ennek további feltárása és romkertként való bemutatása.

A 18. századi műemléki Ráctemplomnak köszönhetően az egykori külvárosból megmaradhatott egy mindössze 130 méteres utcaszakasz, eredeti beépítéssel, a meglévő kis házak helyreállításával, vagy felmérési terven alapuló újjáépítésével. A 13 ház példamutató felújítását és hasznosítását a rangos nemzetközi EUROPA NOSTRA szervezet 1989-ben fődíjjal jutalmazta.

A terület északi részén a Palotai út mentén még megmaradt a hajdani beépítés telekszerkezete és a természetes fejlődésű, a hagyományokból építkező utcakép.

A Palotaváros legkritikusabb része a panelházak és a Palotai út között húzódó sáv, amely a kiszélesített Palotai út ellenére is érintkezik a történelmi belvárossal. Ezért a két városrész fejlesztése együtt, egységes szemlélettel kezelendő. A Palotavárosnak e területén az eddigi folyamatok, és az érvényben lévő rendezési tervek nem az értékőrzés irányába hatnak. A kibővített teljes terület átfogó vizsgálatával, közlekedési anomáliáinak felülvizsgálatával, széleskörű kommunikációval, építészeti tanulmányok, pályázati tervek elkészítésével kell segíteni a döntéshozókat a helyes döntések meghozatalában, egy jól élhető, egyszerre történelmi és modern városközpont érdekében.

Megalapozott, merész elképzelésekkel a realitásként elkönyvelt határok feszegethetők.